EKİM 2026

SOSYOLOJİ

ALANINDA ULUSLARARASI

TEORİ, ARAŞTIRMA VE DERLEMELER

EDİTÖRLER

PROF. DR. VEHBİ BAYHAN

DOÇ. DR. MUHAMMET FIRAT

SERÜVEN YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Ekim 2026

ISBN • 978-625-8911-97-8

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA
Telefon / Phone: 05437675765
web: www.seruvenyayinevi.com
e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

SOSYOLOJİ ALANINDA ULUSLARARASI TEORİ, ARAŞTIRMA VE DERLEMELER

EKİM 2026

EDİTÖRLER

PROF. DR. VEHBİ BAYHAN

DOÇ. DR. MUHAMMET FIRAT

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

MANİSA MESİR MACUNU FESTİVALİ HAKKINDA ULUSAL TEZ VE ULUSAL/ ULUSLARASI MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ... 1

Serpil Güzel

Nevzat Gümüş

BÖLÜM 2

ÜCRETLİ BAKIM, ÜCRETSİZ ANNELİK: KAYIT DIŞI ÇALIŞAN GÖÇMEN BİR KADININ DENEYİMİ 19

Duygu Alptekin

Volkan Alptekin

BÖLÜM 3

ÇOCUK TESLİMİ VE ÇOCUKLA KİŞİSEL İLİŞKİ KURULMASININ İLGİLİ MEVZUAT VE EBEVEYNE YABANCILAŞMA SENDROMU BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ..... 41

Serap AVCI ERATİK

BÖLÜM 4

KÜRT SORUNU ÇÖZÜM SÜRECİNDE TOPLUMSAL UZLAŞMANIN SOSYOLOJİSİ: SİYASAL VE TOPLUMSAL AKTÖRLERİN SÖYLEMLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ANALİZ..... 55

İbrahim MAVİ

BÖLÜM 5

MURRAY BOOKCHİN'İN ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİDEKİ YERİ: TOPLUMSAL EKOLOJİ VE ELEŞTİREL PARADİGMA 89

Sibel YOL AYCAN

Bölüm 1

MANİSA MESİR MACUNU FESTİVALİ HAKKINDA ULUSAL TEZ VE ULUSAL/ ULUSLARASI MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Serpil Güzel[1]

Nevzat Gümüş[2]

1 yüksek Lisans Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Çevre Eğitimi Ana Bilim Dalı, sguzelk-sk@gmail.com, ORCID: 0009-0000-7825-9061

2 Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, nevzatgumus@gmail.com , ORCID: 0000-0003-4144-9990

Giriş

Manisa Mesir Macunu'nun tarihi yaklaşık 2100 yıl öncesine dayanmaktadır. Pontus Kralı VI. Mithridates tarafından zehir olarak hazırlanan bitkisel karışım, zaman içerisinde farklı tıp geleneklerinin katkılarıyla gelişmiş, Osmanlı döneminde ise Darüşşifa hekimi Merkez Efendi'nin formülasyonu ile "Mesir Macunu" adıyla günümüze ulaşmıştır (Ünver, 1972 ve Ünver, 1976 akt. Tekoğlu, 2021). Manisa' ya özgü kültürel miras unsuru olan Manisa Mesir Macunu Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından 21 Mart 2018 tarihinde, Avrupa Birliği tarafından da 4 Kasım 2024 tarihinde coğrafi işaret kapsamında tescillenmiştir (AB Coğrafi İşaretli Ürünler, 2024). 485 yıldır süregelen bu geleneğin (Manisa Valiliği, 2025) başlangıcı Kanuni Sultan Süleyman'ın Manisa'daki şehzadeliği döneminde hastalanan annesi Hafsa Sultan'ın, Merkez Efendi'nin formülü ile hazırlanan Mesir Macunu ile şifa bulmasına dayanmaktadır. Bu durum Mesir Macununun her yıl Nevruz döneminde halka dağıtılmasına dayanan geleneğin başlamasına sebep olmuştur. (Şimşek, 2012, p.243-250). Uzun bir tarihi geçmişe sahip bu geleneğin hem Manisa hem de ülkemiz için önemli bir kültürel miras öğesi olduğu görülmektedir. Atalarımızdan miras kalan ve nesilden nesle aktarılan sözlü gelenekleri, gösteri sanatlarını, ritüelleri, şölenleri, toplumsal uygulamaları, doğa ve evrenle ilgili uygulamalar veya el sanatları üretmek için kullanılan beceriler gibi gelenekleri veya yaşayan ifadeleri de kapsar (Türkiye Milli Komisyonu, 2022). Bu kapsamda Mesir Macunu Festivali 2012 tarihli 7.COM 11.32 nolu UNESCO kararı ile Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) Temsili Listesi'ne kayıt edilmiştir. Karar metninde Festival kapsamında gerçekleştirilen uygulama, ritüel ve kültürel unsurlara yer verilmiştir. Buna göre, Festival'de 41 taze baharat ve ottan mesir macunun hazırlanması, macunun Sultan Camii'nin minaresinin tepesinden ve kubbelerinden halka saçılması, toplumsal dayanışma, Festival' in geleneksel müzikleri, kıyafetleri gibi farklı kültürel unsurları bir araya getiren bir kültürel etkinlik olduğu belirtilmektedir. Aynı kararın R.3 maddesinde, Mesir Macunu Festivali'nin korunması, tanıtımı, Festival hakkında eğitim ve yaygınlaştırma çalışmalarının geliştirilmesi ve bu çalışmalardan sorumlu paydaşların belirlenmesi gerektiği ifade edilmektedir (UNESCO, 2012). Bu bağlamda Festival'in UNESCO SOKÜM kaydının akademik literatüre nasıl yansıdığının incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı Uluslararası Manisa Mesir Macunu Festivali' nin, 2012 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Temsili Listesine kaydının literatüre yansıyan etkilerini, bibliyometrik analiz bulguları üzerinden, değerlendirmektir. Bu kapsamında 2000-2025 yılları arasında Scopus, Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ), Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphanesi, Google Akademik ve DergiPark, Mesir Macunu ve Mesir Macunu Festivali ile ilgili olarak, başlık, özet ve anahtar kelimeleri üzerinden taranmış olup ulusal ve

uluslararası literatürde 29 akademik çalışmaya ulaşılmıştır. Erişilen yayınların 21'si dergi makalesi, 8'i lisansüstü tezdir. Yayın türlerinin karşılaştırılabilir nitelikte olması için bibliyometrik analiz makale ve tezler üzerinden gerçekleştirilmiş; bilimsel bildiri, kitap ve kitap bölümleri kapsam dışı bırakılmıştır. Erişilen tez ve makaleler yayın türü, yayın yılı, yayın yapan üniversite ve dergiler, yazar sayısı, anahtar kelime frekanslarına bakılarak bibliyometrik analiz yoluyla incelenmiştir. Bibliyometri; basılı, kitap, dergi, makale gibi bilimsel dokümanların yazar, alan, konu, atıf, kurum, ülke gibi bilgilerine ait verilerini matematiksel ve istatistiksel araçlarla nicel analizinde kullanılan ve ilgili disipline, alana, konuya, kurumlara, ülkelere, yazarlara, yazarlar arası iş birliğine ilişkin bazı ipuçları veren işlemler bütünü olarak ifade edilebilir (Al & Tonta, 2004; Bellis, 2009; Broadus, 1987; Osareh, 1996; Zan, 2012, akt. Aslancı, 2022). Bibliyometrik analiz öncesinde anahtar kelimeler standardize edilmiştir. Bu kapsamda yazım ve büyük-küçük harf farklılıkları giderilmiş, aynı kavramı ifade eden Türkçe ve İngilizce karşılıklar ile kısaltmalar tek bir standart terim altında birleştirilmiştir. Bununla birlikte, ilişkili olmakla birlikte farklı kavramsal yapıları ifade eden anahtar kelimeler ayrı tutulmuştur. Örneğin "festival kalitesi", "festival tatmini" ve "festival sadakati" aynı araştırma alanıyla ilişkili olmalarına rağmen farklı yapıları ifade ettikleri için birleştirilmemiştir. Standardizasyon sonrasında aynı terime karşılık gelen anahtar kelimelerin frekansları birleştirilerek analizlerde kullanılmıştır. Frekanslar belirlenirken bir anahtar kelimenin kaç yayında kullanıldığına bakılmıştır. Anahtar kelime kullanım sıklığı Wort Art uygulamasına kelimeler ve frekansları elle girilerek oluşturulan kelime bulutu (Görsel 1 ve Görsel 2) üzerinden gösterilmiştir.

Araştırma Sorusu: Manisa Mesir Macunu Festivali' nin UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras geçici listesine kayıt olmasının akademik literatüre yansımaları nelerdir?

Alt sorular:

1. Manisa Mesir Macunu Festivali' nin hakkında 2000-2025 yılları arasında yayınlanmış makale ve tez sayıları nedir?

2. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında YÖK tez merkezinde yayınlanan tezlerin türü ve yıllara göre dağılımı nasıldır?

3. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında yayınlanan makalelerin yayın yıllarına göre dağılımı nasıldır?

4. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında yayınlanan makale ve tez sayısının yıllara göre değişimi nasıldır?

5. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında 2000-2025 yılları arasında YÖK tez merkezinde yayınlanan tezlerin üniversitelere göre dağılımı nasıldır?

6. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında 2000-2025 yılları arasında YÖK tez merkezinde yayınlanan tezlerin üniversitelerin bulunduğu şehirlere göre dağılımı nasıldır?

7. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında yayınlanan makalelerin dergilere göre dağılımı nasıldır?

8. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında yayınlanan makalelerin yazar sayısına göre dağılımı nasıldır?

9. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında yayınlanan tez ve makalelerde anahtar kelime kullanım sıklığına göre hangi anahtar kelimeler öne çıkıyor?

Bulgular

Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında Ulusal YÖK Tez Merkezi' nde 8 tez, ulusal ve uluslararası dergilerde 21 makale olmak üzere toplam 29 yayına ulaşılmış olup yayınlardan 23 adedinin Festival'in UNESCO kaydı sonrasında yayınlandığı tespit edilmiştir.

1. Manisa Mesir Macunu Festivali' nin hakkında yayınlanmış makale ve tez sayıları nedir?

Konu hakkında tez sayısının makale sayısına kıyasla az olduğu görülmektedir.

Tablo-1:Çalışma türlerine göre yayın dağılımı

Yayın Türü	Frekans	Yüzde
Makale	21	%72,4
Tez	8	%27,6
Toplam	29	%100

2. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında YÖK tez merkezinde yayınlanan tezlerin türü ve yayın yıllarına göre dağılımı nasıldır?

Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında YÖK Tez Merkezi üzerinden ulaşılan tezlere ilişkin tez adı ve türü ile yayın yılı Tablo:2' de gösterilmektedir.

Tablo-2: YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde yayınlanan tezlerin adı ve türü ile yayın yılı

Tez adı	Yıl	Tez türü
Mesir macununun antioksidan aktivitesinin ve reolojik özelliklerinin belirlenmesi	2010	YL
Manisa ilinin inanç turizmi potansiyelinin paydaşlar tarafından değerlendirilmesi	2017	YL
Çikolatanın tarihinde İsviçre ve İsviçre kültür ekonomisinde çikolata	2019	YL
Gastronomik bir değer ve kültürel miras olarak mesir macunu	2019	YL
Etkinlik turizminin yerel halkın bakış açısıyla değerlendirilmesi ve destinasyon pazarlaması üzerindeki rolü: uluslararası Manisa mesir macunu festivali örneği	2020	YL
Gastronomi turizmi potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik nitel bir çalışma: Manisa örneği	2021	YL
Manisa mesir macunu baharat karışımlarının toplam fenolik ve flavonoid içeriklerinin antioksidan kapasitelerinin belirlenmesi	2021	YL
Manisa ilinde 2000 yılı sonrası kültür afişleri ve yerel yönetimler	2021	YL

Buna göre bu araştırmada 8 adet yüksek lisans tezine ulaşılmış olup doktora düzeyinde tez yayınlanmadığı görülmektedir. Festival UNESCO SOKÜM Temsili Listesi' ne 2012 yılında kayıt olmasından önce 2010 yılında bir adet tez yayınlandığı, 7 adet tezin ise Festival' in UNESCO kaydı sonrasında, 2017–2021 yılları arasında, yayınlandığı görülmektedir.

3. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında yayınlanan makalelerin yayın yıllarına göre dağılımı nasıldır?

Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında 21 adet makaleye ulaşılmış olup makalelerin ad ve yayın yılı bilgisi Tablo:3' te gösterilmektedir.

Tablo-3: Makale ismi, yayın yılı bilgileri

Makale adı	Yayın yılı
About free delivery of therapeutical and preventive drugs to the people during Ottoman Empire	2001
Use of complementary and alternative medicine by cancer patients in Turkey: A survey	2006
Production of traditional Turkish mesir paste	2010
Determination of Some Chemical Parameters and Antimicrobial Activity of Traditional Food: Mesir Paste	2010
Terceme-i akrabâdîn'de yer alan bir mesir macunu terkibi üzerine	2012
Mithridaticum and Mesir: The story of an antidote from antiquity into Ottoman Times	2012
Instrumental textural propertıes of mesır paste kept at dıfferent temperatures	2013
Mesir Festival with an Economic Perspective	2013
Manisa'da hafsa sultan dârüşşifası (bîmarhanesi)	2014
Les thériaques dans la littérature turque	2014
Examining the religious tourism potential of Manisa, Turkey with a marketing perspective	2015
A study on determınıng attıtudes and behavıors of ındıvıduals towards local products ın manısa provınce: the case of mesır paste	2015
Kent imgelerinin değerlendirilmesi bakımından Manisa	2015
In Vitro Antimicrobial Screening Of Aquilaria Agallocha Roots	2016
Aflatoxins in Mesir Paste	2017
Manisa Sultan (mesir) Camisi'nin akustik özelliklerinin değerlendirilmesi	2017
Eller havaya eller şifaya: uluslararası Manisa mesir festivali üzerine bir inceleme	2017
Festival kalitesi, algılanan değer, festival tatmini ve festival sadakati arasındaki ilişkilerin tespiti üzerine bir araştırma: uluslararası Manisa Mesir Macunu Festivali Örneği	2018
Somut olmayan kültürel miras farkındalığının bilinirlik ve deneyimleme açısından değerlendirilmesi	2021
The management of a government-hosted festıval from stakeholders' perspectıves: ınternatıonal manısa mesır paste festıval	2022
Somut olmayan kültürel miras kapsamında fonksiyonel gıdalar: mesir macunu örneği	2023

Buna göre, Mesir Macunu Festivali konulu araştırmaların 2001–2023 yılları arasında yayımlandığı görülmektedir. İncelenen dönemde en fazla yayın 2015 ve 2017 yıllarında yapılmış olup, bu yılların her birinde üçer yayın; 2010, 2012, 2013 ve 2014 yıllarında ise ikişer yayın olduğu görülmekte olup 2011, 2019, 2020, 2024 ve 2025 yıllarında konuya ilişkin herhangi bir yayına rastlanmamıştır. İncelenen yayınlar arasında; "About free delivery of therapeutical and preventive drugs to the people during Ottoman Empire (2001)", "Use of complementary and alternative medicine by cancer patients in Turkey: A survey (2006)", "Production of Traditional Turkish Mesir Paste (2010)" "Determination of Some Chemical Parameters and Antimicrobial Activity of

Traditional Food: Mesir Paste (2010)" ve "Terceme-i akrabâdîn'de yer alan bir mesir macunu terkibi üzerine (2012)" isimli çalışmalar Festival'in UNESCO kaydı öncesinde yayımlanmıştır.

4. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında yayınlanan makale ve tez sayısının yayın yıllarına göre değişimi nasıldır?

Bibliyometrik analiz yalnızca makale ve tezler üzerinden yürütülmüş olup Manisa Mesir Macunu/ Festivali konulu 8' i tez, 21' i makale olmak üzere 29 adet yayına ulaşılmıştır.

Tablo 4: Yıllara göre tez ve makale sayıları

Yıl	Tez	Makale
2001		1
2006		1
2010	1	2
2012	-	2
2013	-	2
2014	-	2
2015	-	3
2016		1
2017	1	3
2018	-	1
2019	2	-
2020	1	-
2021	3	1
2022	-	1
2023	-	1
TOPLAM	8	21

Buna göre, yayınlanan tez sayısının (8) makale sayısına (21) göre az olduğu, ilk tezin 2010 ve ilk makalenin 2001 yılında yayınlandığı, 2017 ve 2021 yıllarının 4' er yayın ile en çok yayın yapılan yıllar olduğu, 23 yayının ise Festival' in 5 Aralık 2012 tarihli UNESCO kaydı sonrasında yayınlandığı görülmektedir.

5. Manisa Mesir Macunu/ Festivali hakkında 2000-2025 yılları arasında YÖK tez merkezinde yayınlanan tezlerin üniversitelerine göre dağılımı nasıldır?

Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında toplamda 7 farklı üniversite tarafından 8 adet tez yayınlandığı Tablo:6' da görülmektedir.

Tablo-6:Yayınlanan tez sayılarına göre üniversiteler

Üniversite adı	Frekans (n)	Yüzde(%)
Hacettepe Üniversitesi	1	12,5
Selçuk Üniversitesi	1	12,5
İstanbul Gedik Üniversitesi	1	12,5
Pamukkale Üniversitesi	1	12,5
Manisa Celal Bayar Üniversitesi	1	12,5
İstanbul Teknik Üniversitesi	1	12,5
Dokuz Eylül Üniversitesi	2	25
Toplam	8	100

Buna göre, en çok tez yayınlayan üniversite, 2 tez ile Dokuz Eylül Üniversitesi olup tüm çalışmaların %25' ini gerçekleştirdiği görülmektedir. Diğer üniversitelerin ise her biri 1'er tez yayınlamış olup, toplam tez sayısı içindeki payları %12,5'tir.

6. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında 2000-2025 yılları arasında YÖK tez merkezinde yayınlanan tezlerin üniversitelerin bulunduğu şehirlere göre dağılımı nasıldır?

Manisa Mesir Macunu/ Festivali hakkında bir tanesi Manisa olmak üzere 6 farklı ildeki üniversitede tez yayınlandığı görülmektedir.

Tablo 7: Üniversitelerin bulunduğu şehirlere göre tez sayısı

Üniversitelerin bulunduğu şehirler	Tez sayısı
Ankara	1
Konya	1
Denizli	1
İstanbul	2
İzmir	2
Manisa	1

Buna göre, konu hakkında tez hazırlanan üniversitelerin Manisa, İzmir, Denizli, Ankara, İstanbul, Konya illerinde bulunduğu görülmektedir. Festival' in yapıldığı ilde bulunan Manisa Celal Bayar Üniversite' sinden yalnızca 1 adet yüksek lisans tezi yayınlanmış olması Üniversite' nin konuya akademik ilgisinin ve derinlikli çalışmasının yetersiz olduğunu düşündürmektedir.

7. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında 2000-2025 yılları arasında yayınlanan makalelerin yayınlandıkları dergilere göre dağılımı nasıldır?

21 adet makalenin ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlandığı görülmektedir. Tablo:7' de dergi isimleri ve yayınlanan makale sayıları gösterilmektedir.

Tablo-7: Dergilere göre ulusal/ uluslararası makale sayıları

Dergi adı	Frekans	Ulusal	Uluslararası
International Journal of Social Sciences and Education Research	1	-	1
MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi	3	3	-
Mediterranean Journal of Humanities	1		1
An International Journal of Akdeniz University Tourism Faculty	1		1
CyTA - Journal of Food	1		1
Manas Journal of Social Studies	1	1	-
International Journal of Food Properties	1		1
Sanat Tarihi Dergisi Dergisi(STD)	1	1	-
Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic	1	-	1
ZfWT Journal of World of Turks	1	-	1
Millî Folklor	2	2	
Journal Of Food Agrıculture & Envıronment	1		1
Journal Of Medıcınal Food	1		1
Tourism Review	1		1
Afrıcan Journal Of Tradıtıonal Complementary And Alternatıve Medıcınes	1		1
Tıp Tarihi Araştırmaları		1	
Journal of Alternative and Complementary Medicine			1
Journal of Turkish Studies			1
TOPLAM	18	8	13

Buna göre incelenen toplam 21 makalenin 13'inin (%61,9) uluslararası, 6'sının (%28,6) ise ulusal dergilerde yayımlandığı görülmekte olup bu durum konunun uluslararası alanda görünürlüğünün daha fazla olduğu göstermektedir. Ulusal dergiler arasında MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi' nin 3 ve Milli Folklor Dergisi' nin 2 makale ile en fazla yayın yapan dergiler olduğu; diğer dergilerde ise 1' er makale yayınlandığı görülmektedir.

8. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında yayınlanan makalelerin yazar sayısına göre dağılımı nasıldır?

Yazar sayısına göre makaleler incelendiğinde, 1, 2, 3 ve 4 yazarlı makalelerin olduğu görülmektedir (Tablo:8).

Tablo-8: Yazar sayısında göre makaleler

Yazar Sayısı	Frekans (n)	Yüzde(%)
1	8	% 38,1
2	2	% 9,5
3	6	% 28,6
4	5	% 23,8
TOPLAM	21	%100

(Not: *Yüzdelik oranlar, toplam makale sayısı (n=21) üzerinden hesaplanmış ve* bir ondalık basamak *olacak şekilde yuvarlanmıştır.)*

Buna göre, incelenen makalelerin %52,4'ünün (11 makale) çok yazarlı olduğu görülmektedir. Çok yazarlı makaleler arasında üç yazarlı çalışmaların %28,6 (6 makale) ile en yüksek orana sahip olduğu, bunu dört yazarlı makalelerin %23,8 (5 makale) ile izlediği tespit edilmiştir. Tek yazarlı makaleler %38,1 oranıyla ikinci sırada yer alırken, iki yazarlı makalelerin %9,5 (1 makale) oranla en geride bulunduğu belirlenmiştir. Festival'in UNESCO kaydı öncesinde yayınlanmış olan 6 makaleden 2'sinin (Use of complementary and alternatıve medıcıne by cancer patıents ın Turkey ve *Determination* of *Some Chemical Parameters* and *Antimicrobial Activity* of *Traditional Food*: *Mesir Paste isimli yayınlar*) 4, ikisinin (About free delivery of therapeutical and preventive drugs to the people during Ottoman Empire ve Terceme-i Akrabâdîn'de Yer Alan Bir Mesir Macunu Terkibi Üzerine isimli yayınlar) 1, diğerinin ise (*Production* of *traditional Turkish mesir paste isimli yayın*) 3 yazarlı olduğu görülmektedir.

9. Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında yayınlanan tez ve makalelerde anahtar kelime kullanım sıklığına göre hangi anahtar kelimeler öne çıkıyor?

Görsel:1' deki kelime bulutunda Mesir Macunu ve Festivali' nin UNESCO kaydı Öncesinde (5 Aralık 2012 öncesi dönem) yayınlanan makale ve tezlerin tüm anahtar kelimeleri standart hale getirildikten sonra oluşturulan kelime bulutu gösterilmektedir.

Görsel-1: : Festival' in UNESCO kaydı öncesindeki yayınların anahtar kelimeleri

Buna göre, Manisa Mesir Macunu Festivali' nin UNESCO kaydı Öncesinde (5 Aralık 2012 öncesi dönem) ulusal/uluslararası literatürde 6 yayına ulaşılmış olup 5 yayında geçen "*mesir macunu*" ifadesinin frekansı en yüksek anahtar kelime olduğu; bunu, 2 yayında geçen "*Manisa*", ve "Türkiye" anahtar kelimelerinin takip ettiği görülmektedir. Diğer tüm kelimelerin 1' er yayında kullanıldığı görülmektedir (Görsel 1).

Görsel-2: : Festival' in UNESCO kaydı sonrasındaki yayınların anahtar kelimeleri

Buna göre, Manisa Uluslararası Mesir Macunu Festivali' nin UNESCO kaydı sonrasında (5 Aralık 2012 sonrası dönem) ulusal/uluslararası literatürde yer alan 23 yayından 8'inde geçen "*mesir macunu*" ifadesinin ve "Manisa" kelimesinin frekansı en yüksek anahtar kelimeler olduğu görülmektedir.

Bunu, 6 yayında geçen "*festival*", 3 yayında geçen "*Manisa Mesir Festivali*", "*inanç turizmi*" ve "*kültür*" anahtar kelimelerinin takip ettiği görülmektedir. Bununla birlikte "*turizm*", "*turizm potansiyeli*", "*gastronomi*", *mutfak turizmi*" ve "*mesir*", "*antimikrobiyal aktivite*", "*gelenek*", "*pazarlama*" anahtar kelimelerinin ise 2'şer yayında geçtiği görülmektedir. Kalan tüm kelimelerin bir yayında kullanıldığı görülmektedir (Görsel 2)

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, Manisa Mesir Macunu Festivali hakkında 2000–2025 yılları arasında yayımlanan 8' i tez ve 21' i makale olmak üzere toplam 29 yayın; yayın türü, yayın yılı, üniversitelere göre yayın dağılımı, üniversitenin bulunduğu şehir, yayınlandıkları dergiler ve yayın sayıları, yazar sayısı, anahtar kelimeleri bibliyometrik analiz yoluyla incelenmiştir. Analiz bulgularına göre; yayın sayısının az olması, tezlerin tamamının yüksek lisans düzeyinde olması ve doktora seviyesinde yayın bulunmaması konuya akademik ilginin sınırlı kaldığını, konu hakkında derinlemesine araştırmaların yapılmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, UNESCO kaydı öncesinde yalnızca 6, sonrasında ise 23 yayın bulunduğu görülmektedir. Buna göre Festival' in UNESCO SOKÜM Temsili Listesi'ne alınmasının ardından akademik ilginin belirgin şekilde arttığını değerlendirilmektedir. Festival şehri olan Manisa dışında, farklı şehirlerden üniversitelerin de konu hakkında akademik çalışmaları olduğu görülmekte olup bu durum akademik ilginin hem yerel hem ulusal düzeyde olduğunu düşündürmektedir. Buna göre en fazla tez (2) Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından üretilmiş, Festival'in gerçekleştiği Manisa'daki üniversitenin katkısı 1 adet tez ile sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte Festival hakkındaki makalelerin çoğunluğunun (13 adet) uluslararası dergilerde yer aldığı görülmekte olup bu durum Festival' in uluslararası alanda görünürlüğünün daha fazla olduğunu göstermektedir. Makalelerin yazar sayısı analiz bulguları ise, çok yazarlı çalışmaların ağırlıkta olduğu (13) görülmekte olup buna göre üç ve dört yazarlı ekiplerin disiplinlerarası ve iş birliğine dayalı araştırmaları yansıttığı; tek yazarlı çalışmaların ise bireysel akademik üretimin hâlâ güçlü olduğunu düşünülmektedir. Bu durumun Festival hakkındaki tüm makaleler için geçerli olduğu görülmektedir. Akademik çalışmaların eğilimlerini görebilmek için oluşturulan anahtar kelime bulutları incelendiğinde Görsel:1' de öne çıkan anahtar kelimelerin Festival hakkındaki akademik araştırmaların çoğunlukla mesir macununun "*tedavi edici özelliği*", "*terkibi*" ve "*bir gıda olarak analizi*" üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Festival'in UNESCO kaydı sonrasındaki yayınlarda öne çıkan anahtar kelimelerde (Görsel: 2) başta Festival olmak üzere inanç turizmi, kültür, Manisa vurgusu olduğu görülmektedir. Yine Görsel:2' de Festival'i gastronomi boyutuyla ele alan yayınların da varlığı dikkat çekmektedir. UNESCO kararının yayınlara yansımaları görebilmek için UNESCO kararında Festival'in nasıl tanımlandığına ve yayınların anahtar kelimelerine bakmanın önemli

olduğu düşünülmektedir. Buna göre UNESCO' nun 2012 tarihli 7.COM 11.32 nolu kararında Festival; kostüm, dans, gıda hazırlama, tarihi canlandırma, festival, islam dini, camii, orkestra, hac, alay, refah ritüeli, geleneksel tıp kavramları çerçevesinde tanımlanmakta olup bunlardan "gıda hazırlama", "festival", "cami", "geleneksel tıp", "islam" kavramlarının bu çalışma kapsamında incelenen tez ve makalelerin anahtar kelimeleri ile örtüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda bibliyometrik analiz kapsamında incelenen, Festival sonrasına tarihlenen, yayınlardan "Manisa Sultan (Mesir) Camisi'nin akustik özelliklerinin değerlendirilmesi" isimli yayın mesir macunu saçımının yapıldığı *Sultan Camisi'ni,* "Eller havaya eller şifaya: Uluslararası Manisa Mesir Festivali üzerine bir inceleme" isimli yayın Festival' i, "Les thériaques dans la littérature turque" isimli yayın mesir macununu konusunda eczacılık tarihi ve macun anahtar kelimeleri ile geleneksel tıbbı, "Examining the religious tourism potential of Manisa, Turkey with a marketing perspective" ve "Manisa ilinin inanç turizmi potansiyelinin paydaşlar tarafından değerlendirilmesi" isimli yayınlar dini (islam) turizmi, "Somut olmayan kültürel miras kapsamında fonksiyonel gıdalar: Mesir Macunu örneği" ve "Mithridaticum and Mesir: The story of an antidote from antiquity into Ottoman Times" isimli yayınlar Festival'in gıda hazırlama ritüeline dair olmasalar da mesir macunu bileşimini, sağlık üzerindeki etkilerini konu alan yayınlara örnek olarak gösterilebileceği düşünülmektedir. Festival'i değerlendiren Polat vd. (2018), Festival programı ve bilgilendirme hizmetlerinin ziyaretçi memnuniyeti üzerinde belirleyici rol oynadığını ortaya koyarken; Gündüz Alptürker vd. (2021) Mesir Macunu Festivali'nin toplumdaki bilinirlik ve deneyimleme düzeylerinin düşük olduğunu belirtmektedir. Tepeci vd. (2022) ise Festival'in mevcut yapısıyla beklenen sosyal, kültürel ve ekonomik katkıları yeterince sağlayamadığını ifade etmektedir.

Sonuç olarak Manisa Mesir Macunu Festivali UNESCO kaydı öncesinde mesir macunu odaklı araştırmalara konu olurken UNESCO SOKÜM Temsili Listesi' ne kayıt olmasının ardından literatürdeki eğilimin "Uluslararası Mesir Macunu Festivali" kimliği ile kültürel miras, turizm, tarih, gastronomi gibi alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir.

Öneriler:

Festival'in görünürlüğünün, bilinirliğinin, hem ulusal hem uluslararası düzeyde Festival'e katılımın artırılması için;

- Mesir macunu Festivali, Manisa'nın tanıtımında güçlü bir kültürel araçtır. Yerel yönetimler, üniversiteler ve turizm sektörü arasında iş birlikleri kurularak festivalin sürdürülebilirlik politikalarının geliştirilmesi; bu süreçlerin akademik araştırmalarla desteklenmesi,

- Manisa' nın üzüm, zeytin gibi farklı gastronomi değerleri ile birlikte tadım rotaları oluşturularak gastronomi turizminin desteklenmesi,

- Disiplinler arası yaklaşımların geliştirilmesi ve uluslararası iş birliklerinin güçlendirilmesi,
- Yabancı ülkelerin fuarlarında görünür olması,
- Yabancı dille desteklenen dijital platformlarda tanıtılması,

Önerilmektedir.

KAYNAKÇA:

Aslancı, S. (2022). Araştırma sorgulamaya dayalı öğrenme : bibliyometrik bir analiz. *Scientific Educational Studies, 6*(1), 1-25. https://doi.org/10.31798/ses.1068633

Avrupa Komisyonu. (2024). *Manisa mesir macunu*. Erişim tarihi: 11 Ekim 2026, adres: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/mex_24_5662

Türk Patent ve Marka Kurumu (2018). *Manisa Mesir_macunu [Mahreç İşareti]*. **Erişim tarihi: 10.10.2026, adresi:** https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/38106

UNESCO. (2012, Aralık). *Decision of the Intergovernmental Committee: 7.COM 11.32* [Inscription decision]. **Erişim tarihi: 10.10.2026, adres:** https://ich.unesco.org/en/decisions/7.COM/11.32

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu (2022). *Sıkça sorulan sorular: Somut olmayan kültürel miras nedir?* https://unesco.org.tr/Home/Page/168?slug=Sıkça-Sorulan-Sorular

Bibliyometrik analize dâhil edilen yayınlar:

Alkan, M. (2014). Manisa'da Hafsa Sultan Dârüşşifası (Bîmarhanesi). *Turkish Studies, 9*(10), 19–31. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7695

Aksu, H. E. (2017). Eller havaya eller şifaya: uluslararası Manisa Mesir Festivali üzerine bir inceleme. *Milli Folklor Dergisi, 15*(115),91-105.

Aslan, Ö., Vural, H., Kömürcü, S., & Özet, A. (2006). Use of complementary and alternative medicine by cancer patients in Turkey: A survey. *The Journal of Alternative and Complementary Medicine, 12*(4), 355–356. https://doi.org/10.1089/acm.2006.12.355

Bozca, M.F. (2021). *Manisa ilinde 2000 yılı sonrası kültür afişleri ve yerel yönetimler* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir

Canli, K., Yetgin, A., Akata, I., & Altuner, E. M. (2016). In vıtro antımıcrobıal screenıng of Aquılarıa agallocha roots. *African Journal of Traditional, Complementary and Alternative Medicines*, *13*(5), 178–181. https://doi.org/10.21010/ajtcam.v13i5.23

Ciderol, M. (2020). *Etkinlik turizminin yerel halkın bakış açısıyla değerlendirilmesi ve destinasyon pazarlaması üzerindeki rolü: Uluslararası Manisa Mesir_Macunu Festivali örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi, Konya.

Çağındı, Ö. (2017). Aflatoxins in mesir paste. *CYTA – Journal of Food, 15*(3), 1–5. https://doi.org/10.1080/19476337.2016.1269135

Cubukçu, B. (2001). About free delivery of therapeutical and preventive drugs to the people during Ottoman Empire. *Tip tarihi araştirmalari = History of medicine studies.*

Doğan, Ş. (2012). Terceme-i Akrabâdîn'de yer alan bir mesir_macunu terkibi üzerine. *Journal of World of Turks*, *4*(2). https://makale.isam.org.tr/handle/123456789/326132

Ergönül, B. (2013). Instrumental Textural Properties of Mesir Paste Kept at Different Temperatures. *International Journal of Food Properties*, *16*(7), 1530–1533. https://doi.org/10.1080/10942912.2011.599092

Giritlioğlu, İ., Avcıkurt, C., & Savaş, E. (2010). *Production of traditional Turkish Mesir Paste. Journal of Food, Agriculture & Environment, 8*(2), 227–231. https://hdl.handle.net/20.500.12462/6121

Gündüz Alptürker, İ., Gök, T., & Alptürker, H. (2021). Somut olmayan kültürel miras farkındalığının bilinirlik ve deneyimleme açısından değerlendirilmesi. *Milli Folklor Dergisi*, 17(132), 16-31. https://izlik.org/JA59ZG43LH

Güven, A.N.(2010).*Mesir_Macununun antioksidan aktivitesinin ve reolojik özelliklerinin belirlenmesi*[Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Kartal, B., Tepeci, M., & Atlı, H. (2015). Examining the religious tourism potential of Manisa, Turkey with a marketing perspective. *Tourism Review, 70*(3), 214–231. https://doi.org/10.1108/TR-09-2013-0048

Kaya Terme, K. (2019). *Çikolatanın tarihinde İsviçre ve İsviçre kültür ekonomisinde çikolata* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Kızıloğlu, R., Kızılaslan, N., & Ünal, T. (2015). A study on determining attitudes and behaviors of individuals towards local products in Manisa Province: The case of Mesir Paste. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 1*(2), 599-611. https://doi.org/10.24289/ijsser.106461

Kuzay Demir, A. G. D. G. (2015). Kent imgelerinin değerlendirilmesi bakımından Manisa. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *13*(1), 500-512. https://doi.org/10.18026/cbusos.53423

Oskay, M., Karayıldırım, T., Ay, E., & Ay, K. (2010). *Determination of some chemical parameters and antimicrobial activity of traditional food: Mesir Paste. Journal of Medicinal Food, 13*(5), 1195–1202. https://doi.org/10.1089/jmf.2009.0209

Özbalcı, S., & Var, P. D. T. (2013). Mesir Festival with an Economic Perspective. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(3), 488-497. https://izlik.org/JA57RW88JW

Özleyen, E.(2017). *Manisa ilinin inanç turizmi potansiyelinin paydaşlar tarafından değerlendirilmesi[*Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Polat, E., Diken, B., & N.kılıç, S. (2018). Festival kalitesi, algılanan değer, festival tatmini ve festival sadakati arasındaki ilişkilerin tespiti üzerine bir araştırma: Uluslararası Manisa Mesir Macunu Festivali örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(4), 23-44. https://izlik.org/JA66CG78JB

Sabancı, M. (2021). *Gastronomi Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Çalışma: Manisa Örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Gedik Üniversitesi, İstanbul.

Sarıca, V., & Özbay, G. (2023). Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Fonksiyonel Gıdalar: Mesir Macunu Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12*(2), 665-676. https://doi.org/10.33206/mjss.1135103

Şimşek Touatı, F. (2012). Mithridaticum and Mesir: The Story of an Antidote from Antiquity into Ottoman Times. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, *2*(2), 243-250. https://izlik.org/JA44YC57KJ

Tekiner, H., & Mat, A. (2014). Theriacs in Turkish literature. *Turkish Studies, 9*(7), 517–524. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7304

Tekoğlu, M. (2021). *Manisa Mesir_Macunu baharat karışımlarının toplam fenolik ve flavonoid içeriklerinin antioksidan kapasitelerinin belirlenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

Tepeci, M., İşçi, C., Sel, Z. G., & Kırova, S. (2022). The Management of a Government-Hosted Festival from Stakeholders' Perspectives: International Manisa Mesir Paste Festival. *Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR), 10*(4), 530-558. https://doi.org/10.30519/ahtr.979961

Yelkenci Sert, F., Alpaslan, H. İ., & Yılmaz Karaman, Ö. (2017). Manisa Sultan (Mesir) Camisi'nin akustik özelliklerinin değerlendirilmesi. *Sanat Tarihi Dergisi, 26*(2), 243–259. https://doi.org/10.29135/std.296398

Yurdakul, A. (2019). *Gastronomik bir değer ve kültürel miras olarak mesir macunu* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

ÜCRETLİ BAKIM, ÜCRETSİZ ANNELİK: KAYIT DIŞI ÇALIŞAN GÖÇMEN BİR KADININ DENEYİMİ

Duygu Alptekin[1]
Volkan Alptekin[2]

1 Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İTBF Sosyoloji Bölümü, alptekin.duygu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6356-794X
2 Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, volkanalptekin26@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4579-6802

Giriş

Kadınların istihdama katılımı, toplumsal cinsiyet eşitliği tartışmalarının en önemli başlıklarından biridir. Ancak kadının ücretli bir işte çalışması, hane içinde üstlendiği yeniden üretim ve bakım sorumluluklarını kendiliğinden ortadan kaldırmaz; özellikle çocuk ve yaşlı bakımı, kadınların çalışma yaşamına dahil olmasını ve çalışma yaşamında kalabilmesini belirleyen en önemli etkenlerden biri olmaya devam eder.

Bu sorumlulukları ücret karşılığı başkasına -ki o başkası yine bir kadındır- devredebilecek ekonomik güce sahip kadınlar için bile bakım yükü tümüyle ortadan kalkmaz. Fiziksel emek kadar etkin olan; bakıcı ya da yardımcı kadın bulmak ve geliş gidişlerini organize etmek gibi zihinsel emek ile çocuğunu başkasına ya da kuruma bırakmayla gelen yetersiz annelik algısının duygusal yükü bu noktada devreye girer. Bununla beraber bu işleri üstlenen kadınlar ise çoğunlukla kayıt dışı ve güvencesiz koşullarda çalışır. Böylece toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü, yalnızca kadınlarla erkekler arasında değil, kadınların kendi aralarında da yeni eşitsizlikler üretir. Dışarıdan kayıtlı ya da kayıt dışı gerçekleşen emek göçü ise, bu durumu ulusal sınırların ötesine taşır. Kendi çocuklarından uzakta başkalarının çocuklarına, yaşlı ebeveynleri yerine başkalarının yaşlılarına bakan göçmen kadınlar hem ücretli emek hem de annelik açısından çifte bir yükün içinde yer alır. Bu durumu, kapitalizm ve ataerkilliğin birbirini nasıl beslediğini tartışan sosyalist feminist yaklaşımla birlikte ele almak mümkündür.

Bu çalışma, annelik, kayıt dışı çalışma, ücretli bakım emeği, göç ve boşanmanın iç içe geçtiği bir yaşam öyküsünü feminist bir bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır. Çocuklarına daha iyi bir gelecek kurma amacıyla onları memleketi Türkmenistan'da bırakarak çalışmak için ulus aşırı göç eden göçmen bir annenin deneyimleri, çalışmanın kapsamını ve gidişatını belirlemiştir. Çalışmada "Aysel" adı ile yer alan göçmen kadının çocukları ile ilişkisi göç süreci ile birlikte değerlendirilmektedir. Bununla birlikte kadınları ve erkekleri, toplumsal, ekonomik ve kültürel açılardan farklı etkileyen boşanma süreci (Karkıner, 2011: 145) "annelik" analizinin diğer boyutunu oluşturmaktadır. Aysel'in hem göçmen hem boşanmış bir kadın olması ve bu yönlerden aktardığı deneyimler annelik algısını ve yaşantısını anlamak için çok önemlidir. Bütün farklılıklarına rağmen kadınların dünyanın birçok yerinde kapitalizm ve ataerkillik tarafından olumsuz biçimde etkilendiğini (Berktay, 2013: 17) belirtmekle birlikte, boşanmış ve göçmen bir annenin deneyimleri üzerinde çalışmanın farklı kadın sömürülerinin görünümlerini ortaya çıkarması bakımından analizi güçlendireceğini eklemek gerekir.

Çalışma, ilk olarak ataerkillik, yeniden üretim emeği ve küresel bakım zincirleri kavramları üzerinden kuramsal tartışmaları, ardından annelik kurgusunu ele almakta; yöntem ve vaka sunumunun ardından Aysel'in

deneyimlerini "sınır ötesi annelik", "eşsiz annelik", "göç, gelir ve bakım emeğinin iktisadi boyutu" ve "bir kadın olarak" başlıkları altında incelemekte ve son sözle sona ermektedir.

Ataerkil Pazarın Yeniden Üretim İşçileri

Ataerkillik, birçok alanda farklı kadınlıklara farklı oyun kurallarını sunarak kadınlar üzerindeki baskının ve denetimin gevşediği yanılsamasını oluşturur. Böylece bu yanılsama içerisinde ataerkillik, kendini daha da güçlendirme olanağı bulabilmektedir. Örneğin bir kadının ev işleri ya da bakım hizmetleri gibi üzerine yüklenen görevleri başka bir kadına devretmesi bu türdendir (Gönüllü Atakan, 2018: 131). Bu devrediş, ev hizmetlerinin piyasadan alındığında değerinin olması, ancak aynı hizmetlerin evin kadınları tarafından üretildiğinde değerinin olmaması (Delphy, 1999: 83) çelişkisini içeren bir durumdur. Özellikle dezavantajlı gruplar içindeki kadınlar, bazı ataerkil dayatmalara karşı çıkarak yaşam mücadelesine katılsalar da ataerkil oyun düzeninin kurallarının yeniden üretilmesinde piyondurlar ve eril düzen bu şekilde işlemeye devam eder.

Göçmen kadınların ev işleri, çocuk bakıcılığı gibi geleneksel cinsiyet rollerine uygun işlerde istihdam edilmesi, yönetenlerden, iktidardan daha çok kadınları *yeniden üretim*[1] için sorumlu hale getirir. Bu durum, kadınları, yaptıkları işi paylaşmak için eşlerini zorlama işinden kurtararak aile içerisindeki işbölümüne karşı mücadeleyi de zayıflatmaktadır (Federici, 2014: 123). Diğer bir ifadeyle kadın ev içi emeği aracılığıyla doğrudan ya da dolaylı olarak eve kapatılmış olur. Buna karşın bu eleştiriyi bir çözüm önerisiyle güçlendirmek de zordur. Sorunun kökeni, yeniden üretim işinin bireysel ya da aileye ait – özellikle de kadına yüklenen- bir sorumluluk olarak kalmasını sağlayan, her toplumsal kuruma ve alana sızmış ataerkil sistemdir.

Destekleyici bir şekilde Chodorow çocuk bakımının ve yetiştirilmesinin erkekler tarafından paylaşılmasının, toplumsal cinsiyet temelli ezme-ezilme ilişkilerinin değişmesinde önemli bir rol oynayacağını ve ataerkil sistem içinde başkalarının üzerinde güç kullanarak inşa edilen erkekliğin öneminin azalmasında etkili olacağını savunmuştur (Ecevit, 2011: 20). Nitekim ev işleri ve bakıcılık sorumluluğunu bir yük olmaktan çıkarmanın bir yolu imiş gibi görünen "bu işleri ücretli hale getirerek gerçekleşmesini sağlamak", kadının ikinci cinsliğini pekiştiren eril sisteme süreklilik kazandırır. Göçmen kadınlar ile onların işvereni olan kadınlarda benzer bir ezilmişlik durumu vardır. Göçmen kadınların işvereni olan kadınlar ev işlerini başka kadınlara devretmiş olsalar da bu durum onların doğrudan özgürleşmelerini sağlamamaktadır. İster işçi ister işveren olsun kadın olmaları nedeniyle yüklenen

1 Ev içi karşılıksız kadın emeği ile ilgili tartışmaların temelinde yer alan "yeniden üretim" kavramı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Yıldız, Ecevit, (2013), "Emek", Ed.: Y. Ecevit, N. Karkıner, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2312, s. 26-27. Ayrıca bakım emeğinin yeniden üretim emeği içindeki yeri için bkz. Gönüllü Atakan, 2018: 129-130.

sorumluluklar değişmemektedir. Devletler kendilerine düşen bakım görevlerini yerine getirmedikleri için, erkeklerse bu sorumluluğu eşit biçimde paylaşmadıkları için, kadınlar, toplumsal yeniden üretim yükünü taşımaya devam etmektedir (Ünlütürk Ulutaş & Kalfa, 2009: 19). Bununla beraber sadece işveren-çalışan arasında değil çalışanlar arasında da farklı kadın deneyimlerini yakalamak mümkündür. Geldikleri ülkede ev hizmetinde çalışan ya da bakıcılık yapan göçmen kadınlar ile aynı işleri yapan yerli kadınlar arasında *ataerkil pazarlığın*[2] farklı biçimleri görülebilmektedir.

Gündelikçiler üzerine yaptığı alan çalışmasının bulgularını değerlendiren Özyeğin (2005: 84, 101), çalışmak için kadının erkekten (kocadan) izin alma koşulunu vurgular. İzin alma davranışı, bir hiyerarşi içinde itaati gerektiren bir yönelimdir ve buna göre kadın erkeğe boyun eğmeli, edepli davranmalıdır. İtaatin karşılığında ise kadın, kocası tarafından korunma ve güvence altına alınma ile ödüllendirilir. Paternalist cinsiyet normları altında erkekler, eşlerini ve çocuklarını koruyup kollama ve geçindirmekle sorumludur. Kısacası kadınların herhangi bir işte çalışmasının önündeki engellerden biri, kocanın karısının çalışmasına ilişkin geleneksel karşı çıkışıdır. Ancak anne olsalar da, çocuklarını bırakıp gelseler de göçmen kadınlar ücretli iş konusunda erkeklerin geleneksel karşı çıkışına meydan okumuş olurlar. Bu meydan okuyuş kadının ulus aşırı hareketliliğini, ücret kazanmasını, emek arzının genişlemesini ve yatılı ev hizmetini olanaklı kılmıştır. Özyeğin'in (2005: 220) çalışmasında değindiği "Eğer ikisini (ev ve iş) bir arada yürütemeyeceksen o zaman çalışma" biçimindeki koca tehdidi altında çalışan gündelikçilerden farklı olarak göçmen kadınlar, ev ile işi bir araya getirerek ataerkil aile yapısına sarsıcı bir darbe atmıştır. Fakat bu darbe kötü çalışma koşulları, çocuklarına ve memleketine duyduğu özlem gibi zorluklarla kendisini de yaralayan bir darbedir.

Bu noktada yeniden üretimden ayrılır gibi gözüken ama aslında hala kapitalizmin yeniden üretiminde etkin olan göçmen kadınların gizli bir pazarlık için araçsallaştırıldığı söylenebilir. Koşullar ve mekan küreselleşmiştir. Kendi evinde değil başka bir evde, kendi ülkesinde değil, başka bir ülkede, erkeğe hizmetten kendinden daha yüksek statülü, orta ya da yüksek sınıftan bir kadına hizmet eden, kendi çocuğuna, yaşlısına değil de başkalarına bakıcılık yapan göçmen kadınlar küresel emek pazarındadır. Göçmen kadının ulus aşırı hareketliliği, kadın işi olarak kabul gören ev içi hizmetler ile yine başka bir evde sonlanmıştır. Toplumsal cinsiyet rollerinin kadın ve erkeği eşitsiz konumlandırma işlevi küreselleşerek daha büyük bir boyuta sıçramıştır. Bu boyut, "yeniden üretim işinin küresel olarak yeniden yapılandırılmasıdır; cinsiyete dayalı işbölümüne içkin hiyerarşileri güçlendiren ve kadınlar arasında yeniden bölünmeler yaratan yeniden üretim işinin uluslararası yeniden dağılımının gündeme gelmesidir (Federici, 2014: 121)".

2 "Ataerkil Pazarlık" kavramı Deniz Kandiyoti'nin 1979'da yaptığı bir çalışmada ortaya atılmıştır.

Ulus Ötesi Göç Eden Bir Anne "İyi" Bir Anne Olabilir mi!

Badinter'e (1992) göre türün (soyun) devam ettirilmesi ya da başka bir sosyo-ekonomik gereklilik gibi nedenler dışında çocuk doğurmanın diğer bir nedeni, kendimizi yeniden üretme, Ben'in bir parçası olan ötekinde kendimizi görme ve onu beğenme isteğimizdir. "Kadın her şeyden önce kendi için, kendi Ben'ini tatmin etmek ve zenginleştirmek için doğuruyor. Dürüstlük gereği, çocuk isteğinin son derece bencil ve narsistçe bir istek olduğunu kabullenmeliyiz; türün devamını da başka her şeyden çok bu iki duygu güvenceye alır (Badinter, 1992: 250)." Badinter'in bu sözleri adeta "annesinin kızı", "babasının oğlu", "annesine / babasına benzemiş" gibi ifadeleri de çağrıştırmaktadır. Annenin kendisinden bir parçayı şekillendirme arzusu, diğer bir ifadeyle çocuğunu beğenme isteği, anne-çocuk arasında karşılıksız büyük bir sevgi olsa da başka bir karşılıklılık durumunu ortaya çıkarabilmektedir. Badinter (1992: 251) ".. (anneler) saçını süpürge etmenin mutlaka bir karşılığı olmayabileceğini anladılar" diyerek annenin çocuk tarafından ödüllendirildiği takdirde onun için her şeyi yapabileceğine değinir. Annenin tüm fedakarlıkları "gerçek çocukla hayal edilen çocuğun örtüşecekleri umudu (Badinter, 1992:251)"nun korunmasıyla devam edebilir. Aslında çocuktan gelen ödülün, annenin düşüncesinde yer alan ideal çocuğa yakınlaşmayla ilgili olduğu söylenebilir. Bu yakınlaşma ise çocuğun anneden özgürleşmesini gerektirebilir. Şöyle ki annelik görevleri artık sadece bedensel ve duygusal bakımla sınırlı değildir, annenin aynı zamanda çocuğunun psikolojik, sosyal ve entelektüel gelişimine de dikkat etmesi beklenir (Badinter, 2011: 119). İyi bir anne, çocuğunun gelişim yolunu en köklü şekilde açabilmesine olanak tanıyandır. Annenin çocuğuna olan tutkusu ne kadar güçlüyse, o denli çocuğunun kendinden özgürleşmesini ister (Abrevaya, 2015: 24). Peki kültürün, geleneklerin aktarılması ya da annelik kurumu üzerinden siyasi taleplerin karşılanması doğrultusunda çocuk yetiştirme görevinin annelik deneyimleri içerisine yerleştirilmesi nasıl bir doku oluşturmaktadır? Bu soru annenin çocuğunu yetiştirirken sosyal bağlarla olan ilişkisini sorgulamaya sevk ederek, aslında hem anneyi hem de çocuğu içine alan bir dehlizdir.

Yüksek işsizlik ve yoksulluk sorunuyla boğuşan bir ülkeden başka bir ülkeye çalışmak üzere göç eden kadınların "anne" olarak nasıl var oldukları ve anneliği nasıl yaşadıkları birçok sorunsalı bünyesinde barındırır. Sosyo-ekonomik açıdan farklı sınıflarda yer alan kadınların annelik algısı ve deneyimleri farklıdır. İyi anne olabilmek diğer bir ifadeyle iyi anne modeline bürünebilmek birtakım maddi imkanları gerektirir. Bu noktada çocuklarını yeterli ve dengeli bir şekilde beslemek, 'güzel' giydirebilmek, iyi koşullarda barındırmak, 'okutabilmek' ve çocuklarına, onların psikolojik, sosyal ve entelektüel gelişimlerini destekleyici düzeyde bir yaşam kalitesi sunabilmek için yeterli gelir düzeyinde olamayan anneler nasıl iyi bir anne olabilecektir sorusu akla gelmektedir. Yoksulluk döngüsünde Badinter'in bakış açısıyla

annenin fedakarlıkları karşılıksız mı kalacaktır? Aslında bu, asırlar boyu süren bir deneyim olarak annelik ile bir kurum olarak anneliği ayrı tutmamaktan kaynaklanan bir çelişkidir. Aynı zamanda bu çelişkiye, ironik olarak, Badinter'in başyapıtı sayılan "Annelik Sevgisi" adlı eserde değinilmektedir. Badinter (1992: 9), "18. Yüzyılın duygusuz kadınını, 19. ve 20. Yüzyılın anaç tavuğuna dönüştüren neydi?" sorusu ile emzirme üzerinden yaptığı dönemsel ve sınıfsal karşılaştırmalarla annelik içgüdüsü gibi bir duygunun varlığını inkar etmiştir. 18. Yüzyılda görülen, ilk olarak üst sınıfta başlayan ve sonra toplumun tüm tabakalarına yayılan çocukları süt anneye gönderme ritüelinin, sonraki yüzyıllarda nasıl tepki oluşturabileceğinden bahsetmiştir (Badinter, 1992: 48). O halde deneyimsel ya da kurumsal açıdan tek bir annelik durumundan söz edilemeyeceği gibi, oluşan farklı sınıfsal, etniksel, zamansal anneliklerin kadını dil altına iterek ezen ve sindiren tek bir öğütücü mekanizmaya ilişkili dolayımlar olduğu söylenebilir.

Badinter (2011: 119) "günümüzün hakim annelik modeli" diyerek anneliğin, her kültüre, döneme göre değişebildiğine ve bilerek ya da bilmeyerek kadınların etkilendiği bir kurgu olduğuna işaret etmektedir. Bu kurgu içinde yer almak ya da etrafında dolanmak mümkün olduğu gibi reddetmek de olasıdır ancak Badinter'in vurgusu her durumda da kadınların ortak bir şekilde bu kurguya göre kendilerini belirlemesidir.

Tarihsel, kültürel ve sosyal farklılıkların, anneliğin kurgulanan bir şey olduğunu onaylamasının yanı sıra, bu kurgunun biçimi ve içeriği, kamusal, siyasal değişiklikler ve ekonomik taleplere göre belirlenir (Miller, 2010: 97). "İyi anne"ye atfedilen roller, sorumluluklar ve beklentiler hizmet ettiği düzene göre sürekli olarak yeniden üretilir ve tanımlanır. Bu nedenle denilebilir ki, iyi bir anne tasviri, içinde bulunulan zamana ve mekana göre değişebilir niteliktedir. Döneminde etkin olan annelik modeli, diğer bir ifadeyle iyi bir annenin nasıl olması gerektiğine dair kalıp yargılar, kadınların farklılıklarıyla beraber kendilerini anne olarak inşa edebilmelerinde konumunu belirleyici bir işlev gösterir.

Kadınların mensubu oldukları sınıf ve ırkı, annelik kurumunun ideolojisinin işlerliğinde farklı konumlanmalarına neden olur. "İyi" anne kavramı genellikle belirli seçkin ya da orta sınıf beyaz kadın gruplarına dayandırılarak açıklanmış ve bu doğrultuda evde kalan ya da ücretli işle anneliği bir arada yürütme sonucu suçluluk ya da duygu karmaşası yaşadıkları söylenen anneler üzerinden tartışmalar gündeme gelmiştir. Siyahi ya da göçmen kadınlar gibi daha az seçkin, daha az ayrıcalıklı kadınlar için ise bu tartışmalar, tanımlar ve tasvirler geçersiz ya da yetersiz kalmaktadır. Anneliği çevreleyen hakim ideolojiler daha avantajlı kadın gruplarının düşüncelerini, algılarını ve inançlarını temsil eder. Bu ideolojiler kadınların edindikleri deneyimlerin çeşitliliğini tanımaz ve bunlara uymaz. Bu yaygın ideolojiler hem normatif pratikleri hem de kadınların anneliğin nasıl bir şeye benzediğine dair kendi

beklentilerini bildiren kültürel metinleri, kamusal ve meta anlatıları belirlemede etkilidir (Miller, 2010: 98). Örneğin, çocuğundan uzak kalan anne, çocuğuna duyduğu özlemin yanı sıra çevrenin olumsuz tepkileri ile de mücadele ederek ciddi manevi yıkımlara uğrayabilmektedir. Ulus ötesi göçmen anneler, çalışan annelere biçilen "çocuğunu bırakıp giden anne" imajından payını fazlasıyla alarak, duydukları vicdan azabı ile kendilerini cezalandırırlar. Çocuklarını kendi ülkesinde bırakıp gelen ve başka çocuklar üzerinden başka annelerin annelik görevlerini (!) gerçekleştiren göçmen kadınların içinde bulunduğu çelişkinin kime yaradığı ise büyük tablo üzerinden anlaşılabilir.

Göçmen kadınlar kendi çocuklarının bakımı için kendi ülkesindeki başka kadınlara başvurmaktadır. Başvurduğu kadınlar, ya kendisi gibi ev içi emeğini ücrete dönüştüren kadınlar ya da yardım aldığı anne, abla, teyze gibi akrabalardır. Hochschild (2000) bu durumu "küresel bakım zinciri" olarak kavramsallaştırmıştır. Küresel bakım zincirleri, kadınların istihdama katılmalarıyla birlikte ev ve bakım işlerini ücret karşılığında başka kadınlara devretmeleriyle başlamaktadır. Zincirin ikinci halkasını, başka ülkelere göç ederek ev ve bakım hizmetlerinde ücretli olarak çalışan göçmen kadınlar oluşturmaktadır. Son halkada ise göçmen kadınların geride bıraktıkları aile üyelerine bakım ve ev hizmetleri sunan çoğunlukla yine aile içindeki kadınlar yer alır. Zincirin sonuna gidildikçe, ev hizmetleri için ödenen ücretin giderek azaldığı görülmektedir. Zincirin en sonunda ise genellikle ücretsiz kadın emeği bulunmaktadır. Yoksul ülkelerdeki anne yoksunluğuna karşın, zengin ülkelerde anne bolluğunun ortaya çıkışının nedeni budur. Şefkatin ve "annelik emeğinin" küreselleşmesiyle yapısal bakım eşitsizlikleri ortaya çıkmaktadır (Ünlütürk Ulutaş & Kalfa, 2009: 19). Duygusal artık değer elde etme mekanizması olarak eril bakım zincirleri en nihayetinde yine kadınları – yoksul/zengin anneler, yerli/göçmen anneler gibi- birbirinden ayırarak mağdur etmektedir.

Yöntem

Bu araştırma, ulus ötesi göç sürecini deneyimleyen bir anne ile 40 dakika süren ve ses kaydına alınan derinlemesine görüşme ile verilerin toplandığı bir örnek olay (vaka) çalışmasıdır. Nitel araştırma desenleri arasında yaygın olarak kullanılan örnek olay, sosyal olguları, tekil bir olayın ayrıntılı bir çözümlemesini yaparak araştıran bir yöntemdir. Bu yöntem tek bir olayın çeşitli olgularla ilişkilendirilmesiyle araştırılan verilere bütüncül bir nitelik kazandırır (Punch, 2011: 146). Diğer bir ifadeyle bu yöntemde araştırma konusuna birçok açıdan bakılarak olay veya olgunun çeşitli yanlarıyla anlaşılması sağlanmaktadır. Buradaki amaç genelleme yapmak değil, olayı kendi bağlamında anlamaya çalışmaktır (Gürbüz & Şahin, 2015: 379, 383).

2018 yılında gerçekleştirilen görüşmeye katılım tamamen gönüllülük

esasına dayanmış, görüşmenin ses kaydına alınması için katılımcının onayı alınmıştır. Feminist metodolojinin kadını özne olarak gören ve kadını analizin merkezine yerleştiren yaklaşımı doğrultusunda görüşmeye katılan göçmen kadının kendi ifadeleri çözümlemenin merkezinde tutulmuştur.

Araştırma etiği ilkeleri gereği katılımcının kimliğinin gizli tutulması esas alınmış, çalışmada "Aysel" adı bir kod ad olarak kullanılmıştır; kimliğini ele verebilecek ayrıntılar paylaşılmamıştır. Ses kaydı ve görüşme verileri yalnızca bilimsel amaçla kullanılmış, üçüncü kişilerle paylaşılmamıştır. Katılımcıya araştırmaya katılmayı kabul etmeme ya da görüşmeyi dilediği zaman sonlandırma hakkı olduğu belirtilmiştir.

Araştırma kapsamında analiz birimi; eşinden boşandıktan sonra çocuklarını memleketi Türkmenistan'da bırakıp Türkiye'ye gelen ve burada ev işçisi olarak önce çocuk bakıcılığı yapmış ve günümüzde yaşlı bakıcılığı yapmaya devam eden göçmen bir kadındır. Hem göçmen hem boşanmış bir anne olan Aysel'in analiz birimi olarak seçilme nedeni ise çeşitli olgularla ilişkilendirilebilecek kimliklere sahip olmasıdır. Bu olgular normal bir yaşam seyrinde kriz olarak kabul edilen boşanma ve göçtür. Mies (1996), bir kadının normal yaşamında bir kriz ortaya çıktığında, gerçek durumun farkına varması için bir fırsat doğduğunu ifade eder. Ona göre normal hayatın kesintiye uğradığı kriz deneyimleri, kadınların bilinçsizce gömülmüş oldukları baskıcı ve sömürücü ataerkil ilişkilerle yüz yüze gelmelerine yol açar. Böylece hem vicdanda hem biliş düzeyinde bir iç sorgulama başlar (Mies, 1996: 54-5). Aysel'in bu iç sorgulamalarına araştırma verilerinin analizinde yer yer tanıklık etmek mümkündür. Buna göre bu çalışma boşanma öncesi ve sonrasında bir göçmen kadının ataerkil sistem içindeki savruluşlarını "annelik" deneyimleri aracılığıyla sorgulama amacındadır. Aynı zamanda göçmen bir kadının "hakim annelik modeli" karşısında farklı ve benzer annelik deneyimlerini anlamaya yönelik bir çabayı da içerir. Anne olan bir kadının deneyimlerinden yola çıkılarak göçmenlik ve boşanma olguları üzerinde çözümlemelerde bulunulacaktır.

Vaka Sunumu

Araştırmanın analiz birimi 2008 yılında Türkmenistan'dan Türkiye'ye tek başına kayıt dışı göç eden bir kadındır. Bu göçmen kadın için çalışmada "Aysel" kod adı kullanılmaktadır. Eğitim düzeyi ortaokul terktir. Kendisi 46 yaşında olan Aysel'in 23, 20 ve 18 yaşlarında üç kız çocuğu vardır. Ortanca kızı Karadeniz Bölgesinde bir üniversitede, büyük kızı ise Türkmenistan'da Muhasebe bölümünde öğrenim görmektedir. Küçük kızı Türkmenistan'da ablası ile yaşamaktadır. 2008 yılından itibaren Ankara'da ikamet eden Aysel, yatılı ev işçisi olarak önce çocuk bakıcılığı, daha sonra da yaşlı bakıcılığı yapmıştır. Barınma ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için yatılı olarak çalışma yolunu seçmiştir.

22 yaşında evlenen Aysel, Türkiye'ye göç etmeden 2 yıl önce, 2006 yılında eşinden boşanmıştır. Evliyken, kocası işsiz olan Aysel'in tek gelir kaynağı kendi kazancıdır. Aysel, o dönemde, kazancını doğrudan eşine veren bir kadındır. Evlilik sürecinde kocası hem kendisine hem çocuklarına fiziksel ve sözel şiddet uygulamıştır. Aysel, o dönemde yaşadığı geçim sıkıntısı ve şiddet gibi sorunları hiç kimseye anlatmamıştır. Ancak çocukları gördükleri şiddeti ve sorunlarını anneannelerine ve dayılarına anlattıktan sonra Aysel boşanmak için başvurmuştur. Boşanma süreci 6 yıl sürmüştür. Avukat tutmak için gereken parayı kardeşleri vermiştir.

Aysel, boşandıktan sonra daha yüksek bir gelir elde etme ve çocuklarına daha iyi bir gelecek sağlama amacıyla göç etmiştir. Çocukları hem çalışarak kendi kazançlarıyla hem de akraba desteği alarak geçimlerini sağlamıştır. Aysel ise Türkiye'de elde ettiği kazancı ile birikim yapmış ve bu birikimiyle Türkmenistan'da ev ve eşyalar almıştır. Ayrıca, çocuklarının öğrenim masraflarını karşılamış ve karşılamaya devam etmektedir. Çocukları mezun olduktan sonra Türkmenistan'a geri dönmeyi düşünen Aysel ve çocukları, eski eşten hiç maddi destek görmemiştir.

Bir Göçmen Kadının Deneyimleri

Sınır Ötesi Annelik

Bu çalışmanın sorunsallarından ilki, ulus aşırı göç eden ve çocuklarından uzun süre ayrı kalan bir göçmen kadının annelik deneyimleridir. Diğer bir ifadeyle bir anne olarak, kendi alıştığı yaşamdan, yakınlarından ve çocuklarından ayrı olan bir kadının neler hissettiği ve karşılaştığı zorluklar için geliştirdiği mücadele stratejileri kapsamında değerlendirmelerde bulunmak amaçlanmıştır. Göçmen bir anne olan Aysel'in aşağıda yer alan sözleri, göç etmeden önce kendi ülkesinde yaptığı el işlerini pazarda satarak geçimini sağlayabildiğini ancak kazandığı gelirini ev almak ve çocuklarına daha iyi bir gelecek kurmak için yeterli bulmadığını göstermektedir:

"Urdo ben çalişiyodum ben geceleri yurgon diker satardim nagış yaparım elbise dikerdim, gündüz onu da pazarda satardım ama ben çocuklarumı okutamam dedim, ev alamam, unu dedim, allahım yolumu açsın dedim üyle. U zamanlar Turkiyaya geliyorlardı ben de bir gideyim görüyüm, on on beş gün deneyim dedim. Yani imkanlar da karşıma çıkti üyle kalıverdim ya."

Aysel'in kendi ülkesindeki şartları terk ederek başka bir ülkede çıkış yolları araması belli bir zaman içinde gerçekleşmiş ve içinde bulunulan dönemin göç dalgaları etkili olmuştur. "U zamanlar Turkiyaya geliyorlardı ben de bir gideyim görüyüm" ifadesi Türkiye'ye göç etme kararında sosyal çevresindeki örneklerin etkili olduğunu göstermektedir. Anneliğin çocuğun yanında olmakla ilişkilendirildiği anlatıların tersine göçmen kadınlar, çocuklarına daha iyi bir gelecek kurmak için, onların yaşamlarını daha da

güzelleştirmek için çocuklarından uzun süre ayrı kalmak durumundalar. Bu durum, anneliğin artık sadece çocukların bedensel ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili olmadığını gösteren çarpıcı bir örnektir. Aysel'in kendisi gibi Türkmenistan'dan göç etmiş iki arkadaşına ilişkin anlattıkları bu açıdan önemlidir. Arkadaşlarından biri 35 yaşında, 1,5 ve 3 yaşında iki çocuğunu annesine bırakıp gelen göçmen bir annedir. Eşinin başka kadınlarla onu aldatması ve evi terk etmesi sonucu iş bulma amacıyla Türkiye'ye gelmiş ve 10 yıl burada çocuk bakıcılığı yapmış. Göç ettikten ancak üç sene sonra çocuklarını görmek için ülkesine gidebilmiş, ama çocuklarının onu görünce tanımamasını ve uzak durmasını bir türlü kabullenememiş. Çocuklarına bakan annesinin geri dönmesine yönelik ısrarına rağmen (böyle uzaktan annelik olmaz) başka seçeneği olmadığını düşünüyormuş. Aysel'in diğer arkadaşı 47 yaşında göçmen bir annedir; eşi ölünce çocuğunu okutmak için yaşlı bakıcılığı yapan Türkmen bir kadındır. Çocuğu Eskişehir'deki öğrenimini bitirince dönmeyi düşünüyormuş. Görüldüğü gibi tek ebeveynli, reisi kadın olan hanelerin yoksullukla mücadeleleri küresel boyutta gerçekleşmektedir. Haneyi geçindirme görevinin sevdiklerinden uzun bir süre ayrı kalmayı gerektirmesi, göçmen kadınların duygusal strese maruz kalmalarına neden olabilmektedir. Bu çerçevede göçmen kadınların deneyimleri, anneliğin değişmez ve evrensel tanımlamalarını reddeder.[3] Aysel'in ifadeleri, çocuklarına duyduğu özlem gibi göç etme sürecinde yaşadığı zorluklarla birlikte bu zorlukları haklılaştırma çabasını da içermektedir:

"Sabahlar olmadi akşam olmadi her zaman, yani divarlara baktim, çocuklarumın resmini goruyodum, yaa çok zor durumlar geçirdik yani. Ufak kızim dokuz yaşindadi pırakamda, ya çocuklarumın üçüsünü de pıragıp gittim, çocuklarim gözü yaşli beni yolcı ettiler. Yani dürt sene sunra gitme şansim oldi. Her zaman resimleri benim gözümün önünden gözleri yaşli goruyodum. Bunda da vardur bi hayır dedim. Evim yokti, yatağım yorganim yokti, her şeyimi hallettim Allahıma şükürler olsun.."

İlk ayrılıştan dört sene sonra çocuklarını görebildiğini belirten Aysel'in yukarıdaki ifadeleri, bu süreçte, hem bir anne olarak kendisinin hem de çocuklarının duygusal yıpranmışlığını resmetmektedir. "Çocuklarını gözü yaşlı bırakıp gitme" tablosunda kendini suçlayan bir tavır takınırken bir yandan ev, yatak, yorgan aldığını, "her şeyimi hallettim" diyerek eksiklerini tamamladığını vurgulayarak vicdanını rahatlatmaya çalışmaktadır. Onlardan ayrılarak çocuklarını üzen bir anne olma hissinin ağırlığını, elde ettiği ekonomik güçle kaldırmaya çalışmaktadır. Bu ekonomik gücün meşruluğu ise, ailelerinin yeniden üretiminde en büyük sorumluluğun kendilerine ait olduğunun hissettirilmesine dayanmaktadır. Aysel'in ifadeleri ve bu ifadelere paralellik

3 Örneğin "ulus ötesi annelik" kavramı, hem geldikleri hem kaldıkları toplumlarda eş zamanlı rollerinin bir sonucu olarak göçmen anne kimliğinin yeniden tanımlanmasının yeni yollarını içerir (Raijman vd., 2003: 731).

gösteren Federici'nin (2014) tezi[4] doğrultusunda denilebilir ki, göçmen kadınlar ücretli iş piyasasında küresel yeniden üretim işçisi olarak sömürülmenin yanı sıra, bir "anne" olarak duygusal sömürüye de maruz kalırlar. "İyi" bir anne olamama tehdidi altında suçluluk duygusu.. Çalıştıkları yerde barınarak, *başkalarının kiri*ni[5] temizleyerek, başkalarının sofralarını hazırlayarak, kendi çocukları yerine başkalarının çocuklarına bakarak, kendi annesinin son günlerinde yanında olmak yerine başkalarının annelerinin yanında olarak…

"En hayatta kaybettiğim uzüldük şeyim annecimin tabıtını görmedim, ölönü görmedim yani vıcdan azabını çekorum. Burdadım ben (ağlıyor) zor ya.. para ile herşeyi satın alabiliyosun ama kadari kısmeti para ile satin alamıyosun yani.."

Aysel'in ifadeleri, anne-çocuk ilişkisinde sadece "anne" olarak değil "çocuk" tarafı olarak da acı çektiğini göstermektedir. Ancak bir çocuk olarak annesini bir daha göremeyeceği acısı, çocuklarını bırakıp gitme acısından farklı olarak, ekonomik güçle örtbas edilemeyecek kadar yoğundur. Paranın herşeyi alabilme gücünü inkar etmese de, "kader" ve "kısmet" olarak ifade ettiği yaşamın duygusal doyumunu gerçekleştiremediği açıktır.

"Eşsiz" Annelik

Çalışmanın diğer sorunsalı boşanmış bir kadının annelik deneyimleridir. Bu deneyimleri çözümlemek için Aysel'in boşanmadan önce ve sonra, bir kadın ve bir anne olarak neler yaşadıkları karşılaştırılmıştır. Aysel'in boşandıktan kısa bir süre (iki yıl) sonra göç etmesi, tek ebeveynlik sürecinin uzun bir bölümünü çocuklarından ayrı kalarak geçirdiğini göstermektedir. Çocuklarının babalarından maddi ve manevi hiçbir destek almaması, göç sürecinin olumsuzluklarının daha yoğun yaşanmasına neden olmuştur.

Kimin İçin? Ne İçin?

Kadının çalışması, hane bütçesine katkı sağladığı gibi, kabul edildiği üzere, kadının statüsünün ve özgüveninin yükselmesi açısından önemlidir (Gönüllü Atakan, 2018: 133). Ancak ataerkil sistem içinde kadının çalışma durumunun yanı sıra kazanılan gelirin miktarı ve denetimi gibi konular üzerinde durmayı da gerektirir. Aile içinde temel ihtiyaçların karşılanması, borçların ödenmesi gibi zaruri giderler dışında artan paranın nasıl kullanıldığı, cinsiyete göre değişmektedir. Erkekler kendi zevklerine ve ilgilerine yönelik harcamalarda bulunmaya eğilimliyken, kadınlar "iyi" anne ve eş olabilmek için ev ve çocuk merkezli harcama kategorilerine odaklanarak, hane halkının yaşamını daha iyi hale getirmek amaçlı kullanırlar (Özyeğin, 2005: 225,

4 Federici (2014: 176), göçmen kadınların, kendileri aç kalsa da çocuklarını aç bırakmama ve çocuklarına kendi yoksul hayatlarından daha iyi bir gelecek kurabilme zorunluluğunu hissettiklerini vurgular.

5 Gül Özyeğin'in 2005 yılında yayımlanan "Başkalarının Kiri" adlı eserinden esinlenilmiştir.

242). Bu doğrultuda çalışmada Aysel'in evliyken ve boşandıktan sonra gelir durumu ve kazancını nasıl değerlendirdiği üzerinde durulmak istenmiştir. Evliyken, kocası işsiz olan Aysel'in tek gelir kaynağı kendi kazancıdır. Ancak o dönemde kazancını doğrudan eşine verdiği ve kazancı üzerinde hiç kontrolü olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber Aysel'in tek sorununun geçim sıkıntısı olmadığını anladığımız aşağıdaki konuşma metni kadın çalışmalarındaki başka önemli bir sorunsalın da işaretçisidir:

"İşin değerini çok iyi bilmek lazim yani çünkü eşim, yani pazarda bişeyler yapardım ederdim satardım getirip ono vererdim. O da içer çekerdi gece de gece yani gelerdi bizi döverdi. Kızim yani on dört on beş yaşındadı, beni elinden almağa çalışıyodu, onu da döverdi, yani püyük kızim ikimiz çok çektik."

Aysel'in evliliği süresince kocasının işsiz olduğu ancak bu durumun çocuk bakımına ya da ev içi hizmet artışına yol açmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Aysel'in tek başına çalışarak sağladığı hane gelirinin çoğunun kocanın kendi özel zevkine göre harcanması söz konusudur. Bunun nedeni, erkeklerin aile geçimini sağlayan kişi olmamaları durumunda dahi hanede kadın ve çocuklar üzerindeki otoritesinin meşruluğu durumunun Aysel'in hanesi için de geçerli olmasıdır. Aysel'in koca otoritesine boyun eğişi, kendisine ve çocuklarına uygulanan şiddeti kabulleniş boyutuna erişmiştir. Öte yandan boşandıktan sonra kazancını denetleyebilse de belini büken yoksulluk, çocuklarının ihtiyaçlarını karşılama önceliği ve çocuklara daha iyi bir gelecek kurma isteği kendine özel harcamalarını kısıtlamıştır:

"Çalışıyon, çebeliyon ama, çocukların üçün maaş alıyosun, ayağına bi çorap alamıyosun maaşın yetmiyor. Çünkü ikisini de bır meslek sahibi edeyim diyorum. Annelik işte. Ufak kızim kalp hastası olan, o da anne ben kalp doktorluğu okuyacak diyor ben dayanamam kızim nerden para buliyim diyorum ama bakacam yani getirebilirsem okutucam.. yaşamak zor ya..onlar mutlu olsun da bizden geçti yaa"

Aysel'in yukarıdaki ifadelerinden kazancını yeterli bulmadığı anlaşılmaktadır. Bu yetersizliği kazancının nasıl değerlendirildiği bağlamında çözümlemek gerekir. Çünkü Aysel'in birikim yaparak kendi ülkesinde ev ve bazı eşyalar alabildiği, iki çocuğunun öğrenim masraflarını karşılayabildiği çalışmada daha önce vurgulanmıştı. Yetersizlik, kendine özel ihtiyaçlarını karşılamaması noktasında ortaya çıkmaktadır. Çocuklarını okutabilmektedir, ev alabilmiştir ama "ayağına bi çorap" alamamıştır. Ama kendi deyişiyle "Annelik işte" budur. Aysel'in annelikten anladığı ya da bir annenin nasıl olması ve davranması gerektiği ile ilgili kabulleri bu yöndedir. Bir anne olarak önce çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamalı ve meslek sahibi olabilmeleri için eğitimlerini tamamlamaları için gereken maddi desteği sağlamalıdır. En küçük kızının üniversitede öğrenim görme isteğini dile getiren Aysel'in zorlansa da, dayanacak gücünün azaldığını belirtse de bu isteği geri çevirmeyeceği anlaşılmaktadır. Son cümlelerde yer alan "yaşamak zor ya..

onlar mutlu olsun da bizden geçti yaa" sözleri kendisinin mutluluğuna yatırım yapmak yerine "biz" öznesini kullanarak tüm anneleri arkasına alan bir tavır takındığını göstermektedir. Aslında onu bir anne olarak tatmin eden bir durumdur ancak anneliği kendi öznelliği dışında kurgulamaktadır. Annelik bir bakıma saçını süpürge ederek tüm zorlukları süpürmekten geçer. Öte yandan Badinter'in (1992: 251) -çalışmada daha önce de kullanıldığı üzere- ".. (anneler) saçını süpürge etmenin mutlaka bir karşılığı olmayabileceğini anladılar" deyişini de atlamamak gerekir. Aysel'in çocukları için saçlarını süpürge etmenin karşılıkları acaba nelerdir?

"*Babasına Çekmemiş İyi Ya*"

Aysel, çocuklarının kendisine benzediğini büyük bir memnuniyetle ifade etmiştir. Çocuklar, kendileri için mücadele eden anneleri gibi 'gururlu' davranmışlar, kendileri de çalışarak elde ettikleri gelirle geçimlerini sağlamışlardır:

"Çocuklarim çok cesaretlidirler. Aplalam yani gözetledi de bize yani unlara ekmek verip su verip.. çocuklarum da kendim gibi menim gibi gururludurlar. Bir laf yimezler yani kimseden falan da ekmek istemezler. Uçüsü de kız. Püyük kız 16 yaşında falandi yani dikiş yapmışlar, bır şeyde günlük yani beş dulora üç dulora çalışmışlar, ekmek paralarini bulmuşlar yani.."

".. (eski eşi için) şerefsiz mal gibi yani ama evlatlarım nasıl olsa da babasına çekmemiş iyi ya."

Aysel'in takılı olduğu bakım zincirinin son halkasında ablaları olduğu anlaşılmaktadır. Ablaları onun yokluğunda çocuklarına göz kulak olmuştur. Ama çocuklarının da ellerinden geleni yaptıklarını ima ederek çalışarak geçimlerini sağladıklarını belirtmiştir. Aysel, çocuklarını tanımlarken iki taraf belirlemiştir. Taraflardan biri kimseden kötü laf işitmeyen, "ekmek" istemeyen ve bir işte çalışarak kendi kendilerine geçinen, tüm bu nedenlerle de "gururlu" kendisidir. Diğer taraf ise, sürekli işsiz olan ve çalışmayı düşünmeyen, başkasının (karısının) kazancını kendi özel ilgisi için kullanan ve ayrıca kazanç kapısını da tekmeleyen eski kocasıdır. Aysel'e göre çocukları iyi ki (!) babalarına çekmemiş, kendisine çekmiştir. Çocukları kendi safında görmenin yanı sıra, çocuklarını kendine benzetme, bir anne olarak daha derin anlamlar içermektedir. Saçını süpürge etmenin çocuktan gelen karşılığı, çalışmada daha önce de belirtildiği üzere, çocuğun annenin düşüncesinde yer alan ideal çocuğa yakınlığı ile ilgilidir. Bu yakınlaşma ise çocuğun anneden özgürleşmesini gerektirebilmektedir. Özgürleşme ise, çocukların psikolojik, sosyal ve entelektüel gelişimi ile mümkündür. Çocuklarının üniversite öğrenimi görmesi ve sosyo-ekonomik açıdan yaşam kalitelerinin yükselmesi, Aysel'in ideal çocuk hayaline yakınlaşma arzusunun yansımalarıdır. Çocukları ise bu arzunun gerçekleşmesi yönünde –anneleri gibi davranarak- hem çalışarak hem okuyarak desteklemektedir.

Ancak araştırmanın analiz hanesi kocasından şiddet gören anne ile bunu deneyimleyen ve gözlemleyen çocuklar olunca, anne-çocuk ilişkisinin gelişimi birtakım sorunlar da içerebilmektedir:

"Her kim istemeneye geliyor çocumu, kızım anne diyor senin babamın sana yaptığını bana da evlendim mi bana da yapcak gibi, evlenmek istemiyo yani.. zor ya.. ne biliyim.. gördüğü üçün korkuyo yani yoksam çok iyi birileri mi geliyor istemeneye, iyi aileler geliyor, ne bilem yani şans işşallah.. çok çektik yaa.."

Babasının annesine uyguladığı şiddeti defalarca gözlemleyen çocukların evliliğe dair bakış açıları da aynı yönde olumsuzdur. Annenin ideal çocuk kurgusunda kendini bulmasına benzer şekilde çocuk da gerçek anne modelini kullanır. Dolayısıyla eşinden şiddet gören bir kadın modeli ile kendini özdeşleştiren Aysel'in çocuklarında, evlilikte kötü deneyimlerin yaşanabileceği düşüncesi hakimdir.

Çocuktan Al Haberi!

Boşanma sürecinde çocukların iki tarafa bölünmüş ebeveynlerinden etkilenmelerinin yanı sıra tarafları etkilediklerini de göz ardı etmemek gerekir. Goldman (2006: 124-5), çocukların etrafındakilerin bilinci haline gelerek, bazı alanlarda hayatı büyüklerinden daha gerçekçi bir resim olarak gördüklerini ifade eder. Çünkü çocuklar, düşünme denen şeyin en geniş kısmını oluşturan gelenek ve önyargılarla henüz kuşatılmamışlardır, toplumsal hurafelerin etkisi altında kalmayı reddederler, kendilerine veya başkalarına uygulanan her türlü adaletsizlikten nefret ederler, kendilerine dayatılan her türlü mukaveleye ve tabuya karşı hassastırlar.

Boşanmanın nasıl gerçekleştiği ile ilgili Aysel'in ifadelerine bakıldığında, çocuklarının anne ile dayanışma içinde oldukları bir kez daha anlaşılmaktadır. Aysel, boşanma isteği olsa da geleneksel bağlamda bunu bir "ayıp" ve bir "gurur" meselesi olarak görmüş, evlilik sürecinde eşinden gördüğü şiddeti ailesi dahil hiç kimseye anlatmamıştır. Ancak çocuklarının anneanneye ve dayılarına yaşadıklarını anlatmaları ve ağlamaları boşanma sürecinin başlamasına neden olmuştur. Hatta boşanmanın gerçekleşmesi için gereken maddi yardımı Aysel'in kardeşleri sağlamıştır:

"Pizim ailemizde sülelemizde ayıp yani, üç tane abim var, unların yüzü kızarmasın diye çektim yani, sunra püyük kızım babam annemi dövdü diye ağlıyor, anneme ağlıyor, dayılarına sarıla sarıla ağlıyor, kıyamadılar, ayırttırdılar (ağlıyor) o da var ya, avukat tutmadım ben para vermeyle oluyo ya, altı sene boşanmıcam diyo. Undan sunra avukat tuttuk yani… Çok para, dört yüz dularını alıyo da bende para yok evim yok gene abilerim aplalarım elli yüz yardım üyle yani boşandık."

"Çok zor günler yaşadık, çok acı çektim ben ya. (ağlıyor) Gururuma

yidirmezdim ama evlatlarım üçün hiç düşünmedim yani kendimi, ah üyle.. allahım bana şu sabrı verdi ya şükürler olsun"

Yukarıdaki konuşma metnine bakıldığında dikkat çeken bir ayrıntı, Aysel'in boşanma kararının verilmesi sürecinde ablalarından hiç bahsetmemesidir. Babası vefat ettiği için hane otoritesinin anneye ve erkek kardeşlerine geçtiği söylenebilir. En büyük kızının ev içinde yaşanan şiddeti anneannesi ve dayılarına anlatması, sorunun çözümüne ilişkin verilecek kararda söz sahiplerinin kimler olduğunu göstermektedir. Hatta kendi evliliğini sonlandırmak istemesine rağmen bir türlü bunu gerçekleştiremeyen Aysel'in "ayırttılar" ifadesi bunun en çarpıcı göstereni olmaktadır. Eğer bir evlilik sonlandırılacaksa, en doğru kararı ancak yine erkekler verebilir zihniyetini var eden ataerkillik, Aysel'i kendi evliliğini sonlandırabilmek için başkalarının onayını almak zorunda bırakmıştır. Öncelikle ekonomik gücü yetmediğinden dolayı avukat tutamayan Aysel, uzun bir süre boşanamamıştır. Boşanma başvurusundan altı yıl sonra ancak abi ve ablalarının maddi desteği ile avukat tutup boşanabilmiştir.

İç Hesaplaşmanın Eril Vurumu

Aysel'in boşanma sonrası eski yaşamını tahlili, kadınlığın ve 'karılığın' sembolik değerleri olan ev işleri üzerinden olmuştur. Hamile olduğu dönemde dahi ev işlerini aksatmadığı, görevlerini (!) tam yaptığı halde eşinden dolayı boşanmanın kaçınılmaz olduğu düşüncesindedir. Eski eşiyle tekrar evlenmeyi düşünmeyen Aysel'in rahatsız olduğu konu ise, babanın çocuklarına karşı olan maddi ve manevi ilgisizliğidir:

"Doğuma gitçek olsam da tandırı ekmek yapardım evimin kirini temizlerdim aman hepsi boşmuş ya şu adam üçin, bır ekmek vermemeliymişim de.."

Toplumsal cinsiyet rolleri gereği kadına yüklenen ev içi sorumlulukların Aysel tarafından da içselleştirildiği ve doğallaştığı yukarıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Aysel hamilelik gibi özel bir sağlık durumunda bile ev işlerini aksatmadığını belirterek evliliğin yürümesi için üstüne düşen vazifeleri yerine getirdiğini dolaylı olarak belirtmek istemiştir. Yaptığı ev içi hizmetleri artık ona anlamsız gelmektedir ama, "şu adam üçin" ifadesi evlilik içi geleneksel rol paylaşımından ziyade eski kocası ile olan evliliği için bu anlamsızlığın geçerli olduğunu akla getirmektedir. Eski kocası bu kadar hizmeti ve fedakarlıkları hak etmemiştir. Aysel'e göre, hak etmemesinin en önemli nedenlerinden biri ise, eski kocasının hem evliyken hem de boşandıktan sonra çocuklarıyla ilgilenmemesidir.

Aysel'in eski kocası için kullandığı "vahşi hayvan" ve "yırtıcı hayvan" ifadeleri ona kızgınlığını açıkça göstermiştir. Özellikle vahşi ve yırtıcı olarak betimlemesi ise buzdağının görünmeyen yüzüne dair anlam ipuçları barındırır. Vahşi olmak evcil olmayandır. Uyum sağlayamamış, saygısız ve zarar

vermekten çekinmeyendir. Aysel eski kocasına vahşi diyerek evden uzak bir konuma yerleştirmekte, yırtıcı diyerek onun kendisine ve çocuklarına hem varlığıyla hem de yokluğuyla verdiği zararlara işaret etmektedir. Bir baba olarak varlığı sevgiden uzak bir varoluştur, hatta şiddetli ve acılı bir varoluştur. Yokluğu ise her zaman hissedilen bir durumdur. Diğer bir ifadeyle varken de yoktur aslında. Sıcak yuva için sık kullanılan ortak tencereli "sofra" metaforu, Aysel'in da anlatıları arasında yer almış, başka hiçbir şeyle yeri doldurulamayan baba sevgisinin eksikliğine atıf yapılmıştır.

"sufrada oturuyodum (ağlıyor) üç çociğimle öyli, sufrada her şeyi bulunduruyodum, o sufrada babanın sevgisini bulunduramıyodum, zor geçti ya günüm (ağlıyor).. şu üç çocumun mutluluğunu görsem, zor gunler geçirdim."

"(eski eşi için) ben birleşer miyim ya allah korusun. Çocuklarımı okutuyum da allah sağlık versin de.... benim cocuklarıma para yardımı etmedi, hiç görmedi. ufak kız ameliyat oldu da.. anjiyosunu oldu da.. turkmenistanda evladın da var amma ararsın, gelirsin, görürsün yani diyorum ya vahşi hayvan yani yırtıcı hayvan yani. nasıl yaşamışım yani aklıma hayranım."

Aysel "nasıl yaşamışım yani aklıma hayranım" diyerek boşandığı eşiyle tekrar evlenmeyi kesinlikle düşünmediğini belirtmiştir. Burada bir düşün parantezi açarak "aklıma hayranım" deyimi üzerinden bir tahlile kalkıştığımızda, kurgulanan kadın ile erkek karşıtlığının besinlerinden biri olan akıl-duygu zıtlığı karşımıza çıkar. Aysel aslında geçmişteki aklını küçümseyerek ve bunu hayranlık "duygu"suyla dile getirerek şimdiki yaşamında hem baba hem anne olarak yaşamanın bir anlamda erkek gibi yaşamayı gerektirdiğini üstü örtük söylemiş olmaktadır. Boşanmadan önce bir kadın ve anne olarak kocanın ezici varlığına katlanmıştır ancak Aysel'in, boşandıktan sonra daha "akıllı" davranmaya başladığını düşündüğü söylenebilir.

Bireylerin ve hane halklarının işgücü piyasasındaki durumlarıyla yoksulluk arasında bir ilişki vardır. Bu ilişkinin açıklanmasında bireylerin işgücü piyasasındaki konumları ve yoksulluk oranlarının nasıl belirlendiği önemlidir (Aslan, 2020a: 89). Buna göre Aysel'in iktisadi konumu cinsiyet ve medeni durum boyutuyla okunmalıdır. Türkiye'de evli olmayan yetişkinler üzerinden yapılan bir analize göre boşanmış ya da dul kadınlar arasında yoksulluk oranı yüzde 19,8, erkeklerde ise yüzde 14,8'dir. Çocuk bulunan hanelerde yoksulluk riski hem kadınlar (yüzde 34,3) hem erkekler (yüzde 32,7) için belirgin biçimde yüksektir (Aslan, 2020b: 91-93). Aynı çalışmada kayıt dışı çalışan kadınlar arasında yoksulluk oranı yüzde 26,6, kayıtlı çalışan kadınlarda ise yüzde 4,6 olarak bulunmuş; kayıtlı istihdamın sosyal güvenlik kapsamı da sağladığı vurgulanmıştır (Aslan, 2020b: 93-94). Aysel eski eşinden hiçbir maddi destek görmemiş, çocuklarının öğrenim masraflarını üstlenmiş, boşanma sürecinin avukat giderini ise kardeşlerinin yardımıyla karşılayabilmiştir. Çocuklarının da kendi kazançları ve akraba desteğiyle

geçindiği düşünüldüğünde, kadın olmak, boşanmış olmak, çocuk sorumluluğu taşımak ve düşük eğitimli olmak gibi yoksulluk riskini artıran özelliklerin Aysel'de bir arada bulunduğu; aile içi dayanışmanın ise piyasada ve devlet eliyle karşılanmayan riskleri üstlenen gayriresmî bir güvence işlevi gördüğü söylenebilir.

Önemli olan sadece gelirin düzeyinin değil, kimin denetiminde olduğunun da iktisadi çözümlemenin parçası olduğudur. Aysel evlilik süresince hanenin tek gelir kaynağı olmasına karşın kazancını doğrudan eşine vermiştir. Tabakalaşma yazınında hanenin temel analiz birimi sayılması ve aile üyelerinin konumunun çoğu kez erkeğin konumundan türetilmesi ise feminist eleştirinin odağındadır (Gönüllü Atakan, 2022: 165); Aysel'in deneyimi, hane gelirini kazanan ile onu denetleyen ve harcayan kişinin örtüşmeyebileceğinin somut bir örneğidir. Boşandıktan sonra kendi kazancının denetimi kendisine geçmiş, ancak bu kez gelirin çocukların ihtiyaçlarına ve eğitimine yönelmesi nedeniyle kendi ihtiyaçlarına sıra gelmediğini belirtmiştir. Öte yandan sosyalist feminist yazında Dalla Costa ve James gibi yazarlar, kapitalizmin ev işlerini ücretsiz yapan kadınların emeğinden faydalandığını ve ev işinin bu kapitalist sistemde değer ile artı değer ürettiğini ve dolayısıyla gerçek iş olarak kabul edilerek ev işlerinin ücretli olması gerektiğini savunmuştur (Gönüllü Atakan, 2022: 168). Aysel'in yaptığı ücretli bakım işi ise bu emeğin kayıt dışı piyasada fiyatlanmış, ancak düşük statülü ve görece görünmez kalan bir biçimini temsil etmektedir.

Tek bir görüşmeye dayanan bu iktisadi okuma genelleme iddiası taşımamaktadır; Aysel'in deneyimleri, göçmen kadın emeğinin gelir, kayıt dışılık ve sosyal güvence boyutlarının daha geniş örneklemlerle incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Bir Kadın Olarak…

Aysel, göçmenliği de boşanmışlığı da bir kadın olarak deneyimlemiştir. Kötü bir evlilik deneyimine karşın, bir kocanın varlığının bir kadın için önemli olduğunu düşünmektedir. Boşanmaktan pişman olmadığını ifadelerinden anladığımız Aysel'in, "iyi" bir kocası olmamasından dolayı kendini "sahipsiz" şeklinde nitelendirmesi çarpıcıdır:

"Ben hem anne hem baba hem kendimi, bir kadın olarak korumağa çalışıyodum. Ama götörcöğümden fazla yük allah vermesin ama çok yorgundum yani kafam yorgundu yani. Şimdi hiç bi şey umrumda değil diyorum ama, her gün yatan da kalkan da yani şeyi hissediyosun yani şeydim yani sahipsizsın hissediyosun yani. Şimdi kocan arkandadır, sen cesaretle hareket etcen sen mesela."

"sahipsiz bir kopeksun yani sahipsiz adamsin sokokta sana kopek dahi yanlış anlama da sana yan bır kötü gözlen pakabiliyolar bayanım ya kadınım

ya unun üçün çok zor durumlar. Yani kendimi sinekten koruyomuş gibi yani cesaretimle gelmeya çalıştım ya."

Sahipsizlik, çok derin bir anlam kuyusudur. Sahipliğin tanımı ve bir bireyde neler hissettirdiği, kadın ve erkekler için ne anlam ifade ettiği feminist analizde ise büyük bir sorunsaldır. Sahip kavramı, "herhangi bir şey üstünde mülkiyeti olan, onu yasaya uygun bir biçimde dilediği gibi kullanabilen kimse, iye, malik" ile "koruyan, arka çıkan, gözeten kimse" tanımları ile sözlükte yer almaktadır. Aysel'in kendini anlatmak için kullandığı "sahipsiz" kavramı ise TDK sözlüğünde "kimsenin malı olmayan, iyesiz" ve "koruyucusu, gözeteni bulunmayan" şeklinde açıklanmaktadır. Bu tanımlara bakıldığında Aysel'in paternalist cinsiyetçilik kapsamında kendini bir kadın ve anne olarak betimlediği anlaşılmaktadır. Kendisini koruyan, gözeten ve arka çıkan bir kocasının olmaması Aysel'in deyişiyle onu çok yormuştur. Ancak sahipliğin aynı zamanda kullanma hakkını doğurduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Aysel'in özellikle bu kelimeyi kullanması, evlilik deneyimleri ile paralellik gösterir. Evliyken tek geçim kaynağı kendisi olmasına rağmen kazancının hepsini kocasına vermesi ve bu kazancın kontrolünü de ona devretmesi, aynı zamanda ev içi işlerini de tek başına yüklenmesi, kendisini "kullanan" bir koca varlığını yeniden ve yeniden üreten durumlar olmuştur. Burada önemli bir ayrımdan bahsetmek yerinde olacaktır. Aysel kendini parçalı bir şekilde korunmaya ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Diğer deyişle kendini hem anne hem baba olarak görmekte ve kadın olduğu için korunma ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Kadın olduğu için annelik ve babalık zordur. Aysel babanın yokluğunu dışarıda çalışarak evin geçimini sağlayarak kapatmaya çalışmaktadır ancak kadın olduğu için emek pazarında kendini koruması gerektiğini düşünmektedir. Hem annelik hem babalık rolünü ve hem de kendi benliğini bir kadın olarak yaşamaktadır. Bir göçmen ve anne olmak, ona göre boşanmış bir kadın olduğu için, diğer bir ifadeyle bir erkeğin "iyesi" olmadığı için zordur. Aşağıdaki ifadelerden, tüm bu zorluklara da en çok çocukları için katlandığı anlaşılmaktadır:

"Bayan olmak çok zor, erkek olarak gelsen gezersin de bır kadın olarak her yerde de bikar kadın olarak yaşamak çok zor, çok zor, ben buni yani kendimi allah korusun yanlışlıklara atmamak üçün, çocuklarımın gözüne yaş gelmesin diyip..hiç var ya yani hayatım daraldi yani ölüm olmasın ama hayat boş yani (ağlıyor)"

Aysel bekar bir kadın olarak yaşamanın her yerde çok zor olduğunu vurgulamaktadır. Annelik dışında bir kadın olarak da çocuklarına karşı sorumluluk hissetmektedir. Çocuklarını üzmemek için, bir kadın olarak kendini "yanlışlıklardan uzak tutmaya ve korumaya çalıştığını belirtmiştir. Hayatın kendisi için anlamı "bir kadın olarak" bundan ibarettir.

Son Söz

Göçmen ve boşanmış bir kadın olarak Aysel'in çalışarak elde ettiği gelir, ataerkilliğin karşısında anneliğe ilişkin farklı konumlanışının gerekçesi olarak sunulmuştur. Aysel çocuklarından uzun süre ayrı kalmıştır ama para kazanmıştır. Üstelik edinilen gelir de yine çocuklarının daha iyi bir hayat sürmesi içindir. Burada hakim annelik modeli içinde yer alan iki boyutun birbirlerini nasıl ittiği gözlenmektedir. İyi bir anne çocuklarının temel ihtiyaçları dahilinde belirlenen bakımını üstlenmeli ve en iyi şekilde bu sorumluluğunu yerine getirmelidir. Öte yandan bu sorumluluğun yerine getirilmesinde maddi yetersizlikler gibi engellerle karşılaşmak da mümkündür. Böyle bir kriz doğduğunda anneliğin, bir kadını başka bir ülkede çocuklarından ayrı yıllarca çalışmaya yöneltebildiği görülmektedir. Ancak yoksulluk içinden çıkıp gelen Aysel gibi göçmen kadınların istihdam alanları ve çalışma koşulları ataerkilliğin yandaşı kapitalizm için bir fırsattır ve böyle devam etmelidir. Kadınların kayıt dışı ve ucuz emekleri yine bir evin içinde görünmezlik duvarlarına hapsedilir. Bu kadınlar çocuklarını görebilmek için görüş gününü ya da yoksulluktan beraat gününü beklerler.

Çalışmanın diğer kriz odağı ise boşanma sürecidir. Bu süreçte Aysel'in kızları ile olan ilişkileri üzerinde durulmuştur. Annenin kızlarını kendine benzettiği ve çocuklarının gelecek düşüncelerinde annenin deneyimlerinin etkili olduğu görülmüştür. Bu deneyimler, çocukların şahit olduğu, babanın anneye yönelik şiddet eylemleridir. Aysel boşanmadan sonra dahi evliliğin sonlanma nedenini kendi üzerinden anlatmaya (ev işlerini aksatmamak, aile içi yaşanan sorunları hiç kimseye söylememek gibi) devam eden bir anne iken, çocukları boşanmaya karşı geleneksel suçlamalardan azade bir şekilde boşanmanın gerçekleşmesinde etkili olmuşlardır. Buna paralel bir biçimde Aysel'in eski kocasına kızgınlığını çocukları üzerinden ifade ettiği gözlenmiştir. Bir kadın olarak yaşadığı olumsuzluklar nedeniyle değil, bir anne olarak eski kocasını babalık görevini yapmaması nedeniyle suçlamıştır.

Öte yandan Aysel'in kadın kimliği ile aidiyetler kurduğu ve destek aldığı da görüşme esnasında öğrenilmiştir. Yani kadın olmanın zorluklarını yine bir kadın olarak kadınlarla dayanışma halinde aşma, sorunlarını çözme yolunu seçmiştir. Aysel'in kendisi gibi Türkmenistan'dan göç etmiş ve burada izin günlerinde görüştüğü arkadaşları hakkındaki anlatıları hem kendini kendisi gibilere anlatarak hem de kendisi gibileri dinleyerek sorunlarını bireysellikten çıkarabildiğini göstermektedir. Yaşadığı bazı sorunları kendine özel olmaktan çıkararak kadınlık sorunları olarak algılamaya başlamıştır. Sonraki adım ise eyleme geçmek olmuştur. Her bir kadın yaşadığı sorunlar karşısında diğerlerini de yanında görebilmektedir. Sadece dert dinlemek anlamında değil, deneyimler üzerinden kurulan ortaklık duygusu ile eyleme geçmektir yaşanan. Hem göçmen, hem kadın, hem bekar, hem anne.. Aysel ve arkadaşları şiddet, taciz gibi acil durumlarda birbirlerine haber vererek bir araya gelip

mağdur arkadaşı "kurtarma" operasyonları gerçekleştirmektedir. Kayıt dışı oldukları için polise başvuramayan, koruma ve güvenlik talep edemeyen bu anneler, birbirleriyle bir kadın dayanışma ağı kurmuşlardır.

KAYNAKÇA

Abrevaya, E. (2015). "Annelik ve Kadınsılık", Psikanaliz Yazıları, 2. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 23-33.

Aslan, G. (2020a). "Türkiye'de Yoksulluk ve İşgücü Piyasası", Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 83-105.

Aslan, G. (2020b). "Gender Poverty Gap in Turkey", Focus on Research in Contemporary Economics (FORCE), Cilt: 1, Sayı: 2, s. 85-102.

Badinter, E. (1992). Biri Ötekidir – Kadınla Erkek Arasındaki Yeni İlişkiler ya da Androjin Devrim, Çev.: Ş. Tekeli, İstanbul: Afa Yayınları.

Badinter, E. (2011). Kadınlık mı? Annelik mi?, Çev.: A. Ekmekçi, İstanbul: İletişim Yayınları.

Berktay, F. (2013). "Feminist Teoride Açılımlar", Ed.: Y. Ecevit, N. Karkıner, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2312, s. 2-23.

Delphy, C. (1999). Baş Düşman Patriyarkanın Ekonomi Politiği, İstanbul: Saf Yayıncılık.

Ecevit, Y. (2011). "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", Ed.: Y. Ecevit, N. Karkıner, Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2307, s. 2-30.

Ecevit, Y. (2013). "Emek", Ed.: Y. Ecevit, N. Karkıner, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2312, s. 24-49.

Federici, S. (2014). Sıfır Noktasında Devrim - Ev İşi, Yeniden Üretim ve Feminist Mücadele, Çev.: D. Meral, H. Mertol ve Ö. Avcı, İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Goldman, E. (2006). Dans Edemeyeceksem Bu Benim Devrimim Değildir, Çev.: N. Bayram, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Gönüllü Atakan, A. (2018). "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Bakım Emeği", MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 3, s. 125-136.

Gönüllü Atakan, A. (2022). "Feminist Perspektiften Klasik Tabakalaşma Teorilerine Bakış", Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 20, Özel Sayı, s. 161-170.

Gürbüz, S., Şahin, F. (2015). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri / Felsefe-Yöntem-Analiz, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hochschild, R. (2000). "Global Care Chains and Emotional Surplus Value", On The Edge: Living with Global Capitalism, London: Jonathan Cape.

Karkıner, N. (2011). "Aile ve Evlilik", Ed.: Y. Ecevit, N. Karkıner, Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2307, s. 130-153.

Mies, M. (1996). "Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru", Çev.:A. Durkbaşa& A. İlyasoğlu, Hz.: S. Çakır & N. Akgökçe, Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem, İstanbul: Sel Yayıncılık, s. 48-64.

Miller, T. (2010). Annelik Duygusu Mitler ve Deneyimler, Çev.: G. Tunçer, İstanbul: İletişim Yayınları.

Özyeğin, G. (2005). Başkalarının Kiri Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri, İstanbul: İletişim Yayınları.

Punch, K. F. (2011). Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar, Çev.: D. Bayrak, H. B. Arslan & Z. Akyüz, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Raijman, R.,Schammah-Gesser, S. & A. Kemp. (2003). "International Migration, DomesticWork, andCareWork: UndocumentedLatinaMigrants in Israel", Gender&Society, Sayı: 17, No: 5, Sage Publications, s. 727-749.

Ünlütürk Ulutaş, Ç., Kalfa, A. (2009). "Göçün Kadınlaşması ve Göçmen Kadınların Örgütlenme Deneyimleri", Fe Dergi: Feminist Eleştiri, Ankara Üniversitesi KASAUM Yayınları No:1, Sayı: 2, s. 12-28.

ÇOCUK TESLİMİ VE ÇOCUKLA KİŞİSEL İLİŞKİ KURULMASININ İLGİLİ MEVZUAT VE EBEVEYNE YABANCILAŞMA SENDROMU BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Serap AVCI ERATİK[1]

1 Karabük Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Sosyoloji Anabilim Dalı
E-mail: sserap_avci@hotmail.com

Giriş

Toplumsal, kültürel ve ekonomik yapılardaki değişimlerin günümüz aile yapısı üzerinde de farklılıklara neden olduğu bilinmektedir. Bireylerin aile olma, aile kurma ve aile birliğini devam ettirme hususundaki düşünceleri her geçen gün değişmekte, böylelikle evliliğe verilen anlamlar da dönüşüme uğramakta ve sonuç olarak boşanmalar daha fazla görülmektedir. Bu hususta hem Dünya genelinde hem de ülkemizde yapılan araştırmalar ve resmi istatistiklere bakıldığında evlenme oranlarının düştüğü buna karşılık boşanma oranlarının arttığı ortaya çıkmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun son 20 yıldaki verilerini değerlendirdiğimizde, 2002 yılında evlenme sayısının 510.155, boşanma sayısının ise 95.323 olduğu, 2022 yılına gelindiğinde 574 bin 358 olan evlenme sayısına karşılık 180 bin 954 boşanma sayısının olduğu görülmektedir. Verileri incelediğimizde 2022 yılında her üç evlenme sayısına karşın bir boşanma sayısının olduğunu söyleyebiliriz. Son 20 yılda boşanma sayısının neredeyse iki katına ulaştığı buna karşılık evlenme sayısında ise yalnızca yüzde on'a tekabül edecek bir artış olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalar ve veriler düşünüldüğünde dünya genelinde toplumların temel kurumu olan aile yapısının büyük bir değişime uğradığı görülmektedir. Kişilerin aile olma, aile kurma ve var olan aile birliğini devam ettirme hususunda oldukça hızlı bir değişim söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Evlilik birliğini devam ettirmeme kararı alan bireylerin bu kararından en çok etkilenen ise her daim çocuklar olmaktadır. Bu husus, aile yapısındaki değişim ve boşanma sürecinde velayete tabi olan çocuklar hakkında da bizi düşünmeye sevk etmektedir.

Boşanma sayılarının her geçen yıl artması, boşanmanın çocuklarda yarattığı etkileri araştıran ve ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaların sayısını da her geçen gün arttırmaktadır (Karadağ & Foto Özdemir, 2021, s. 100). Ülkemizde boşanma oranlarının gelişmiş ülkelere kıyasla az olduğu bilinse de son yıllarda evlenen çift sayısının azaldığı boşanma sayısının ise arttığı bilinmektedir. Bu noktada, Türkiye'de yapılan bir çalışmada boşanma eğilimleri araştırılmış, ailelerin boşanma konusunda geliştirdiği muhafazakâr algının değişmeye başladığı, uzun yıllar devam eden evliliklerin dahi boşanma konusunda esnek bir süreç geçirdiği ortaya çıkmıştır (Karadağ & Foto Özdemir, 2021, s. 100).

Boşanma sürecinin özellikle çocuk sahibi olan ebeveynler açısından daha zor ve daha karmaşık geçtiği bilinmektedir. Boşanmanın, çocuk açısından oldukça stresli olduğu ve eşler arasındaki çatışmada da esas mağdur olanın çiftin müşterek çocuklarının olduğu bilinen bir gerçekliktir. Bu doğrultuda düşünüldüğünde bazı çocuklar için çatışmalı bir aile ortamından uzaklaşmak olumlu seyredebilmekle birlikte boşanmaya rağmen eşler arasındaki çatışmanın devam ettiği durumlarda ise çocuklar için olumsuz etkilerin devam

ettiği bilinmektedir (Karadağ & Foto Özdemir, 2021, s. 100).

Araştırmacıların yoğun olarak çalıştığı konular, çocukların boşanma sürecinde verdiği tepkilere ve evliliğin sona ermesi halinde ebeveynlerin çocukları ile kurdukları iletişime bağlı olarak şekillenmektedir. Eşlerin boşanma sırasında yaşadığı çelişki ile bu çelişkinin şiddeti, çocuk yetiştirme konusundaki beceri ve bilgileri, çocukların sürece uzun dönemli uyumunu belirleyecek en önemli faktör olarak görülmektedir. Yapılan araştırmalarda, boşanmanın gerçekleşmesinin ardından, ilk üç yıl içerisinde anne veya babası ile iletişimini kaybeden çocukların oranının %20 ile %50 arasında olduğu ortaya çıkmıştır (Torun, 2019, s. 162).

Gerçekleştirilen çalışmalardan anlaşıldığı üzere çekişmeli boşanmanın etkilerinin hem süreç içerisinde hem de sonrasında özellikle çocuklara yüksek oranda zarar verdiği ve çocukların ebeveynlerinden biri ile sağlıklı iletişimi devam ettiremediğini ortaya koymaktadır.

Boşanma sürecindeki ebeveyn tutumları çocukların boşanmaya nasıl tepki verdikleri veya verecekleri noktasında oldukça yüksek önem arz etmektedir. Ebeveynler yaşadıkları öfke, kırgınlık, mutsuzluk gibi olumsuz duygularının yoğun etkisi altında iken çocuklarının duygu ve ihtiyaçları ile ilgilenememektedir. Ayrıca boşanma akabinde diğer ebeveynden çocuğun bakım ve ihtiyaçları için destek alamaması, ekonomik kaygılarının artması gibi nedenlerle ebeveynler ve çocuklar arasında uyum problemleri yaşandığı bilinmektedir. Bu bağlamda, boşanmanın ardından ebeveynlerin her ikisinin de çocuklarıyla ilişkileri yeniden şekillendirme noktasında çocuklara uyum sağlamaları gerekmektedir (Karadağ & Foto Özdemir, 2021, s. 100). Ebeveynlerin boşanma sürecinde çocuğun iyi olma halini göz önünde bulundurarak çocuğu olumsuz yönde etkileyebilecek uygunsuz ya da ihmal edici davranışlara mahal vermeksizin ebeveyn hak ve sorumluluklarını yeniden yapılandırmaları gerekmektedir. Ebeveynlerin bu yeniden düzenleme konusunda anlaşmazlık yaşama ihtimaline esas aile mahkemeleri devreye girmektedir. Aile mahkemeleri ilgili hususta uzmanların hazırlayacağı raporları da dikkate alarak velayeti alacak ebeveyni ve her ebeveynin çocukla ilişkisini net bir şekilde belirlemektedir. Özellikle çatışmalı boşanmalarda, çocuğun ayrılık sürecinden asgari düzeyde etkilenmesi için yapılan değerlendirme ve buna bağlı olarak verilen kararlar çocukların sağlıklı gelişimi için oldukça yüksek önem arz etmektedir. Son yıllarda, aile mahkemeleri tarafından velayete tabi çocuklar için ilgili uzmanlarca velayet durumunun değerlendirmesini istediği boşanma dava sayıları da artmaktadır (Karadağ & Foto Özdemir, 2021, s. 100-101). Aile mahkemeleri tarafından çatışmalı boşanma davalarında çocukların sürecin olumsuz etkilerini örselenmeden atlatabilmeleri ve ebeveynleri ile görüşme süreçlerinin sağlıklı ilerlemesinin sağlanması amacıyla, Aile ve Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'nce uygulanmak üzere "danışmanlık tedbir kararı" uygulanmasına hükmedilen dosya sayılarının da arttığı

görülmektedir. Söz konusu tedbir ve hükümlerin verilmesi, çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulması hususunda takip ve değerlendirilmeye ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Geçtiğimiz yıla kadar çocukların velayet sürecince "icra" yoluyla yapılan işlemlerde mevzuat ve uygulama değişikliğine gidilmiş, çocukların "icra" usulü ile teslimi sona erdirilmiştir. Çalışmamız kapsamında "çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulması" hususunda uygulamada yeni yapılanmaların ortaya çıkması ve mevzuattaki değişimler incelenmektedir.

Çocukla Kişisel İlişki Kurulması ve İlgili Mevzuat

Türk Medeni Kanunu'nun 323. Maddesi'nde "ana ve babadan her biri, velayeti altında bulunmayan veya kendisine bırakılmayan çocuk ile uygun kişisel ilişki kurulmasını isteme hakkına sahiptir" ibaresi yer almaktadır (Türk Medeni Kanunu, 2001). Bu kapsamda çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulması hususunda daha önce uygulamada olan 7343 sayılı İcra ve İflas kanunu hükümleri İlga edilmiş ayrıca yeni düzenleme 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu'na da 41/A hükmü ile dahil edilmiştir. Söz konusu kanunlara dahil edilen hükümlerin yanı sıra değişikliklerin uygulama esasları 04.08.2022 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan "Çocuk Teslimi ve Çocukla Kişisel İlişki Kurulmasına İlişkin İlam ve Tedbir Kararlarının Yerine Getirilmesi Dair Yönetmelik" ile düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemelerle Adalet Bakanlığı bünyesinde çocuk teslim merkezlerinin kurulması planlanmaktadır (Baş & Baş, 2023, s. 2-3). Bu planlama çerçevesinde uygulamanın başladığı 4 Nisan 2022 yılı itibari ile şu ana kadar 79 İl ve 501 İlçe merkezinde toplam 580 adliyede Çocuk Görüşme Merkezlerinin açıldığı ve hizmete başladığı bilinmektedir. Adalet Bakanlığı bünyesinde bulunan Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Birimi ve birim içerisinde kurulmuş olan Çocuk Görüşme Merkezlerinde uygulamanın başladığı tarihten bu yana, yani geçtiğimiz bir buçuk yıl içerisinde 841 dosyada çocuk teslimi, 8.523 dosyada kişisel ilişki işlemleri olmak üzere toplamda 9364 dosyaya işlem yapıldığı görülmektedir. Uygulamanın başladığı zaman itibari ile geçtiğimiz bir buçuk yıl içerisinde 697 çocuk görüşme merkezinde 47.023 işlem gerçekleştirildiği belirtilmektedir (www.adalet.gov.tr, 2023). Bu veriler bize boşanma oranlarındaki artışın yanı sıra boşanma sürecinde çiftler arasında ciddi sorunlar olduğunu da göstermektedir. "Çekişmeli boşanma" kavramında da karşılığını bulan bu durum, çocukların velayeti hususunda ebeveynlerin süreci sağlıklı yönetemediğini anlamımıza neden olmaktadır. Bu bağlamda çiftlerin, ebeveyn olmanın gerektirdiği sorumlulukları gerçekleştirme noktasında yetersiz, eksik ve yanlış davrandığı anlaşılmakta söz konusu görev ve sorumlulukların icrası için ebeveynlerin resmi kurum, kanun ve yönetmelikler ile sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır.

5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu (Koruyucu ve Önleyici Tedbirler)

Ülkemizde 2005 yılında yürürlüğe giren 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda, çocuk bireyler hakkında uygun sosyal hizmet müdahalesine karar verilirken "aile odaklı hizmet modellerinin" öncelik teşkil ettiği görülmektedir. Bu kapsamda söz konusu kanunun 5. maddesinde, çocuğun öncelikle kendi aile ortamında korunmasını sağlamaya yönelik "danışmanlık, eğitim, sağlık" konularında alınacak koruyucu ve destekleyici tedbirlerden bahsedilmektedir (Çocuk Koruma Kanunu, 2005).

5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda danışmanlık tedbiri; çocuğun bakımından sorumlu olan kimselere çocuk yetiştirme konusunda, çocuklara da eğitim ve gelişimleri ile ilgili sorunların çözümünde yol göstermeye yönelik tedbir olarak açıklanmaktadır (Çocuk Koruma Kanunu, 2005). Söz konusu kanuna 2022 yılında eklenen yeni hükümler ile "çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulması" hususunda düzenleme yapıldığı görülmektedir.

Çalışmamıza konu olan çocukla kişisel ilişki kurulmasına ilişkin ilam ve tedbir kararlarının uygulanma sürecinde aile mahkemeleri tarafından Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı sosyal çalışma görevlilerince yürütülmek üzere danışmanlık tedbirine hükmedilebilmektedir.

Çocuk Koruma Kanunu'na 41/A maddesi hükmü ile eklenen "Çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulması" konusunda, aile mahkemesi tarafından verilen ilam ve tedbir kararları hükümleri ile söz konusu kararların yerine getirilmesine dair düzenlemeler yapılmıştır. İlgili düzenlemenin "41/C-1 maddesinde, çocukla kişisel ilişki kurulmasına dair ilam veya tedbir kararları, yükümlüsü tarafından rızasıyla yerine getirilmediği takdirde hak sahibi, ilam veya tedbir kararının yerine getirilmesi için Müdürlüğü başvurulabilir" denilmektedir. 41/C-2 maddede ise "talebi alan müdürlük, her türlü iletişim vasıtasını kullanarak yükümlüyle irtibata geçer; ilam veya tedbir kararında belirtilen gün ve saatte hak sahibine teslim edilmek üzere çocuğun müdürlük tarafından belirlenen yere getirilmesini derhal bildirir" hükmü yer almaktadır. Yine 41/C/8. Maddesinde ise çocukla kişisel ilişki kurulmasına dair işlemlerin çocuğun üstün yararını koruyacak şekilde yerine getirilebilmesi amacıyla müdürlüğün önerisi üzerine aile mahkemesince, çocuk, hak sahibi veya yükümlü hakkında danışmanlık tedbiri uygulanmasına karar verebilir" ifadesi bulunmaktadır (31913 Sayılı Yönetmelik, 2022).

Çocuk Teslimi ve Çocukla Kişisel İlişki Kurulmasına İlişkin İlam ve Tedbir Kararlarının Yerine Getirilmesine Dair Yönetmelik

04.08.2022 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "çocuk teslimi ve çocukla kişisel kurulmasına ilişkin ilam ve tedbir kararlarının yerine getirilmesine dair yönetmelikte" aile mahkemeleri tarafından verilen ilam ve tedbir kararlarının yerine getirilmesine dair görev, yetki ve

sorumluluklar ile buna ilişkin usul ve esasları belirlemek amaçlanmaktadır.

İlgili yönetmelikte kişisel ilişki; "İlam veya tedbir kararına istinaden velayeti altında bulunmayan veya kendisine bırakılmayan anne ve babanın ya da diğer kişilerin çocukla sınırlı bir süre görüşmesi veya birlikte kalma süresi" olarak tanımlanmaktadır. Hak sahibi ise "çocuk teslimi işlemlerinde velayet kendisine verilen kişiyi, kişisel ilişki kurulması işlemlerinde ise velayeti altında bulunmayan veya kendisine bırakılmayan çocukla arasında kişisel ilişki kurulan kişiyi" tanımlamaktadır. Bu bağlamda yükümlü ise "çocuk teslimi veya çocukla kişisel ilişki kurulmasına dair ilam veya tedbir kararı gereğince çocuğu teslim etmesi gereken kişiyi" tanımlamaktadır (31913 Sayılı Yönetmelik, 2022).

Yönetmelik doğrultusunda yükümlü; velayet sahibi ebeveyni, hak sahibi ise velayeti kendisine verilmeyen ebeveyni ifade etmektedir. Söz konusu yönetmelikte çocukla kişisel ilişki kurma süreci öncelikle gönüllülük ilkesine dayandırılmakta ancak aksi bir durum söz konusu olduğunda işlemlerin taraflar yüz yüze getirilmeden yapılmasına vurgu yapılmaktadır. Söz konusu ilişkinin tahsisi için verilen ilam ve tedbir kararları için Adalet Bakanlığı Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri Müdürlüğü bünyesinde teslim mekanları oluşturulmaktadır. Teslim mekanlarının çocuğun fiziksel ve ruhsal gelişimine uygun ve çocuğun üstün yararına hizmet edecek şekilde belirlenmesi ve düzenlenmesi gerekmektedir.

İlam ve tedbir kararlarının yerine getirilmesinde yükümlü/velayet sahibi tarafından kendi rızası ile kararda hükmedilen süreler içerisinde çocuğu hak sahibi ile görüştürmemesi yani hükme uygun davranmaması halinde ilam ve tedbir kararının yerine getirilmesi için ilgili Müdürlüğe başvurmasına olanak sağlanmaktadır. Hak sahibinin dilekçesi ile başvurması akabinde çocuğun üstün yararı gözetilerek ve olası ise tarafların da görüşleri de alınarak çocuğun teslimi için gün, saat ve yer belirlenmektedir.

Çocukla kişisel ilişki kurulması hususunda ilam ve tedbir kararının varlığına esas velayet sahibi ebeveyn (bakım veren) ile iletişime geçilerek çocuğun sağlıklı gelişimi için diğer ebeveyni (veya duygusal bağ kurduğu kişi) ile kişisel ilişki kurmasının olumlu etkisine dair bilgilendirme yapılmaktadır. Ancak ilam veya tedbir kararının yerine getirilmesine direnç gösterenler üç aya kadar disiplin hapsi ile cezalandırılabilmektedir.

Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu

Boşanma süreci, çocuklar üzerinde birçok olumsuz sosyal ve psikolojik etkilere neden olabilmektedir. Boşanma sonrası hatta boşanma sürecinde çocuk ve ebeveynler arası ilişkiler yeniden şekillenmektedir. Özellikle ebeveynler arası çatışma söz konusu ise ebeveyn rolleri bu çatışmadan olumsuz etkilenmekte, içinde bulunduğu olumsuz duyguların etkisi ile ebeveyn

davranışlarında değişiklikler görülmektedir. Ebeveynin değişen tutum ve davranışlarının etkisi ile çocukta da diğer ebeveynine karşı olumsuz duygu ve davranışlar ortaya çıkmaktadır. Wallerstein ve Kelly ise çocuğun anlamsız bir şekilde diğer ebeveynini görmek istememesini ya da iletişime direnç göstermesini "ebeveyne yabancılaşma" olarak tanımlamaktadır (Geniş, Toker, & Şakiroğlu, 2019, s. 195). 1980'li yıllarda çocuk psikiyatristi olan Richard Gardner, mahkemelerde velayet anlaşmazlıklarının uzun sürmesi ve çatışmalı olmasından kaynaklı o dönemdeki çocuklarda ortaya çıkan davranış kalıplarını gözlemiş, boşanma sürecinde olan veya boşanmış ebeveynler ve çocukları üzerindeki deneyimlerinden yola çıkarak ebeveyne yabancılaşma sendromunu tanımlamıştır (Torun, 2019, s. 13). Bu durumun patolojik bir değerlendirme olacağı üzerinde duran Gardner, ebeveynlerinin birinin diğer ebeveyni kötüleyerek, çocuğu olumsuz etkilemesi sonucu çocuğun kötülenen ebeveynden uzaklaşmasına "ebeveyne yabancılaşma sendromu" tanımını yapmaktadır (Geniş, Toker, & Şakiroğlu, 2019, s. 196). Gardner, bazı annelerin çocuklarını babalarına karşı iftira atmaya yönelttiği, kötüledikleri ve çoğunlukla doğru olmayan söylemlerle çocukları babalarına karşı kışkırtarak tabiri caizse çocuklarının beyinlerini yıkadıklarını belirtmektedir (Torun, 2019, s. 14). Ebeveynler arası çatışmanın çocuğa bu doğrultuda yansıtılması, çocuğa uygulanan bir çeşit duygusal istismardır ve çocuğun ciddi bir duygusal tacize maruz kalmasına sebep olmaktadır (Geniş, Toker, & Şakiroğlu, 2019, s. 196). Boşanma nedeniyle ortaya çıkan tartışmalar, yabancılaştıran ebeveyn tarafından yapılan suçlayıcı, eleştirel, baskıcı davranışlar, yabancılaştıran ebeveynin duygusal gereksinimi karşılamak amacıyla çocuğun sağlıksız bir şekilde yetiştirilmesi duygusal istismarın açığa çıkan tarafları olmaktadır (Güler, 2017, s. 226).

Ebeveyne yabancılaşan ve bu noktada duygusal istismara maruz kalan çocukta "depresyon, antisosyal kişilik bozukluğu" gibi birçok klinik problem ortaya çıktığı görülmektedir (Geniş, Toker, & Şakiroğlu, 2019, s. 196). Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu, şiddet açısından değerlendirildiğinde hafif, orta ve ağır olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır (Güler, 2017, s. 226).

Hafif Düzeyde Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu: Sendromun henüz görülmeye başladığı ve klinik belirtilerin yeni yeni ortaya çıktığı evre olup çözümlenmesi ve geriye döndürülmesi en muhtemel düzeydeki yabancılaştırmadır. Bu düzeyde, çocuk ebeveynlerinin her ikisi ile de ilişkisini devam ettirmektedir. Çocuk hedefteki ebeveyn ile ilişki kurmaya dirençlidir ama ebeveyni ile bir araya geldiğinde vakit geçirmekten mutlu olur. Ancak bu evrede sorun fark edilmez ve müdahale edilmez ise sendromun ileriki düzeye geçme ihtimali yüksektir (Torun, 2019, s. 82). Bu evrede, ebeveynler arasında rekabet söz konusudur, rekabetin gizli veya açık olması fark etmeksizin bu rekabet genellikle bir ebeveynin zaferi ile sonuçlanır. Çocuğun birlikte yaşadığı yani velayet sahibi ebeveyn çocuğun sürekli yanında olduğu ve çocukla

vakit geçirdiği için bu konuda genellikle daha şanslı olan taraf olmaktadır (Torun, 2019, s. 83). Velayet sahibi ebeveyn genel olarak diğer ebeveyn konusunda çocuğa onun yanında güvende olmadığına dair izlenimler yaratmaktadır. Örneğin, çocuk hedefteki ebeveynine kalmaya gideceği zaman velayet sahibi ebeveyn "yatarken odanın kapısını kilitle" gibi söylemlerde bulunarak çocuğa ebeveyninin yanında güvende olamayacağına dair örtük mesajlar vermektedir (Torun, 2019, s. 83). Bu süreçte, yabancılaştırıcı ebeveyn çocuğa ne yaptığının ve sürecin ne olabileceğinin, bu durumun çocuğa olan ve olabilecek olumsuz hatta travmatik etkilerinin henüz farkında dahi olmamaktadır (Torun, 2019, s. 84).

Orta Düzeyde Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu: Sendromun bu düzeyinde, çocuğa hedefteki ebeveyn hakkında çok fazla olumsuz mesaj verilmiş ve çocuk tarafından da bu olumsuzluklar kabul görmüş olup çocuğun ebeveynine yabancılaşmasında ilerleme oluşmuştur. Çocuk, kabul ettiği olumsuz mesajlara karşı artık bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkiler vermeye başlamıştır. Örneğin, çocuk hedefteki ebeveyn ile görüşmeye ve iletişim kurmaya güçlü bir direnç göstermekte ve ebeveyni ile bir araya geldiğinde sürekli olarak karşı koyucu davranışlar sergilemektedir (Torun, 2019, s. 84).

Şiddetli Düzeyde Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu: Bu aşamaya gelmiş çocuklarda artık yabancılaşmayı tersine çevirebilmek ya da hedefteki ebeveyn ile uzlaşmayı sağlayabilmek neredeyse imkansız hale gelmiştir. Çocuk, hedefteki ebeveyne yönelik velayet sahibi ebeveyninin iftiralarına inanır, çelişki hissetmez hatta çocuk da yeni bir takım iftiralar üretebilir. Çocuk yaşananlar karşısında hiçbir şekilde suçluluk hissetmez ve geniş ailesine karşı da kin, nefret ve öfke duyguları ile doludur (Torun, 2019, s. 85-86).

Çocuğun çoğu zaman velayeti kendisinde olmayan ebeveyn veya bakım verenine karşı yabancılaşması çocuğun bilinçli bir şekilde dahil olduğu bir duygu değildir. Bu noktada, çocuğun duygu ve düşüncelerine yön veren ise çoğu zaman velayet sahibi yada bakım veren kişi olmaktadır. Bu kapsamda "yabancılaştıran ebeveyn" olarak tanımlanan bireyler ve özelliklerini de incelemek yerinde olacaktır.

Yabancılaştıran Ebeveyn: Velayet sürecinde çocuğunu diğer ebeveyne karşı olumsuz duygu, düşünce ve davranışlara yönlendiren ebeveynin de "yabancılaştırma seviyesinin belirtisi" bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Aynı yabancılaştırılan çocuklar gibi ebeveynler de belirti düzeylerine göre hafif, orta ve şiddetli olmak üzere üç grupta değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda çocuğunun diğer ebeveyni ile olan ilişkisinde olumsuzluklara sebep olan hatta çocuk ile diğer ebeveyn arasındaki bağı sona erdirme amacıyla hareket eden ebeveynlerin davranışları aktif, takıntılı ve tecrübesiz yabancılaştırıcı olarak da üç farklı şekilde tanımlanmaktadır.

Zaman zaman istemeyerek de olsa çocuğu diğer ebeveynine karşı yabancılaştırıcı söylemlerde bulunan aslında iyi niyetli tabir edebileceğimiz "tecrübesiz yabancılaştırıcı" ebeveyn, çocuğunun diğer ebeveyni ile sağlıklı ilişki halinde olması gerektiğinin bilincinde olan ebeveyndir. Çocuğun ihtiyaçları ile kendi ihtiyaçları arasındaki farkı ayırt edebilecek yeterlilikte olan ebeveyn, mahkeme kararlarına saygı gösterir, çocuğu ile diğer ebeveyni arasında sevgiye dayalı bir ilişki tahsis edilmesi gerektiğinin de farkında olan ebeveynlerdir. Tecrübesiz yabancılaştırıcı, çocuğu ile diğer ebeveyni arasındaki ilişkide daha esnektir ve çocuğu ile ilgili kararlar da işbirliğinden yanadır. Hatta ortak çocuklarının diğer ebeveyni ile arasındaki ilişkiye zarar verecek bir şey yaptıklarında suçluluk hissederler (Erdoğan, 2020, s. 75).

"Aktif yabancılaştırıcı" ebeveyn olarak tanımlanan bir diğer yabancılaştırıcı davranışlarında ise genellikle kontrolü kaybeden bir ebeveyn görebilmekteyiz. Aktif yabancılaştırıcı, çocuklarının şahit olacağı anlarda diğer ebeveyne karşı saldırgan davranışlar sergileyen ve daha bilinçli hareket eden ebeveynleri ifade etmektedir. Aktif yabancılaştırıcı olan ebeveynler, öfkesini yönetip sakinleştikten sonra yaptığı yanlışı fark eder ve çocuğunda sebep olduğu zararı gidermeye çalışırlar. Yine tecrübesiz yabancılaştırıcılar gibi çocuk ve kendisinin ihtiyaçlarını ayırt edebilecek bilinçtedirler ve çocuğun diğer ebeveyni ile ilişkisini desteklerler. Mahkeme kararlarına uyan ancak diğer ebeveyn ile işbirliği yapmaktan kaçınan aktif yabancılaştırıcı ebeveynler, çocuklarının boşanmadan daha az zarar görmesi ve sürece uyum sağlayabilmesi için görüş ve desteğe açık bir yapıdadırlar (Erdoğan, 2020, s. 75-76).

Son olarak "takıntılı yabancılaştırıcı" ebeveyn ise kendi kurgularına inanan ve en fazla tehlike arz eden ebeveynler olarak açıklanmaktadır. Bu ebeveynler, çocukları ile hedefteki ebeveynin ilişkisini sonlandırmaya kararlıdırlar. Çocuklar hedefteki ebeveyni ile ilgili kendi görüşlerini ifade edemezler. Çocuklar, yabancılaştırıcı ebeveyninin diğer ebeveynine karşı takıntılı bir şekilde süren düşüncelerini ve sözlerini olduğu gibi tekrarlarlar. Bu ebeveynin, ayrıldığı eşi tarafından mağdur edildiği ve çocuklarını korumak için yaptığı her şeyin haklı olduğu konusundaki inancını mahkeme dahi değiştiremez, sürekli biz ve onlar diye bir savaş kurgusu inşa etmektedirler (Erdoğan, 2020, s. 76).

Çocukla Kişisel İlişki Kurulmasına Dair Değişen Mevzuat ve Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Anayasamızın 20. Maddesinde, "herkesin aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahip olduğu" ve yine 41. Maddesinde de "her çocuğun korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına aykırı olmadıkça, ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına" sahip olduğu belirtilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). Anne ve babasıyla kişisel ilişki kurma hakkı, çocuğun anne ve babasından haksız bir

biçimde ayrılmaması hakkının özel bir ifadesi olduğundan çocuğun kişisel ilişki kurma hakkı hususunda karar verilirken ölçülülük ilkesine dikkat edilmesi ve yargılamanın da ivedilikle yapılması gerekmektedir (Baş & Baş, 2023, s. 21). Velayet ilişkisi ve soybağından bağımsız olan, çocuğun kişisel ilişki kurma hakkı doğrudan kişi varlığı değerlerinden biri olduğundan kişiye özel nitelikte, başkasına devredilemez bir haktır ve bu haktan feragat edilemez. Bu bağlamda kişisel ilişki kurmaya karar verme çocuğa ait bir yetidir (Baş & Baş, 2023, s. 21-22)

Kişisel ilişki kurma, çocuğun yalnızca anne ve babasıyla değil duygusal bağ kurduğu üçüncü kişiler de dahil olmak üzere sahip olduğu bir hak olduğundan çocuğun maddi ve manevi bütünlüğünün geliştirilmesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. Söz konusu ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yapılanması, çocuğun kültürel bilgi ve beceriler davranışlar kazanması ile bu bağlamda bir kimlik oluşturmasını sağlamaktadır. Tabi ki bu noktada ebeveynler önemli bir aracı konumundadır ve çocuğun kişiliğinin oluşmasında, maddi ve manevi bütünlüğünü geliştirmesinde kilit bir rol edinmektedirler (Baş & Baş, 2023, s. 23).

Kanun ve mevzuatta yapılan yeniliklerden biri olan Adalet Bakanlığı bünyesinde kurulan çocuk teslim merkezleri aracılığıyla en azından ebeveynler karşı karşıya gelmeden çocuğun anne-babası veya bağ kurduğu üçüncü kişiler ile ilişki kurmasının sağlanmasına olanak tanımaktadır (Baş & Baş, 2023, s. 23-24).

Ulusal ve uluslararası çocuk hukuku mevzuatına baktığımızda ise çocuğun üstün yararı ilkesinin en temel ve en önemli ilkelerden biri olarak düzenlendiği görülmektedir. Bu bağlamda çocuğun üstün yararı ilkesi çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulması konusunda da temel kavramlardan biri olduğundan her olayda ve her çocuk açısından hakim tarafından özel olarak değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Çocuğun üstün yararının belirlenmesi hususunda ise 5395 Sayılı kanunun 41/b-7 maddesinde "Adli Destek ve Mağdur Hizmetleri" birimine takdir yetkisi verilmiştir. Müdürlük bu yetkiye esas çocuğun üstün yararının gerekmesi halinde yükümlü ile irtibata geçmeden ve teslim emri göndermeden çocuğun teslim alınması işlemlerini başlatabilmektedir. Söz konusu kanunun 41/c-8 maddesinde de müdürlüğün önerisine esas aile mahkemesi tarafından çocuk, hak sahibi veya yükümlü hakkında danışmanlık tedbiri uygulanmasına karar verilebilmektedir. Çocuğun üstün yararına aykırı bir durum tespit edilmesi veya şüphe duyulması halinde çocuğu teslim etmeme veya kişisel ilişki kurma hakkı da engellenebilmektedir (Baş & Baş, 2023, s. 25).

Çocukla kişisel ilişki kurulmasına dair güncellenen mevzuatta, çocuğun görüş ve düşüncelerinin değerlendirilmeye alınması hususu da düzenlenmiştir. Söz konusu düzenleme ile çocuk kişisel ilişki kurmak istemediği ebeveyn

veya duygusal bağ kurduğu diğer kişiler ile zorla görüştürülememekte olup çocuğun rızasının alınması gerekmektedir. Çocuğun olumsuz duygu ve durumlar yaşamasının engellenmesi açısından önemli bir gelişme olarak düşünülen bu düzenleme, velayet sahibi ebeveynine karşı yabancılaştırılmaya çalışılan çocuğun daha fazla örselenmemesi adına önem arz etmektedir. Ancak yabancılaştıran ebeveynin, velayet sahibi ebeveyn olduğu düşünüldüğünde, çocuğun birlikte yaşamadığı ebeveynine olan olumsuz duygu ve düşüncelerinin artacağı, ilişki kurmadığı her an ve durumda ebeveynine daha fazla yabancılaşacağı da öngörülen bir risk olarak değerlendirilebilmelidir.

Hak sahibi ebeveyn ve yükümlü ebeveyn arasında istenmeyen olayların yaşanması sebebiyle çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulmasına dair ilam kararlarının yerine getirilmesi esnasında en büyük zararı çocukların gördüğü aşikardır (Baş & Baş, 2023, s. 26). Özellikle çekişmeli boşanma davalarında, ebeveynlerin aralarındaki çatışmaya şahit olan çocukların psikolojileri oldukça olumsuz etkilenmekte ve bu durum çocukların duygu ve davranışlarını son derece kötü etkilemektedir. Boşanma öncesi ebeveynleri arasında yaşanan olumsuzluklara şahit olan çocuğun bir de boşanma esnasında ve sonrasında sürecin her aşamasına, her tartışmasına ve her kavgasına dahil edilmesi, hatta bu hususta tehdit aracı olarak kullanılması çocuğun psikolojisinde tedavisi zor yaralar açmaktadır.

Tüm bu sebeplerle çocuğun boşanma sürecini en az zararla atlatabilmesi için verilecek olan velayet ve kişisel ilişki kurulması hususundaki karar oldukça önem arz etmektedir (Karadağ & Foto Özdemir, 2021, s. 107).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Boşanma sürecinin çocuk üzerindeki etkileri çok yönlü olsa da olumsuz anlamda çocuğa yansıyan en önemli etkinin ebeveyn davranış ve tutumları olduğu kayda değer bir gerçekliktir. Çatışmalı boşanma süreci ve velayete verilen çocuklara özgü zorlukların değerlendirilmesi, mevzuatta yapılan değişikliklerin uygulanmaya başlamasının, sürecin yönetimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Geçmiş yıllarda velayete tabi çocukların tesliminde izlenen ve zorla yerine getirilen "icra" yolunun çocuğun üstün yararına zedeleyici taraflarının olduğu düşünülmektedir. 2022 yılında yürürlüğe giren ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu ile sınırları belirlenen düzenleme de ise öncelik çocuk dostu olarak hazırlanan ve çocuğun üstün yararı ilkesine esas özenle üzerinde kurulan çocuk teslim merkezlerinin ve uzmanlar aracılığıyla teslimin yapılmasının, çocuğun süreci daha sağlıklı yönetebilmesi için önemli bir gelişme olduğu düşünülmektedir.

Boşanmaya karar verilmesi halinde işlerin yolunda gittiği, uzlaşı sağlandığı düşünülse de süreç içerisinde boşanma çatışmalı bir seyir

izlemeyebilmektedir. Durumun çatışmalı bir hal alması ve uzaması akabinde ebeveynler tabiri caizse çocuklar üzerinden bir velayet savaşı başlatmaktadır. Durum bu evreye geldiğinde artık çiftler sorunu çözememekte ve devreye aile mahkemeleri girmektedir. Mahkemeler tarafından görevlendirilen uzmanlarca hazırlanan bilirkişi raporlarına esas çocuğun velayetine karar verilmektedir. Ancak velayet çocuk için önemli bir yaşamsal meseledir ve çok özenli davranılması gereken bir husustur. Velayeti kendisine verilen ebeveyn için dahi her şeyin sona ermediği bilinmeli, velayet değişimin söz konusu olabileceği unutulmamalı çocuğun sorumluğu her iki ebeveyn için de süreğen olmalıdır (Torun, 2019, s. 105).

Ebeveyn çatışmaları ve velayet hususu konusunda çözüm önerileri sunduğu makalesinde Johnston'a göre, velayet çatışmalarında bir takım öncelikler olmalıdır. Johnston bu konuda ilk önceliğin "çocuğun devam eden ebeveyn çatışması ve davasından korunması" olduğunu dile getirmektedir. Bu önceliklerden belki de en önemlisi çocuğun gelişimine engel olmadan ve çocukluğunu yaşamasına izin vererek hareket edilmesidir (Torun, 2019, s. 105).

Johnston'ın makalesinde değindiği bir diğer öncelik, velayet sahibi ebeveyn ile çocuğun güvenliğinin sağlanması ve velayet sahibi ebeveynin çocuğun hayatı ile ilgili kararlar alma hakkına saygı gösterilmesi olarak değerlendirmektedir (Torun, 2019, s. 106).

Üçüncü öncelik ise çocuğun ebeveynleri ile sağlıklı ve anlamlı bir ilişki sürdürmesine saygı duyulmasıdır. Anne, baba ya da bakım veren ile velayet sahibi arasındaki ilişki veya çatışmanın boyutu ne olursa olsun çocuğun ebeveynleri ile anlamlı ve süreğen bir ilişki kurmaya hakkı vardır (Torun, 2019, s. 106).

Araştırmacı Johnston'ın bu hususta izah ettiği son öncelik ise çocuğun ebeveynlerinin her ikisi ile de pozitif ilişkisinin devam etmesi hususunda desteklenmesdir. Bu noktada evlilik birliği sona ermiş olsa da yetişkinlerin, ortak çocuklarının ebeveynleri olma görev ve sorumluluklarını sürdürmeleri gerekmektedir (Torun, 2019, s. 107).

Evlilik birliğinin sona ermesinin yarattığı sancının akabinde bir de velayet savaşlarının ortaya çıkması sürece dahil olan çocuklara duygusal ve psiko-sosyal anlamda oldukça zarar vermektedir. Ebeveynlerin çatışma süreçlerine bir de çekişmeli boşanma davasının eklenmesi ile çocuklarını karşı tarafa karşı tabiri caizse birer silah olarak kullanmaya başlaması görünen bir gerçekliktir. Aile mahkemeleri tarafından görülen boşanma davalarında velayet hakkı kendisine verilmeyen ebeveyne de çocuk ile görüşebileceği gün ve saatlerin belirlendiği kararlar uzun yıllardan hükmolunmaktadır. Ancak özellikle çekişmeli boşanma akabinde ebeveynlerin söz konusu kararlara uymadığının görülmesi ve çocuk ile velayet sahibi olmayan ebeveyni arasındaki ilişkinin koparılmaya çalışılması birçok davaya konu olmuştur. Klasik

ancak yerinde bir olgu olan aile kurumunun toplumun temel yapı taşı olması ve sona erse dahi aile üyelerinin sağlıklı ilişkilerini devam ettirmesinin toplumun refah, huzur ve devamlılığı için de önem arz ettiği aşikardır. Evlilik birliğini sürdüremeyen yetişkinlerin eş olma sorumluluklarından vazgeçmelerinin, ebeveyn sorumluluklarından da vazgeçebilecekleri anlamına gelmediğinin kişilere hatırlatılması toplumsal bir gereklilik haline gelmiştir. Bireylerin yaşadıkları olumsuzlukların da etkisiyle süreci sağlıklı yönetememeleri nedeni ile çocuklarına zarar vermelerinin önlenebilmesi ve sürecin gereklerinin yerine getirilebilmesi amacıyla düzenlenen ve 2022 yılının Ağustos ayında yürürlüğe giren "çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulmasına ilişkin ilam ve tedbir kararlarının yerine getirilmesine dair yönetmelik"in bu noktada önemli olduğu düşünülmektedir. Söz konusu yönetmelik ile uygulamaya konulan "çocuk görüşme merkezleri"nin de sayılarının her geçen gün artması ve ebeveynleri ile görüşmeyen veya görüştürülmeyen çocukların "ebeveyne yabancılaşma sendromuna" yakalanmadan sürecin yönetimine olanak tanıması adına olumlu bir gelişme olduğu düşünülmektedir. Çocuk görüşme merkezlerinin belirlenmesinde özellikle park, bahçe, sosyal, sportif ve kültürel faaliyetlere olanak tanıyan yerlere yakınlığa dikkat edilmiş olup çocukların ebeveynleri ile kaliteli zaman geçirmesi için imkan sağlanması amaç edinilmiştir (www.adalet.gov.tr, 2023)

Çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulması hususunda rızaya dayalı işlem yapılması ve çocuklarla iletişim kurularak hareket edilmesine öncelik verilmesi önem arz etmektedir. Çocuğun üstün yararı ilkesi de velayet ve kişisel ilişki kurulmasına ilişkin düzenleme yapılırken öncelikli değerlendirilmeler arasında olmalıdır. Bu sürecin zorlu geçmesi ve ihtiyaç halinde sağlıklı ebeveynlik rolleri ve sürecin yönetimine ilişkin danışmanlık hizmetinin sunulması da sorunun çözümü için önemli bir düzenlemedir (www.adalet.gov.tr, 2023).

Çalışmanın özenle yapılandırılması ve işlerlik kazandırılması önemli bir çaba olarak değerlendirilebilir ancak çocuğu ile görüştürülmeyen veya hükmolunan gün ve saatlere uygun şekilde hareket edilmeyen durumlarda ebeveynin yazılı dilekçe vermesi ve bu dilekçenin her iki ebeveyni de bağlayıcılığı noktasında zaman zaman aksaklıklar yaşanabileceği düşünülmektedir.

Çekişmeli boşanma davalarının çocuklar üzerinde yarattığı travmatik etkilerin en aza indirilmesi ve ebeveyne yabancılaştırma sendromuna şiddetli seviyede maruz kalmadan, çocuğun bu süreci duygusal, fiziksel ve psiko-sosyal açıdan daha az hasarla atlatabilmesi adına ilgili yönetmelik ve çocuk görüşme merkezlerinin uzun vadeli faydalara olanak tanıyacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Baş, S., & Baş, S. (2023). Çocuk Teslimi ve Çocukla Kişisel İlişki Kurulması Konularında 7343 Sayılı Kanunla Yapılan Değişiklikler Ve Çocuk Hakları Perspektifinden Bir Değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 1-32.

Erdoğan, E. (2020). Duygusal İstismar- Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu: Velayet Suistimalleri. *İslam Medeniyeti Dergisi*, s. 69-79.

Geniş, M., Toker, B., & Şakiroğlu, M. (2019). Boşanmanın Çocuklara Etkisi, Çocuğa Söylenmesi ve Ebeveyn Yabancılaşması: Derleme Çalışması. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 190-199.

Güler, G. (2017). Ebeveyne Yabancılaştırma Sendromu ve Boşanma. *Türkiye Klinikleri*, 225-228.

Karadağ, F., & Foto Özdemir, D. (2021). Çekişmeli boşanma/velayet sürecinde aile mahkemelerinden üniversite hastanesine gönderilen olguların değerlendirilmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 99-108.

Torun, F. (2019). *Çekişmeli Boşanmalarda ve Velayet Savaşlarında Ebeveyne Yabancılaşma Sendromu.* İstanbul: Psikonet Yayınları.

Çocuk Koruma Kanunu. (2005). Ankara: Resmi Gazete.

Türk Medeni Kanunu. (2001). Ankara: Resmi Gazete.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). Ankara: Resmi Gazete.

31913 Sayılı Yönetmelik. (2022). Ankara: Resmi Gazete.

(2023). www.adalet.gov.tr. adresinden alındı

Bölüm 4

KÜRT SORUNU ÇÖZÜM SÜRECİNDE TOPLUMSAL UZLAŞMANIN SOSYOLOJİSİ: SİYASAL VE TOPLUMSAL AKTÖRLERİN SÖYLEMLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ANALİZ

İbrahim MAVİ[1]

1 Dr.Kurumu: Kırıkkale üniversitesi E-mail: ibrahimmavi01@gmail.com

GİRİŞ

Türkiye'de Kürt sorunu, Cumhuriyet tarihi boyunca güvenlik, kimlik, yurttaşlık, siyasal temsil ve demokratikleşme tartışmalarının kesiştiği çok katmanlı bir toplumsal ve siyasal sorun alanı oluşturmuştur. Sorunun tarihsel seyri, yalnızca silahlı çatışma ile devletin güvenlik politikaları arasındaki ilişki üzerinden açıklanamayacağı gibi, yalnızca etnik kimlik veya kültürel haklar çerçevesinde de ele alınamaz. Kürt sorununun toplumsal niteliği, ulus devlet inşası, siyasal temsil, kültürel haklar, devlet-toplum ilişkileri, bölgesel eşitsizlikler, zorunlu göç, kolektif hafıza ve silahlı mobilizasyon gibi birbirini etkileyen süreçlerin kesişiminde şekillenmiştir. Bu nedenle sorunun demokratik çözümü, silahlı çatışmanın sona erdirilmesinin yanı sıra siyasal ve toplumsal ilişkilerin yeniden düzenlenmesini, farklı toplumsal kesimlerin siyasal sistem içerisindeki konumlarının yeniden ele alınmasını ve ortak bir demokratik yaşam zemininin oluşturulmasını gerektirmektedir.

2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin Kürt sorununa ilişkin yaklaşımında belirgin bir dönüşüm yaşanmıştır. Daha önce ağırlıklı olarak güvenlik, bölücülük ve terör ekseninde tanımlanan sorun, Avrupa Birliği reformları ve demokratikleşme tartışmalarıyla birlikte kimlik, yurttaşlık, kültürel haklar, siyasal temsil ve demokratik katılım başlıkları üzerinden de ele alınmaya başlanmıştır (Yeğen, 2011; Çelik ve Blum, 2007). Bu dönüşüm, güvenlik boyutunu bütünüyle ortadan kaldırmamış, ancak güvenlik politikalarının tek başına sorunun toplumsal ve siyasal boyutlarını açıklamakta yetersiz kaldığını görünür hâle getirmiştir. Bu doğrultuda farklı dönemlerde demokratik açılım, müzakere ve çözüm arayışları gündeme gelmiştir. 2009 Demokratik açılımı, 2012 yılı sonlarında hükümet ile Abdullah Öcalan arasında yeniden başlayan temasların ardından 2013 yılında kamuoyuna açık biçimde yansıyan ve 21 Mart 2013 tarihinde Diyarbakır'da Abdullah Öcalan'ın mesajının okunmasıyla devam eden süreç çatışmasızlık ve müzakere beklentisinin güçlendiği dönemler olmuştur. Fakat bütün bu süreçler çözümle sonuçlanmamıştır.

2009-2015 döneminin bütünü birlikte değerlendirildiğinde, Kürt sorununun güvenlik boyutunun sona erdirilmesi ile sorunun demokratik boyutunun çözülmesinin aynı süreç olmadığı anlaşılmıştır. Silahlı çatışmanın sona erdirilmesi demokratik çözüm bakımından önemli bir koşul oluşturabilir ancak kimlik, yurttaşlık, siyasal temsil, kültürel haklar ve demokratik katılım sorunlarını kendiliğinden ortadan kaldırmaz. Benzer biçimde müzakere kanallarının açılması da tek başına kurumsal güven üretmemektedir. Müzakerenin hukuki çerçevesinin açık olması, parlamentonun ve diğer demokratik kurumların sürece katılması ve tarafların öngörülebilir kurallar içerisinde hareket etmesi, karşılıklı güvenin kurumsallaşması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca siyasal aktörler arasındaki uzlaşma, toplumsal uzlaşmanın yerine geçmemektedir. Bir çözüm sürecinin demokratik açıdan sürdürülebilir olması, farklı toplumsal kesimlerin sürecin meşruiyetini kabul etmesini,

endi kimlik ve siyasal taleplerinin demokratik sistem içerisinde ifade edilebildiğini görmesini ve diğer grupların siyasal varlığını meşru kabul etmesini de gerektirmektedir.

Bu tarihsel deneyim, çatışmanın sona erdirilmesi ile toplumsal barışın kurulması arasındaki ayrımın sosyolojik açıdan incelenmesini gerekli kılmaktadır. Silahlı aktörler arasındaki müzakerenin toplumun farklı kesimleri tarafından sahiplenilen bir demokratik uzlaşma mekanizmasına dönüşmemesi durumunda, çatışmanın sona ermesi ile toplumsal ilişkilerin normalleşmesi arasında önemli bir boşluk ortaya çıkabilmektedir. Nitekim çatışmanın yeniden tırmanmasının ardından Kürt sorununun yeniden güvenlikleştirilmesi, siyasal temsil alanının daralması ve güvenlik, hukuk ve siyasal yönetim mekanizmalarının iç içe geçmesi, silahlı çatışmanın sona erdirilmesi ile toplumsal çatışmanın çözülmesi arasındaki farkı daha görünür hâle getirmiştir. Bu nedenle önceki deneyim, güncel çözüm arayışlarının yalnızca silahsızlanma veya çatışmasızlık perspektifinden değil, toplumsal meşruiyet, siyasal temsil, güven, tanınma ve kurumsallaşma boyutlarıyla birlikte ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu tarihsel arka plan, 2025 sonrasında ortaya çıkan yeni gelişmelerin değerlendirilmesi açısından da önem taşımaktadır. 2024 yılının sonlarından itibaren Kürt sorununa ilişkin siyasal söylemde yeniden bir değişim ortaya çıkmış, Devlet Bahçeli'nin çağrısı sonucunda 27 Şubat 2025 tarihinde Abdullah Öcalan PKK ve bağlı unsurlara silah bırakma ve örgütsel yapıyı sona erdirme talebinde bulunmuştur. Bu çağrıya uyan PKK, Mayıs 2025'te silahlı mücadeleyi sona erdirme ve örgütsel yapısını feshetme yönündeki kararını açıklamıştır (Kara-Kaşka, 2025). Bu gelişmeler, silahlı çatışmanın sona erdirilmesi bakımından yeni bir tarihsel aşama oluştururken, Kürt sorununun bütün boyutlarıyla çözüldüğü anlamına gelmemektedir. Kürt kimliği, kültürel haklar, anadil, siyasal temsil, yerel demokrasi, ifade özgürlüğü, geçmiş dönem hak ihlalleri ve yurttaşlık anlayışı gibi başlıklar demokratikleşme gündeminin devam eden unsurlarıdır. Dolayısıyla güncel süreç, yalnızca silahlı çatışmanın sona erdirilmesi açısından değil, silahsızlanmanın ardından ortaya çıkacak siyasal ve toplumsal ilişkilerin hangi demokratik mekanizmalar içerisinde düzenleneceği açısından da incelenmeyi gerektirmektedir.

Gelinen noktada yeni bir aşamaya geçilmiştir. 2025 yılı itibari ile Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu'nun kurulması ve 18 Şubat 2026 tarihinde son komisyon raporunun kabul edilmesi, çözüm arayışının parlamenter bir zeminde tartışılması ve kurumsallaştırılması bakımından yeni bir aşama olduğunu göstermektedir. Komisyon raporu 47 kabul, 2 ret ve 1 çekimser oyla kabul edilmiştir (TBMM, 2026). Bu durum, 2013-2015 döneminde tartışılan parlamenter kapsayıcılık ve hukuki kurumsallaşma sorunları açısından yeni bir kurumsal çerçeveye işaret etmiştir. Bununla birlikte parlamentonun sürece dâhil olması tek başına demokratik çözüm anlamına

gelmemektedir. Siyasal katılım, ifade özgürlüğü, yerel demokrasi, kültürel haklar ve eşit yurttaşlık alanlarında kalıcı düzenlemelerin oluşturulması, parlamenter katılımın toplumsal ve demokratik sonuçlar üretmesi açısından önem taşımaktadır.

Bu kurumsal çerçeve içerisinde 10 Ağustos 2026 tarihinde kabul edilen ve 18 Ağustos 2026 tarihinde yürürlüğe giren 7595 sayılı Millî Dayanışma ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun da sürecin hukuki boyutunda yeni bir aşama oluşturmuştur. Kanun, PKK/KCK'nın fiilî varlığının sona erdiğinin ve kontrolündeki silah ve mühimmatın teslim edildiğinin güvenlik kurumlarınca tespit edilmesini ve bu tespitin Millî Güvenlik Kurulu tarafından teyit edilmesini hukuki mekanizmanın ön koşulu olarak (TBMM, 2026) düzenlemiştir. Belirli soruşturma, kovuşturma ve mahkûmiyetlere ilişkin belirli koşullar altında hukuki sonuçlar öngören bu düzenleme, silahsızlanma ile hukuki normalleşme arasında kurumsal bir bağlantı kurmaktadır. Bununla birlikte hukuki normalleşme ile toplumsal normalleşme aynı süreç değildir. Hukuki düzenlemelerin oluşturulması, çatışma sonrasında siyasal ve hukuki ilişkilerin öngörülebilir kurallara bağlanmasını sağlayabilir; ancak farklı toplumsal gruplar arasındaki güvensizliklerin, mağduriyet algılarının, kolektif hafızaların ve siyasal dışlanma deneyimlerinin kendiliğinden ortadan kalkmasını garanti etmez.

Bu ayrım, çalışmanın temel problematiğini oluşturmaktadır. Silahsızlanma ile demokratik katılım arasında doğrudan ve otomatik bir ilişki bulunup bulunmadığı, yalnızca hukuki ve siyasal düzenlemeler üzerinden değil, toplumsal ilişkilerin dönüşümü üzerinden de değerlendirilmelidir. Silahlı çatışmanın sona erdirilmesi, çatışmanın şiddet boyutunu ortadan kaldırabilir; ancak çatışma boyunca oluşmuş güvensizliklerin, kolektif mağduriyet algılarının, siyasal dışlanma deneyimlerinin ve toplumsal hafızaların demokratik müzakere mekanizmaları içerisinde ele alınması ayrı bir toplumsal dönüşüm sürecini gerektirmektedir. Bu nedenle çalışmada toplumsal uzlaşma, silahsızlanma ile demokratik katılım arasında işleyen bir sosyolojik mekanizma olarak ele alınmaktadır.

Toplumsal uzlaşma, farklı toplumsal grupların bütün siyasal farklılıklarını ortadan kaldırması veya toplumun belirli bir çözüm üzerinde bütünüyle aynı görüşte birleşmesi anlamına gelmemektedir. Aksine toplumsal uzlaşma, farklılıkların meşru kabul edildiği ve siyasal anlaşmazlıkların şiddet yerine demokratik, hukuki ve kurumsallaşmış mekanizmalar içerisinde yönetilebildiği ortak bir siyasal zemin olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu nokta, özellikle derin etnik, dinsel, dilsel veya kültürel farklılıkların bulunduğu toplumlarda çoğulcu ve uzlaşmacı demokrasi tartışmaları bakımından önem taşımaktadır. Demokratik karar alma mekanizmasının yalnızca çoğunluk iradesine dayanması, azınlıkta kalan veya siyasal açıdan daha sınırlı temsil edilen grupların karar alma süreçlerinden dışlanması riskini yaratabilmektedir.

Uzlaşmacı demokrasi ise farklı toplumsal kesimlerin karar alma süreçlerine dâhil edilmesini ve siyasal iktidarın mümkün olduğunca geniş bir toplumsal tabana dayanmasını esas almaktadır (Lijphart, 2008).

Bu yaklaşım doğrultusunda çalışmanın temel sorusu şu şekilde formüle edilmiştir: Toplumsal uzlaşma, silahsızlanmanın demokratik katılıma ve kalıcı toplumsal bütünleşmeye dönüşmesini hangi mekanizmalar üzerinden mümkün kılabilir? Bu temel soruya bağlı olarak çalışma, 2025-2026 döneminde Kürt sorununun çözümüne ilişkin siyasal ve toplumsal aktörlerin söylemlerinde toplumsal uzlaşmanın nasıl tanımlandığını, hangi koşullara bağlandığını ve hangi sınırlar içerisinde kurulduğunu incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, toplumsal uzlaşmanın farklı aktörler tarafından hangi meşruiyet biçimleri, güven ilişkileri, mağduriyet ve kolektif hafıza unsurları, tanınma ve demokratik katılım mekanizmaları ile somut uygulama ve kurumsallaşma araçları üzerinden anlamlandırıldığını ortaya koymaktır.

Çalışma güncel süreci yalnızca silahsızlanma ve güvenlik perspektifinden değerlendirmek yerine, silahsızlanma sonrasında oluşabilecek siyasal ve toplumsal düzenin niteliğine odaklanmaktadır. Araştırmanın temel savı, silahsızlanmanın demokratik bütünleşmeye dönüşebilmesinin yalnızca hukuki normalleşmeyle değil; toplumsal meşruiyetin güçlendirilmesi, farklı toplumsal kesimlerin tanınması, siyasal temsil ve karar alma süreçlerine erişimin genişletilmesi, karşılıklı güvenin yeniden inşa edilmesi, geçmiş mağduriyetlerin ve kolektif hafızanın dikkate alınması ve sürecin kurumsal mekanizmalarla sürdürülebilir hâle getirilmesiyle ilişkili olduğudur. Başka bir ifadeyle çalışma, çatışmanın sona erdirilmesi ile toplumsal barışın kurulması arasındaki mesafeyi toplumsal uzlaşma kavramı üzerinden analiz etmektedir.

Araştırma, 1 Ocak 2025-20 Eylül 2026 tarihleri arasında kamuya açık olarak yayımlanan TBMM ve Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu belgeleri, siyasi parti raporları ve konuya ilişkin sivil toplum kuruluşlarının kurumsal söylemleri ile Komisyon kapsamında sunulan uzman görüşlerinden oluşan veri setini nitel ve karşılaştırmalı doküman analizi yoluyla incelemektedir. Analiz, toplumsal uzlaşmayı beş temel eksende ele almaktadır: meşruiyet, toplumsal uzlaşmanın düzeyleri, güven, mağduriyet ve kolektif hafıza, tanınma ve demokratik katılım, somutlaşma ve uygulama. Böylece araştırma, farklı aktörlerin toplumsal uzlaşmayı hangi ortak kavramlar üzerinden kurduğunu ve hangi boyutlarda birbirlerinden ayrıştığını karşılaştırmalı olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın temel problemi, yalnızca silahlı çatışmanın sona erdirilip erdirilmediği değil, çatışma sonrasında farklı toplumsal grupların aynı demokratik siyasal alan içerisinde hangi koşullarda birlikte hareket edebileceğidir.

1. Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

1.1. Türkiye'de Kürt Sorunu: Güvenlikleştirmeden Siyasal Tanınmaya

Türkiye'de Kürt sorununun demokratikleşme bağlamında ele alınabilmesi, öncelikle sorunun yalnızca silahlı çatışma ve güvenlik politikaları üzerinden açıklanamayacağının kabulünü gerektirmektedir. Kürt sorunu, tarihsel olarak kimlik, yurttaşlık, kültürel haklar, siyasal temsil, devlet-toplum ilişkileri, bölgesel eşitsizlikler ve silahlı çatışma gibi birbirleriyle ilişkili çok sayıda boyutun kesiştiği bir toplumsal ve siyasal mesele niteliğindedir (Yeğen, 2011: 72; Çelik ve Blum, 2007). Bu nedenle sorunun yalnızca PKK ile devlet arasındaki silahlı çatışma üzerinden tanımlanması, Kürt kimliği etrafında oluşan toplumsal ve siyasal taleplerin analiz dışında kalmasına yol açmaktadır. Nitekim Türkiye'de Kürt sorununun tarihsel gelişimine ilişkin çalışmalar, ulus devlet inşası, kimlik politikaları, kültürel hakların sınırlandırılması, demokratikleşme süreçleri ve bölgesel eşitsizliklerin Kürt siyasal mobilizasyonunun ortaya çıkışı ve devamlılığıyla ilişkili olduğunu göstermektedir (Mousseau, 2012). Bu açıdan sorun, yalnızca güvenlik alanında çözülebilecek bir çatışma olmaktan ziyade, farklı toplumsal grupların siyasal sistem içerisindeki konumları ve karşılıklı tanınma biçimleriyle ilgili bir demokratikleşme meselesi olarak da ele alınmalıdır.

1980'li yılların ortalarından itibaren devlet ile PKK arasındaki silahlı çatışmanın yoğunlaşması, Kürt sorununu giderek güvenlik merkezli bir siyasal çerçeveye taşımıştır. Bu dönemde kimlik, kültürel haklar ve siyasal temsil gibi meseleler, silahlı çatışmanın yarattığı güvenlik ortamı içerisinde değerlendirilmiş, böylece Kürt sorununun farklı boyutlarının birbirinden ayrıştırılması güçleşmiştir. 1980 sonrası dönemi yalnızca "devlet baskısı-PKK" ikiliği üzerinden açıklamak yeterli değildir. Ulus devlet inşası, Kürt kimliğinin kamusal görünürlüğüne yönelik sınırlamalar, zorunlu göç, bölgesel eşitsizlikler, devletin karşı-isyan politikaları ve silahlı mobilizasyon birlikte değerlendirilmelidir.

Bütün bu sürecin demokratikleşme açısından temel sonucu, Kürt sorununun siyasal talepler ile güvenlik tehdidi arasında sıkışmış olmasıdır. Başka bir ifadeyle, Kürt kimliği ve bu kimlik etrafında ortaya çıkan siyasal ve kültürel talepler ile örgütün silahlı faaliyetleri arasında analitik bir ayrım yapmak uzun süre güçleşmiştir. Oysa demokratik bir çözüm perspektifi açısından bu iki düzeyin birbirinden ayrıştırılması önemlidir. Bir yanda silahlı çatışmanın sona erdirilmesi ve güvenlik sorunlarının çözülmesi, diğer yanda yurttaşlık, kültürel haklar, siyasal temsil ve demokratik katılım sorunlarının ele alınması bulunmaktadır.

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin demokratikleşme gündemindeki dönüşüm, bu ayrımın daha görünür hale gelmesini sağlamıştır. Avrupa Birliği üyelik süreci, insan hakları reformları ve siyasal liberalizasyon tartışmaları

çerçevesinde Kürt sorununa ilişkin yaklaşımın yalnızca güvenlik politikalarıyla sınırlandırılmaması gerektiği yönündeki yaklaşım güçlenmiştir. Dil ve kültürel haklar, ifade ve örgütlenme özgürlüğü ve olağanüstü hâl rejiminin sona erdirilmesi gibi alanlarda gerçekleştirilen reformlar, sorunun tanımlanma biçiminde önemli bir değişime işaret etmiştir. Bununla birlikte bu dönemi "sorunun çözüldüğü" bir dönem olarak değil, sorunun tanımlanma biçiminin değişmeye başladığı bir geçiş dönemi olarak değerlendirmek daha isabetlidir (Yeğen, 2011: 75; Kıymaz, 2010: 154).

Burada önemli olan nokta, güvenlik merkezli çerçeveden demokratikleşme merkezli çerçeveye geçişin kendisinin çözüm anlamına gelmemesidir. Sorunun demokratikleşme gündemine taşınması, yalnızca yeni taleplerin siyasal alana girmesini değil, aynı zamanda bu taleplerin farklı toplumsal ve siyasal aktörler tarafından meşru kabul edilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla sorunun siyasal olarak tanınması ile toplumsal olarak kabul edilmesi arasında bir ayrım bulunmaktadır. Bu ayrım, toplumsal uzlaşma kavramının neden çözüm süreçleri açısından önemli olduğunu da göstermektedir. Bir sorunun siyasal gündeme alınması kurumsal bir karar olabilir. Ancak bu kararın sürdürülebilir olabilmesi, farklı toplumsal kesimlerin söz konusu süreci kendi siyasal varlıklarına yönelik bir tehdit olarak görmemeleri ve uyuşmazlıkların demokratik mekanizmalar içerisinde çözülebileceğine ilişkin asgari bir güven geliştirmeleriyle yakından ilişkilidir.

Kürt sorununa ilişkin yaklaşımın dönüşümündeki önemli eşiklerden biri 2009 yılında başlatılan Demokratik Açılım sürecidir. 29 Temmuz 2009 tarihinde başlatılan süreç, 2010 yılında "Millî Birlik ve Kardeşlik Projesi" çerçevesinde yeniden ifade edilmiştir. Bu girişimin önceki güvenlik merkezli yaklaşımlardan temel farkı, Kürt sorununu yalnızca güvenlik politikalarıyla değil, demokratikleşme ve toplumsal bütünleşme perspektifiyle birlikte ele almasıdır (Köse, 2017: 18). Bu dönüşüm, Kürt sorununun siyasal anlamının genişlemesi bakımından önemlidir. Sorunun yalnızca "terörle mücadele" başlığı altında değil; kimlik, dil, kültürel haklar, siyasal temsil ve demokratikleşme üzerinden tartışılmaya başlanması, daha sonraki müzakere sürecinin siyasal zeminini oluşturmuştur. Bu nedenle 2009-2011 dönemi, doğrudan sonuç üreten bir çözüm sürecinden ziyade, sonraki müzakere girişiminin siyasal ön koşullarının oluştuğu bir dönem olarak değerlendirilebilir (Köse, 2017: 19).

Demokratik Açılım'ın önemli bir yapısal sınırı bulunmaktadır. Süreç kapsamlı ve kurumsallaşmış bir barış mekanizmasından çok, hükümet merkezli bir demokratikleşme girişimi olarak gelişmiştir. Muhalefet partilerinin sürece yeterince dâhil olmaması, reformların kapsamı konusunda açık ve üzerinde uzlaşılmış bir yol haritasının bulunmaması ve farklı toplumsal aktörlerin sürecin sahiplenilmesine yeterince katılamaması, sürecin siyasal kırılganlığını artırmıştır. Bu durum, makalenin toplumsal uzlaşma yaklaşımı

bakımından önemli bir noktaya işaret etmektedir. Demokratikleşme politikalarının yalnızca iktidar ile talepte bulunan toplumsal grup arasındaki ilişki üzerinden yürütülmesi, demokratik meşruiyetin toplumsal tabanını daraltabilir. Çünkü derin toplumsal bölünmelerin bulunduğu durumlarda çözümün sürdürülebilirliği yalnızca doğrudan çatışan aktörlerin uzlaşmasına değil, sürecin diğer siyasal ve toplumsal aktörler tarafından da kabul edilebilir bir ortak zemin haline gelmesine bağlıdır.

2009 sürecinde bu sorun açık biçimde görülmüştür. Habur Sınır Kapısı'ndaki gelişmeler sonrasında oluşan siyasal tepkiler, demokratikleşme ile güvenlikçi milliyetçilik arasındaki gerilimin devam ettiğini göstermiştir. Ardından gerçekleşen silahlı saldırılar, güvenlik kaygılarının yeniden güçlenmesine ve müzakere beklentilerinin zayıflamasına yol açmıştır (Köse, 2017: 18; Akgül ve Akgül, 2022: 7). Dolayısıyla 2009 Demokratik Açılım deneyimi açısından ortaya çıkan temel sonuç şudur: Sorunun demokratikleşme gündemine alınması gerekli bir dönüşüm olmakla birlikte, bu dönüşümün sürdürülebilir bir çözüm sürecine dönüşmesi için daha geniş bir siyasal ve toplumsal uzlaşma mimarisine ihtiyaç vardır.

2012 yılı sonlarında hükümet ile Abdullah Öcalan arasında yeniden başlayan temasların 2013 yılında kamuoyuna açık biçimde yansımasıyla yeni bir aşamaya geçilmiştir. 21 Mart 2013 tarihinde Diyarbakır Nevruzunda Öcalan'ın mesajının okunması, çatışmasızlık ve müzakere beklentisinin güçlendiği yeni dönemin sembolik başlangıçlarından biri olmuştur. Önceki Demokratik Açılım'dan farklı olarak bu dönem, demokratik reformların yanı sıra devlet ile PKK arasındaki silahlı çatışmanın sona erdirilmesi ve silahlı unsurların siyasal ve sivil yaşama entegrasyonu meselesini doğrudan gündeme taşımıştır (Köse, 2017: 19). Bu nedenle 2013-2015 dönemi, Kürt sorununun siyasal çözümüne ilişkin önceki girişimlerden farklı bir nitelik taşımaktadır. Süreç, bir taraftan silahlı çatışmanın sona erdirilmesini, diğer taraftan Kürt sorununun demokratik siyaset içerisinde ele alınmasını hedefleyen çift yönlü bir mantık üzerine kurulmuştur. Bu yönüyle süreçte çatışmasızlık, silahsızlanma ve siyasal entegrasyon birbirini takip eden aşamalar olarak düşünülmüştür (Köse, 2017).

Çatışmasızlık döneminin yarattığı temel değişim, Kürt sorununun yalnızca güvenlik alanında değil, siyasal müzakere alanında da ele alınabileceği yönünde bir beklentinin ortaya çıkmasıdır. Fakat bu beklentinin sürdürülebilir bir demokratik sürece dönüşebilmesi için yalnızca taraflar arasındaki temasın devam etmesi yeterli olmamıştır. Müzakerenin toplumsal ve siyasal meşruiyetinin genişletilmesi, hukuki çerçevesinin belirginleştirilmesi ve süreçte yer alan aktörlerin birbirlerinin siyasal varlığını kabul edebileceği kurumsal mekanizmaların oluşturulması gerekliydi. Bu noktada 2013-2015 döneminin temel sorunlarından biri, müzakere ile kurumsal hukuk arasındaki ilişkinin yeterince güçlü kurulamaması olmuştur. Sürecin önemli

bölümü yürütme organının siyasal inisiyatifi ve istihbarat kanalları üzerinden ilerlemiş; TBMM'nin sürecin asli kurumsal aktörü olmasını sağlayacak kapsamlı bir hukuki mekanizma oluşturulamamıştır. Borsuk'un (2016, ss. 262-263) değerlendirmesine göre de müzakerelerde taraflar arasında güvenilir ve tarafların meşru kabul edeceği bağımsız bir üçüncü taraf mekanizmasının bulunmaması, denetim ve güvenin kurumsallaşması açısından önemli bir sorun oluşturmuştur. Bu durum, araştırmanın önceki bölümünde geliştirilen hukuki meşruiyet-siyasal meşruiyet-toplumsal meşruiyet ayrımını somutlaştırmaktadır. Bir çözüm girişiminin siyasal aktörler arasında müzakere edilebilir olması, onun hukuken güvence altına alındığı veya toplumun farklı kesimleri tarafından meşru kabul edildiği anlamına gelmemektedir.

2013-2015 döneminde ortaya çıkan temel mesele, yalnızca "tarafların anlaşmaya varıp varmadığı" değildir. Daha derin mesele, müzakere sonucunda ortaya çıkabilecek siyasal düzenlemelerin hangi kurumsal zeminde güvence altına alınacağı ve toplumun farklı kesimlerinin bu düzenlemeyi nasıl meşru kabul edeceğidir. Çözüm süreçlerinin sürdürülebilirliği yalnızca siyasal aktörlerin anlaşmasına değil, toplumun farklı kesimlerinin sürece ilişkin ortak veya en azından çatışmayı yönetmeye elverişli bir anlamlandırma geliştirmesine de bağlıdır. Güllüpunar ve Gümüşok'un (2016) Gümüşhane ve Şırnak'ta 550 kişiyle gerçekleştirdikleri araştırma, Çözüm Süreci'nin toplumun farklı kesimlerinde farklı biçimlerde algılandığını göstermektedir. Araştırmada süreç "olumlayıcı bakış", "devlete dönük endişe", "fiili Kürt siyasetine dönük endişe", "olumsuzlayan bakış" ve "başarısızlık algısı" gibi farklı boyutlar üzerinden değerlendirilmiştir.

Bu bulgu, toplumsal uzlaşmanın yalnızca "sürece destek verme" şeklinde anlaşılmaması gerektiğini göstermektedir. Bir toplumun bir çözüm sürecine ilişkin farklı görüşlere sahip olması demokratik açıdan olağandır. Asıl mesele, farklı görüşlerin siyasal sistem içerisinde birbirlerini gayrimeşru ilan etmeden var olabilmesi ve uyuşmazlıkların şiddet dışı demokratik mekanizmalar içerisinde yönetilebilmesidir. Bu nedenle toplumsal uzlaşma, toplumun bütün üyelerinin çözüm süreci hakkında aynı düşünmesi anlamına gelmemektedir. Daha sınırlı fakat demokratik açıdan daha işlevsel bir anlam taşımaktadır: Farklı toplumsal grupların birbirlerinin varlığını, siyasal taleplerini ve demokratik katılım hakkını kabul etmesi ve temel uyuşmazlıkları şiddet yerine siyasal ve hukuki mekanizmalar içerisinde çözmeye yönelik asgari bir ortak zemin oluşturması. Bu ayrım özellikle Türkiye örneğinde önemlidir. Çünkü Kürt sorunu etrafındaki siyasal ayrışmalar yalnızca Kürt kimliği ile devlet arasındaki ilişkiye indirgenemeyecek kadar geniş bir toplumsal alana yayılmıştır. Türk milliyetçiliği, Kürt siyasal hareketi, farklı siyasal partiler, güvenlik bürokrasisi, sivil toplum, bölgesel aktörler ve toplumun farklı kesimleri süreç hakkında farklı tehdit ve beklenti algılarına sahip olabilmektedir. Bu nedenle çözüm sürecinin demokratikleşme kapasitesi, yalnızca

doğrudan müzakere eden aktörler arasındaki ilişkiyle değil, bu farklı toplumsal aktörlerin süreç içerisinde kendilerini ne ölçüde temsil edilmiş ve güvende hissettikleriyle de ilişkilidir.

2015 yılı, Çözüm Süreci bakımından önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. 7 Haziran 2015 seçimleri sonrasında ortaya çıkan siyasal tablo, Suriye'deki gelişmeler ve Temmuz 2015'te yeniden başlayan silahlı çatışmalar, çatışmasızlık ortamının sona ermesine katkıda bulunan gelişmeler arasında yer almıştır (Köse, 2017). 2015 yazından itibaren Diyarbakır, Şırnak, Cizre, Nusaybin ve Silopi gibi yerleşimlerde PKK ve ilişkili yapıların hendek ve barikatlar oluşturması ve kent merkezlerinde silahlı kontrol alanları kurmaya yönelmesi, güvenlik güçlerinin operasyonlarıyla birlikte çatışmanın kent alanlarına taşınmasına neden olmuştur. Böylece 2013'te başlayan çatışmasızlık ve müzakere dönemi, yeniden güvenlik merkezli politikaların belirleyici olduğu bir döneme dönüşmüştür (Akgül ve Akgül, 2022). Ancak bu kırılmayı yalnızca tek bir saldırı veya tek bir aktörün tercihi üzerinden açıklamak analitik olarak yetersizdir. Çözüm Süreci'nin sona ermesinde karşılıklı güvensizlik, müzakerenin yeterince kurumsallaşamaması, siyasal aktörler arasındaki görüş ayrılıkları ve Suriye başta olmak üzere bölgesel gelişmelerin birbirleriyle etkileşimi önem taşımıştır (Akgül ve Akgül, 2022, ss. 4-7; Özpek, 2018: 107).

2000'li yıllardan 2015'e uzanan tarihsel çizgi birlikte değerlendirildiğinde, Kürt sorununun Türkiye'deki demokratikleşme gündemi içerisinde giderek daha görünür hale geldiği görülmektedir. Güvenlik merkezli tanımlamadan kimlik, kültürel haklar, siyasal temsil ve demokratik katılımı içeren daha geniş bir siyasal çerçeveye doğru bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Ancak bu dönüşüm, sürdürülebilir bir toplumsal uzlaşma ve kurumsal güven mekanizmasının oluşmasını kendiliğinden sağlamamıştır. Bu tarihsel deneyimden üç temel sonuç çıkarılabilir. Birincisi, Kürt sorununun güvenlik boyutunun sona erdirilmesi ile sorunun demokratik boyutunun çözülmesi aynı süreç değildir. Silahlı çatışmanın sona erdirilmesi, demokratik çözüm açısından önemli bir ön koşul oluşturabilir; ancak kimlik, yurttaşlık, siyasal temsil, kültürel haklar ve katılım sorunlarını kendiliğinden ortadan kaldırmaz. İkincisi, müzakerenin varlığı tek başına kurumsal güven üretmemektedir. Müzakerenin hukuki çerçevesinin açık olması, parlamento ve diğer demokratik kurumların sürece katılması ve tarafların süreç içerisinde öngörülebilir kurallara sahip olması, karşılıklı güvenin kurumsallaşması açısından önem taşımaktadır. Üçüncüsü, siyasal aktörler arasındaki uzlaşma toplumsal uzlaşmanın yerine geçmemektedir. Toplumun farklı kesimlerinin sürecin meşruiyetini kabul edebilmesi, kendi kimlik ve siyasal taleplerinin demokratik sistem içerisinde güvence altında olduğunu düşünmesi ve diğer grupların siyasal varlığını kabul etmesi, çözümün demokratik bütünleşmeye dönüşmesi açısından ayrı bir aşamadır. Yeni süreçte TBMM'nin daha belirgin biçimde devreye girmesi, bir komisyon mekanizmasının oluşturulması ve 2026 yılında özel bir hukuki

düzenlemenin kabul edilmesi, önceki dönemde eksik kalan hukuki ve kurumsal çerçeve bakımından önemli bir farklılık oluşturmaktadır. Ancak bu kurumsal farklılaşma, tek başına toplumsal uzlaşmanın oluştuğu anlamına gelmemektedir. Tam tersine, bundan sonraki analitik sorun, kurumsal ve hukuki normalleşmenin toplumsal uzlaşmaya ve demokratik katılıma nasıl dönüştürülebileceğidir.

1.4. Silahsızlanmadan Demokratik Bütünleşmeye: Toplumsal Uzlaşmanın Rolü

Türkiye'de Kürt sorununun çözümüne yönelik önceki deneyim ile güncel süreç birlikte değerlendirildiğinde, silahlı çatışmanın sona erdirilmesi ile demokratik bütünleşme arasında doğrudan ve otomatik bir ilişki bulunmadığı görülmektedir. 2009-2015 döneminin temel deneyimi, müzakere kanallarının açılmasının tek başına yeterli olmadığını; sürecin toplumsal meşruiyet, siyasal kapsayıcılık ve hukuki kurumsallaşma ile desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle güncel süreç bakımından temel mesele yalnızca silahsızlanmanın gerçekleşmesi değil, silahsızlanma sonrasında ortaya çıkacak siyasal ve toplumsal düzenin hangi mekanizmalar üzerinden demokratik katılıma dönüştürüleceğidir.

Güncel sürecin önceki dönemden önemli farklılıklarından biri, parlamentonun daha doğrudan bir kurumsal aktör haline gelmesidir. Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu'nun çalışmaları ve 18 Şubat 2026 tarihinde kabul edilen Komisyon Raporu, konunun yalnızca yürütme ve güvenlik kurumları ekseninde değil, yasama organı içerisinde de tartışılmasını sağlamıştır. Komisyon raporu 47 kabul, 2 ret ve 1 çekimser oyla kabul edilmiştir (TBMM, 2026). Bu durum, 2013-2015 dönemindeki temel sorunlardan biri olan müzakere ile hukuk arasındaki mesafenin azaltılması bakımından önemlidir. Önceki süreçte siyasal müzakerenin sonuçlarının kalıcı bir parlamenter ve hukuki çerçeveye dönüştürülmesinde yaşanan güçlükler, sürecin siyasal koşullara daha bağımlı hale gelmesine neden olmuştu. Güncel dönemde ise sürecin belirli unsurlarının yasama organı tarafından düzenlenmesi, kurumsal öngörülebilirliği artıran yeni bir çerçeve oluşturmaktadır.

10 Ağustos 2026 tarihinde kabul edilen 7595 sayılı Millî Dayanışma ve Toplumsal Bütünleşmenin Güçlendirilmesine Dair Kanun, bu kurumsallaşmanın somut örneklerinden biridir. Kanun, PKK/KCK ve bağlantılı oluşumların fiilî varlığının sona erdiğinin ve silahların teslim edildiğinin güvenlik kurumlarınca tespit edilmesi ve bu tespitin Millî Güvenlik Kurulu kararıyla teyit edilmesinden sonra belirli soruşturma, kovuşturma ve mahkûmiyetlerin infazına ilişkin hukuki sonuçlar öngörmektedir (TBMM, 2026). Dolayısıyla güncel düzenlemenin dikkat çekici yönü, silahsızlanma ile hukuki sonuçlar arasında belirli ve koşullu bir bağlantı kurulmasıdır. Ancak bu hukuki çerçevenin varlığı, demokratik bütünleşmenin kendisi anlamına gelmemektedir.

Hukuki normalleşme, toplumsal ve siyasal normalleşmenin kurumsal zemini olabilir; fakat onun yerine geçemez.

Hukuki normalleşme ile toplumsal normalleşme aynı süreç değildir. Hukuki normalleşme, çatışma sonrasında hukuki statülerin, hakların ve siyasal ilişkilerin belirli kurallar çerçevesinde yeniden düzenlenmesini ifade eder. Toplumsal normalleşme ise farklı grupların birbirlerini yalnızca hukuken değil, toplumsal ve siyasal olarak da meşru aktörler olarak kabul edebilmesini gerektirir. Lijphart'ın uzlaşmacı demokrasi yaklaşımı, özellikle derin biçimde bölünmüş toplumlarda demokratik istikrarın yalnızca çoğunluk iradesine dayanmadığını; farklı toplumsal grupların karar alma süreçlerine katılımını ve siyasal sistem içerisinde temsil edilmesini gerektirdiğini ortaya koymaktadır (Lijphart, 2008: 32). Bu yaklaşım açısından demokratik bütünleşme, farklılıkların ortadan kaldırılması değil, farklılıkların ortak siyasal kurumlar içerisinde yönetilebilmesidir. Benzer biçimde Lederach'ın çatışma dönüşümü yaklaşımı, çatışmanın yalnızca sona erdirilmesine değil, çatışmayı üreten ilişkilerin dönüştürülmesine odaklanmaktadır (Lederach, 1997). Bu nedenle silahların susması çatışmanın şiddet boyutunu azaltabilir; ancak çatışmanın toplumsal hafızada, siyasal kimliklerde, karşılıklı güvensizliklerde ve temsil ilişkilerinde bıraktığı etkilerin ortadan kalkması daha uzun süreli bir toplumsal dönüşüm gerektirir.

Bu çerçevede güncel sürecin önündeki temel sosyolojik mesele, "silahsızlanma sonrası toplumun nasıl birlikte yaşayacağı" sorusudur. Başka bir ifadeyle güvenlik sorununun çözümü, demokratik katılım sorusuna dönüşmektedir. Toplumsal uzlaşma, silahsızlanma ile demokratik katılım arasında işlev gören bir ara mekanizma olarak değerlendirilebilir. Bu mekanizma dört aşamada açıklanabilir: Silahsızlanma, hukuki güvence, toplumsal güven ve tanınma ve demokratik katılım. İlk aşama çatışmanın silahlı boyutunun sona erdirilmesini ifade eder. İkinci aşama, silahsızlanmanın ardından siyasal ilişkilerin hangi hukuki kurallar içerisinde sürdürüleceğini belirler. Üçüncü aşamada farklı grupların birbirlerinin siyasal varlığını ve meşru taleplerini tanıması gerekir. Dördüncü aşama ise bu tanınmanın siyasal temsil, karar alma, kamusal tartışma ve demokratik kurumlara katılım biçiminde somutlaşmasıdır. Bu modelde toplumsal uzlaşma, "her konuda anlaşma" anlamına gelmemektedir. Aksine toplumsal uzlaşma, farklı görüşlerin ve kimliklerin varlığının kabul edildiği, siyasal anlaşmazlıkların şiddet yerine demokratik mekanizmalarla yürütüldüğü ortak bir siyasal zemin anlamına gelmektedir. Bu yönüyle toplumsal uzlaşma, çatışmanın yokluğu değil, çatışmanın demokratik biçimde yönetilebilme kapasitesidir. Bu yaklaşım, önceki çözüm sürecinde görülen ortak anlamlandırma sorununu da açıklamaktadır. Güllüpunar ve Gümüşok'un (2016) araştırması, çözüm sürecine ilişkin farklı toplumsal algıların ve ortak tanımlama sorunlarının bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla yeni süreçte yalnızca devlet kurumları ile siyasal aktörler

arasındaki ilişkilerin değil, toplumun farklı kesimleri arasındaki siyasal iletişimin de güçlendirilmesi gerekmektedir. Toplumsal uzlaşmanın üç somut sonucu bulunmaktadır: güvenin güçlenmesi, siyasal tanınmanın genişlemesi ve demokratik katılımın normalleşmesi. Bunlar birbirini besleyen süreçlerdir. Güven olmadan tanınma sınırlı kalabilir; tanınma olmadan katılım dışlayıcı olabilir, katılım olmadan ise uzlaşma toplumsal düzeyde kalıcılaşmayabilir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı ve Yaklaşımı

Bu araştırmanın temel amacı, 2025-2026 döneminde Kürt sorununun çözümüne ilişkin siyasal ve toplumsal aktörlerin söylemlerinde toplumsal uzlaşmanın nasıl tanımlandığını, hangi koşullara bağlandığını ve hangi sınırlar içerisinde kurulduğunu ortaya koymaktır. Araştırmada toplumsal uzlaşma, yalnızca çatışmanın sona ermesi veya silahların bırakılması bağlamında değil, aynı zamanda siyasal katılım, demokratikleşme, karşılıklı tanınma, mağduriyetlerin ele alınması, güvenin yeniden inşası, toplumsal bütünleşme, haklar ve uygulama mekanizmaları bağlamında ele alınmaktadır.

Araştırma, nitel araştırma yaklaşımı içerisinde karşılaştırmalı nitel doküman analizi deseniyle gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi, belirli bir dönemde üretilmiş kurumsal ve kamusal metinlerde yer alan anlam, vurgu, koşul, talep ve sınırların sistematik biçimde incelenmesine olanak sağlamaktadır. Araştırmanın karşılaştırmalı niteliği ise toplumsal uzlaşmaya ilişkin söylemlerin farklı aktör gruplarında hangi noktalarda ortaklaştığını ve hangi noktalarda ayrıştığını ortaya koymaya yöneliktir. Araştırmanın zaman sınırı 1 Ocak 2025-20 Eylül 2026 olarak belirlenmiştir. Bu tarih aralığında kamuya açık olarak yayımlanan ve araştırmanın konu alanıyla doğrudan ilişkili kurumsal belgeler araştırmanın veri evrenini oluşturmuştur.

2.2. Veri Kaynakları ve Veri Setinin Oluşturulması

Araştırmanın veri seti, 1 Ocak 2025-20 Eylül 2026 tarihleri arasında kamuya açık olarak yayımlanan ve Kürt sorununun çözüm süreci, silahsızlanma, toplumsal uzlaşma, demokratikleşme, demokratik katılım ve toplumsal bütünleşme konularını doğrudan ele alan kurumsal söylemlerden oluşturulmuştur. Veri kaynakları üç ana grupta yapılandırılmıştır:

Birinci grup TBMM veri setidir. Bu grupta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gerçekleştirilen ve araştırmanın konusu ile doğrudan ilişkili olan siyasal söylemler ile Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu kapsamında üretilen toplantı tutanakları ve ilgili kamuya açık belgeler yer almaktadır. TBMM veri seti, araştırmanın parlamento ve komisyon düzeyindeki siyasal söylem alanını temsil etmektedir. Özellikle Komisyon toplantı tutanakları, farklı siyasal ve toplumsal aktörlerin görüşlerinin aynı kurumsal zemin içerisinde kayda geçirilmiş olması nedeniyle temel veri

kaynaklarından biri olarak değerlendirilmiştir. İkinci grup siyasi partiler veri setidir. Bu grupta araştırmanın zaman ve konu sınırları içerisinde Kürt sorununun çözümü, silahsızlanma, demokratikleşme, toplumsal uzlaşma, demokratik katılım ve toplumsal bütünleşmeye ilişkin açıklama yapan siyasi partilerin komisyonda yer almaları ve komisyon raporları yer almaktadır.

Üçüncü grup ise STK ve uzman görüşleri veri setidir. Bu grupta Kürt sorunu, toplumsal uzlaşma, insan hakları, demokratikleşme, mağduriyet, toplumsal bütünleşme ve çatışma sonrası süreçlerle doğrudan ilişkili sivil toplum kuruluşlarının kurumsal belgeleri ile komisyonda dinlenilen uzman görüşleri yer almaktadır. Bu veri seti içerisinde şehit ve gazi vakıf, dernek ve benzeri örgütlenmeler de aynı kapsamda aktör grubu olarak dikkate alınmıştır. Böylece şehit ve gazilerin temsil edildiği örgütlerin söylemleri, daha geniş STK alanı içerisinde görünür hale getirilmiştir. Bu yapı doğrultusunda araştırmanın veri seti aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir:

Tablo 1: *Veri Grubu*

Veri grubu	Veri kaynağı	Temel işlevi
TBMM	Genel Kurul/Meclis kapsamındaki ilgili siyasi söylemler ve Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu tutanakları ve toplantıları	Parlamenter ve kurumsal siyasal söylem
Siyasi Partiler	Parti Raporları	Partilerin kurumsal siyasal söylemi
STK'lar	Komisyon Toplantılarındaki tutanaklar	Sivil toplum söylemi
STK-uzaman görüşleri	Komisyonda söz alan ve sürece dahil olan STK, Şehit yakınları ve gaziler	Mağduriyet, hak, güvenlik, adalet ve toplumsal uzlaşma söylemleri, uzman görüşleri

2.3. Örnekleme ve Belge Seçimi

Araştırmada amaçlı ölçüt örneklemesi kullanılmıştır. Dokümanların araştırma kapsamına alınmasında öncelikle belirli ölçütler esas alınmıştır. Bir belgenin veri setine dahil edilebilmesi için; (1) 1 Ocak 2025-20 Eylül 2026 tarihleri arasında kamuya açık olarak yayımlanmış olması, Kurumsal bir aktör tarafından üretilmiş olması, (2) Kürt sorununun çözümü, silahsızlanma, toplumsal uzlaşma, demokratikleşme, demokratik katılım veya toplumsal bütünleşme konularından en az biriyle doğrudan ilişkili olması, (3) Araştırmanın temel soruları açısından analiz edilebilir bir söylem içermesi, (4) Kaynağının ve kurumsal aidiyetinin doğrulanabilir olması ölçütleri dikkate alınmıştır. Buna karşılık yalnızca haber niteliği taşıyan, başka bir aktörün açıklamasını aktaran, araştırmanın konu alanıyla dolaylı biçimde ilişkili olan veya kurumsal kaynağı doğrulanamayan içerikler temel veri setine dahil edilmemiştir. Böylece veri setinin, farklı aktörlerin kendi kurumsal söylemlerini mümkün olduğunca doğrudan yansıtması amaçlanmıştır.

2.4. Araştırmanın Temel Analitik Kavramı: Toplumsal Uzlaşma

Araştırmanın temel analitik kavramı toplumsal uzlaşmadır. Bununla birlikte toplumsal uzlaşma araştırmada tek boyutlu bir kavram olarak ele alınmamıştır. Söylemlerde uzlaşmanın hangi anlamlarda kullanıldığı, hangi koşullara bağlandığı ve hangi sınırlarla tanımlandığı birlikte incelenmiştir. Bu doğrultuda analiz meşruiyet, toplumsal uzlaşmanın düzeyleri, güven, mağduriyet ve kolektif hafıza, tanınma ve demokratik katılım, Somutlaşma ve uygulama şeklinde beş temel tema etrafında yapılandırılmıştır.

2.5. Veri Analiz Süreci

Verilerin analizinde MAXQDA destekli tematik ve kategorik analiz kullanılmıştır. Analiz süreci, kuramsal olarak belirlenen kavramsal çerçeve ile veri içerisinden ortaya çıkan anlamların birlikte değerlendirilmesine dayalı olarak yürütülmüştür. İlk aşamada bütün belgeler veri gruplarına göre sınıflandırılmıştır. Belgeler, TBMM, siyasi partiler ve STK'lar şeklinde ana veri gruplarına ayrılmış, STK grubu içerisinde şehit ve gazi örgütleri ayrıca tanımlanmıştır. İkinci aşamada belgeler araştırmanın temel kavramı olan toplumsal uzlaşma çerçevesinde incelenmiş ve ilgili metin parçaları kodlanmıştır. Kodlama birimi, anlam bütünlüğünü koruyan ve belirli bir söylemsel içerik taşıyan konuşma veya metin parçası olarak belirlenmiştir. Aynı metin içerisinde birden fazla temanın bulunması durumunda, anlam bakımından birbirinden ayrılabilen bölümler ayrı kodlama birimleri olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü aşamada kodlanan veriler beş ana tema ve bunlara bağlı alt temalar üzerinden karşılaştırılmıştır. Böylece yalnızca belirli bir temanın hangi aktör tarafından daha fazla kullanıldığı değil, aynı zamanda aktörlerin toplumsal uzlaşmayı hangi anlam çerçevesinde kurdukları incelenmiştir.

2.6. Karşılaştırmalı Analiz

Araştırmanın karşılaştırmalı boyutunda temel karşılaştırma ekseni TBMM, siyasi partiler, uzman görüşleri ile STK'lar şeklinde oluşturulmuştur. Bununla birlikte STK veri seti içerisinde yer alan şehit ve gazi örgütleri, gerektiğinde diğer STK'lardan ayrıştırılarak ayrıca incelenmiştir. Karşılaştırmalı analiz dört temel soru üzerinden yürütülmüştür:

1. Ortaklaşma: Farklı aktör grupları toplumsal uzlaşmayı hangi konularda benzer biçimde tanımlamaktadır?

2. Ayrışma: Aktör gruplarının toplumsal uzlaşmaya ilişkin söylemleri hangi konularda farklılaşmaktadır?

3. Uzlaşma koşulları: Toplumsal uzlaşmanın gerçekleşmesi hangi koşullara bağlanmaktadır?

4. Uzlaşmanın sınırları: Aktörler açısından toplumsal uzlaşmanın sınırlarını hangi hak, güvenlik, adalet, temsil, mağduriyet, silahsızlanma veya

kurumsal koşullar oluşturmaktadır?

Bu çerçevede analiz, basit bir "kim ne dedi?" sınıflandırmasının ötesine taşınarak, farklı aktörlerin toplumsal uzlaşmayı hangi kavramsal ve koşulsal çerçeveler içerisinde kurduklarını ortaya çıkarmaya yöneliktir.

2.7. Kodlama ve Analitik Geçerlilik

Kodlama sürecinde araştırmanın beş ana teması ve bunlara bağlı 15 alt temadan oluşan bir kodlama şeması kullanılmıştır. Her kod için kavramsal tanım, kapsama ve dışlama ölçütleri belirlenerek kodlama sürecinin sistematik biçimde yürütülmesi amaçlanmıştır. Bir metin parçasının birden fazla analitik anlam taşıdığı durumlarda çoklu kodlama yapılmıştır. Örneğin bir söylem aynı anda toplumsal meşruiyet, siyasal temsil ve kurumsal izleme mekanizmasına ilişkin bir içerik taşıyorsa, ilgili metin parçası yalnızca tek bir kategoriye zorlanmamış; anlamın farklı boyutlarını karşılayan kodlarla birlikte değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, toplumsal uzlaşmanın çok boyutlu yapısının veri içerisinde korunmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Kodlama sonrasında MAXQDA aracılığıyla tema ve alt tema dağılımları, aktör grupları arasındaki ortaklaşma ve ayrışmalar ile belirli temaların hangi aktör gruplarında yoğunlaştığı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bunun yanında yalnızca kodların sıklığına değil, kodların bağlamına ve söylem içerisindeki işlevine de dikkat edilmiştir. Böylece nicel kod frekanslarının tek başına anlamlandırılmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

2.8. Araştırmanın Sınırlılığı

Araştırmanın temel sınırlılığı, veri setinin kamuya açık kurumsal söylemlerle sınırlı olmasıdır. Dolayısıyla araştırmanın bulguları Türkiye toplumunun tamamının toplumsal uzlaşmaya ilişkin görüşlerini doğrudan temsil etmemekte, 2025-2026 döneminde konu hakkında kurumsal olarak söylem üreten ve araştırma ölçütlerini karşılayan belli bir temsiliyeti bulunan aktörlerin söylemlerini ortaya koymaktadır. Ayrıca doküman analizi, aktörlerin söylemlerinin içeriğini, çerçevesini, koşullarını ve sınırlarını incelemeye olanak sağlamakta, ancak bu söylemlerin arkasındaki kişisel niyet veya samimiyet hakkında doğrudan bir değerlendirme yapmaya olanak vermemektedir. Bu nedenle analiz, aktörlerin söylemlerini onların niyetlerine ilişkin çıkarımlar yapmadan, kamuya açık kurumsal metinlerde ortaya çıkan içerik üzerinden değerlendirmektedir. Son olarak araştırmanın zaman sınırının 1 Ocak 2025-20 Eylül 2026 ile belirlenmiş olması, elde edilen bulguların bu dönemin siyasal ve toplumsal söylem bağlamı içerisinde değerlendirilmesini gerektirmektedir.

3. BULGULAR

Araştırmada elde edilen bulgular, toplumsal uzlaşmanın tek boyutlu bir uzlaşma veya yalnızca çatışmanın sona erdirilmesi olarak kurulmadığını gös-

termektedir. İncelenen söylemlerde toplumsal uzlaşma, meşruiyet, toplumsal ve siyasal ilişkiler, güven ve mağduriyet, tanınma ve demokratik katılım ile somut uygulama ve kurumsallaşma eksenlerinde farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Bu çerçevede bulgular beş ana tema altında değerlendirilmiştir: (1) meşruiyet, (2) toplumsal uzlaşmanın düzeyleri, (3) güven, mağduriyet ve kolektif hafıza, (4) tanınma ve demokratik katılım ve (5) somutlaşma ve uygulama. Bu temalar ele alınırken temalar kapsamında analiz edilen komisyon toplantısı içerisindeki konuşma alıntıları da toplantı kaynağına atıfta bulunarak ele alınmıştır. Örneğin 2025a komisyonun birinci toplantısını, 2025b ikinci toplantısını ifade edecek şekilde sıralanmıştır. Böylece 2025-2026 yıllarında toplamda 21 toplantı kaynak haline getirilmiştir.

Tablo 2*: Temalar ve Kodlama Tablosu*

Ana Tema	Alt Tema	Kod	Kodun içeriği
1. Meşruiyet	Hukuki meşruiyet	**A1**	Hukuk kuralları, hukuki güvence, yargısal mekanizmalar, öngörülebilirlik
	Siyasal meşruiyet	**A2**	Partiler arası uzlaşma, parlam0enter temsil, komisyon mekanizması, ortak karar
	Toplumsal meşruiyet	**A3**	Toplumun farklı kesimlerinin sürece katılması, dinlenmesi ve süreci sahiplenmesi
2.Toplumsal Uzlaşmanın Düzeyleri	Toplumsal ilişkiler	**B1**	Birlikte yaşama, güven, önyargıların dönüşümü, gündelik ilişkiler
	Siyasal ilişkiler	**B2**	Karşılıklı tanıma, aktörlerin birbirini meşru muhatap kabul etmesi
	Kurumsal uzlaşma	**B3**	Süreklilik, kalıcı mekanizmalar, düzenli toplantı, izleme ve kurumsallaşma
3.Güven, Mağduriyet ve Kolektif Hafıza	Karşılıklı güven	**C1**	Taahhütlere güven, güvence, samimiyet, süreklilik
	Mağduriyet ve kolektif hafıza	**C2**	Geçmiş çatışmalar, ölüm, kayıp, zorunlu göç, travma, zarar ve telafi
	Yeniden güvenlikleştirme / negatif barış eleştirisi	**C3**	Silahların susmasının yeterli olmadığı, güvenlikçi zihniyetin devamına ilişkin eleştiriler
4. Tanınma ve Demokratik Katılım	Kimlik ve tanınma	**D1**	Mağdur, taraf ve toplumsal kesimlerin meşru aktör olarak tanınması
	Siyasal temsil	**D2**	Farklı toplumsal ve siyasal kesimlerin karar mekanizmalarında temsil edilmesi
	Karar alma ve şeffaflık	**D3**	Katılım kanalları, kamuoyunun bilgilendirilmesi, ortak basın toplantıları, şeffaflık

5. Somutlaşma ve Uygulama	Silahsızlanma sonrası haklar	**E1**	Şehit/gazi hakları, maluliyet, sosyal hizmetler, geri dönüş ve statü düzenlemeleri
	Ekonomi ve kalkınma	**E2**	Yatırım, istihdam, turizm, sınır ticareti, üretim, teşvik ve bölgesel kalkınma
	İzleme, denetim ve raporlama	**E3**	Hakikat komisyonları, tanıklıkların alınması, düzenli izleme, raporlama ve hesap verebilirlik

Şekil 1: *tüm katılımcı gruplar kelime bulutu*

3.1. Meşruiyet: Toplumsal uzlaşmanın kapsayıcı bir süreç olarak kurulması

Araştırmanın ilk teması olan meşruiyet, hukuki, siyasal ve toplumsal olmak üzere üç boyutta ortaya çıkmaktadır. İncelenen söylemlerde özellikle toplumsal meşruiyet, farklı toplumsal kesimlerin sürece dahil edilmesi ve görüşlerinin dikkate alınması üzerinden kurulmaktadır. Böylece uzlaşma, yalnızca siyasal aktörler arasında gerçekleşen bir mutabakat olmaktan çıkarılarak farklı toplumsal grupların sürece katılımını gerektiren bir süreç olarak tanımlanmaktadır.

Şekil 2: *TBMM, Siyasi Parti ve STK söylemleri kelime bulutu*

Sivil toplum kuruluşlarının söylemlerinde bu yaklaşım açık biçimde görülmektedir. Bir STK temsilcisi, Komisyonun farklı toplumsal kesimleri dinlemesini toplumsal mutabakat açısından merkezi bir unsur olarak değerlendirmiştir:

"Her görüşten sivil toplum örgütlerini, sendikaları, iş dünyasını, hukukçuları ve tabii ki en büyük mağduriyeti yaşayan [...] şehit, gazi yakınlarını [...] dinlemiş olmasıdır. Herkesin temsil edildiği ve dinlendiği bir süreç toplumsal mutabakatın anahtarıdır." (2025m).

Bu ifade, toplumsal meşruiyetin yalnızca sürecin sonucuna ilişkin bir kabul değil, aynı zamanda sürecin kimleri dinlediği ve kimlere söz hakkı verdiğiyle ilişkili olarak kurulduğunu göstermektedir. Aynı doğrultuda başka bir STK temsilcisi, süreci toplumsal barış vizyonu açısından önemli bir eşik olarak tanımlarken sivil toplum kuruluşlarının *"yapıcı ve dönüştürücü"* rollerine vurgu yapmaktadır. Toplumsal meşruiyet vurgusu, Komisyonun usulüne ilişkin söylemlerde daha doğrudan bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Komisyonun farklı kuruluşları dinlemesi, bazı söylemlerde açıkça "toplumsal meşruiyet" koşulu olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede baroların, insan hakları kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin ve akademisyenlerin görüşlerinin Komisyona yansıtılması gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla meşruiyet boyutunda ortaya çıkan temel bulgu, toplumsal uzlaşmanın kapsayıcılık ve temsil edilme üzerinden meşrulaştırıldığıdır. Ancak bu kapsayıcılık yalnızca farklı görüşlerin varlığıyla sınırlı değildir. Görüşlerin karar alma ve kurumsal süreçlere taşınabilmesi de meşruiyetin bir unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

3.2. Toplumsal uzlaşmanın düzeyleri: Toplumsal ilişkilerden kurumsal sürekliliğe

İkinci tema, toplumsal uzlaşmanın üç farklı düzeyde kurulduğunu göstermektedir: toplumsal ilişkiler, siyasal ilişkiler ve kurumsal düzey. Toplumsal ilişkiler düzeyinde uzlaşma, birlikte yaşama, toplumsal barış, güven ve farklı grupların bir arada bulunabilmesi üzerinden ifade edilmektedir. Özellikle iş dünyası temsilcilerinin söylemlerinde ekonomik gelişme ile toplumsal ilişkilerin dönüşümü arasında bağlantı kurulmaktadır. Bir temsilci, ekonomik gelişmenin yalnızca ekonomik bir sonuç olarak değerlendirilmemesi gerektiğini şu şekilde ifade etmektedir:

"Bu, yalnızca ekonomik bir gelişme değildir, aynı zamanda toplumsal barışın, güvenin ve ortak yaşamın kurumsallaşması anlamına gelmektedir." (2025b).

Aynı söylemde kalkınma ile huzur arasında doğrudan ilişki kurulmakta ve huzurun topluma yayılmasıyla birlikte dönüşümün gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Böylece ekonomik ve toplumsal boyut birbirinden ayrılmamakta, kalkınma, güven ve ortak yaşam aynı söylemsel çerçevede bir araya getirilmektedir.

Şekil 3: *Güven, Mağduriyet, tanınma ve demokratik katılım söylemi kelime bulutu*

Siyasal ilişkiler düzeyinde ise uzlaşma, farklı siyasal aktörlerin birbirlerini meşru muhatap olarak kabul etmeleri ve birlikte hareket edebilmeleri üzerinden kurulmaktadır. Komisyonun kararlarının farklı partilerin ortak oylarıyla alınması, bu bağlamda siyasal uzlaşmanın somut bir örneği olarak sunulmaktadır:

"İlk kararlarımızı da bütün partilerin ve Komisyona katılan bütün milletvekillerinin ortak oylarıyla birlikte ittifakla almamız da Komisyonun başarısı bakımından önemlidir." (2025b).

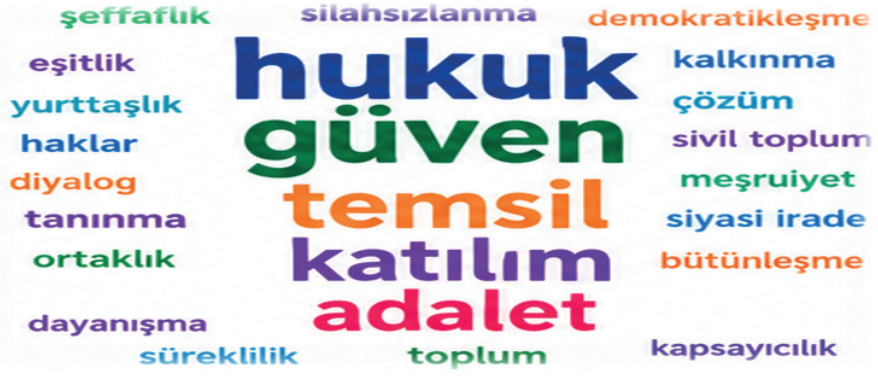
Benzer biçimde, ana muhalefet partisi de dahil olmak üzere parlamentodaki partilerin Komisyon içerisinde bulunması, sürecin önemli avantajlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu söylemler, toplumsal uzlaşmanın siyasal düzeyinde temsil ve siyasal aktörlerin aynı kurumsal zeminde bulunmasının önem taşıdığını göstermektedir. Kurumsal düzeyde ise uzlaşmanın kişisel iradelere veya dönemsel siyasal tercihlere bağlı olmaktan çıkarılması öne çıkmaktadır. Şehit ve gazi örgütlerinin söylemleri bu açıdan özellikle dikkat çekicidir. Bir temsilci, bu grupların yalnızca bir defa dinlenmesinin yeterli olmadığını, sürecin tamamında Komisyona erişebilmeleri gerektiğini belirtmektedir:

"Bir kereliğine gelip görüş ve öneri vermesi bizim için yeterli değil, onlar sürecin başından sonuna kadar istedikleri zaman bu Komisyona gelebilmeli, izleyebilmeli ve hassasiyetlerini dile get..." (2025b.).

Burada uzlaşma, bir defalık görüş alışverişinden ziyade sürekliliği olan bir katılım ve izleme ilişkisi olarak kurulmaktadır. Bu nedenle kurumsal düzey, toplumsal uzlaşmanın yalnızca söylemsel olarak kabul edilmesinden ziyade sürdürülebilir bir mekanizmaya dönüştürülmesiyle ilişkilidir.

3.3. Güven, mağduriyet ve kolektif hafıza: Geçmiş deneyimlerin uzlaşma sürecine taşınması

Üçüncü tema, toplumsal uzlaşma söylemlerinin önemli bir bölümünün geçmişte yaşanan mağduriyetler, zorunlu göç, kayıplar ve travmatik deneyimler üzerinden kurulduğunu göstermektedir. Bu nedenle uzlaşma, yalnızca geleceğe dönük bir siyasal proje olarak değil, geçmişte yaşanan deneyimlerin tanınması ve bunlara ilişkin taleplerin dikkate alınması gereken bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır.

Şekil 4: Toplumsal uzlaşma koşulları kelime bulutu

Mağduriyet ve göç örgütlerinin söylemlerinde özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan güvenlik politikaları ve köy boşaltmaları kolektif hafızanın temel unsurlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bir temsilci, çalışmalarının

özellikle bu dönemde boşaltılan köylere odaklandığını belirtmektedir:

"Özellikle 90'lı yıllarda yaşanan güvenlik odaklı politikalar çerçevesinde boşaltılan köylere değinmek istiyoruz." (2025b).

Kolektif hafızanın bireysel yaşam deneyimi üzerinden aktarılması ise başka bir konuşmada daha açık biçimde görülmektedir:

"1993 yılında Diyarbakır Lice'ye bağlı köyümüz basıldı, evimiz yakıldı ve göçe zorlandık, bütün hayatımız elimizden alındı." (2025b).

Bu tür anlatılar, geçmiş çatışma deneyimlerinin yalnızca tarihsel bir arka plan olarak değil, güncel uzlaşma sürecinin anlamlandırılmasında kullanılan canlı bir toplumsal hafıza alanı olarak işlediğini göstermektedir. Mağduriyet söylemi yalnızca geçmiş deneyimin aktarılmasıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda hakikat, adalet ve telafi mekanizmaları talebine dönüşmektedir. Bu bağlamda zorla göç ettirilenlerin tanıklıklarının alınması ve zararlarının telafi edilmesi talep edilmiştir:

"Hakikat ve adalet komisyonunda zorla göç ettirilenlerin tanıklıklarının alınması ve zararlarının telafisi talebimizdir." (2025b).

Dolayısıyla mağduriyet anlatılarında geçmişin hatırlanması ile kurumsal çözüm talebi arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Tanıklıkların alınması, zararların telafisi ve hakikat arayışı, geçmiş deneyimlerin yalnızca ifade edilmesi değil, kurumsal mekanizmalar aracılığıyla ele alınması talebini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede bir başka önemli bulgu, silahsızlanmanın tek başına toplumsal uzlaşma için yeterli görülmemesidir. Komisyon tutanaklarında yer alan bir değerlendirmede bu durum açık biçimde ifade edilmektedir:

"Bugün silahların susması, barışın sağlanması için büyük bir adım olabilir ama salt bu yeterli değil." (2025b).

Bu ifade, çatışmanın sona erdirilmesi ile toplumsal uzlaşmanın birbirinden ayrıştırıldığını göstermektedir. Silahların susması bir başlangıç noktası olarak kabul edilmekte, ancak bunun toplumsal ilişkilerde ve zihniyet düzeyinde daha geniş bir dönüşümle desteklenmesi gerektiği belirtilmektedir.

3.4. Tanınma ve demokratik katılım: Kimin uzlaşmanın parçası olduğu sorusu

Dördüncü tema, toplumsal uzlaşmanın yalnızca ortak bir sonuca ulaşmakla değil, kimlerin meşru taraf ve aktör olarak tanındığıyla da ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu boyut, özellikle şehit ve gazi örgütlerinin, mağduriyet ve göç örgütlerinin ve siyasi aktörlerin söylemlerinde farklı biçimlerde görünür hale gelmektedir.

Şekil 5: *Şehit yakınları ve gazi dernekleri söylemi kelime bulutu*

Şehit ve gazi ailelerinin sürece dahil edilmesine ilişkin söylem, tanınma boyutunun açık bir örneğidir:

"Başta şehit ve gazi aileleri olmak üzere mağdur ve taraf kabul edebileceğimiz kesimlerin de burada dinlenmesi kıymetli olacaktır." (2025b).

Burada dikkat çeken unsur, söz konusu kesimlerin yalnızca dinlenmesi gereken sosyal gruplar olarak değil, aynı zamanda "mağdur" ve "taraf" olarak kabul edilebilecek aktörler şeklinde tanımlanmasıdır. Böylece tanınma, yalnızca temsil edilme değil, belirli toplumsal grupların sürecin meşru muhatapları olarak kabul edilmesini de içermektedir.

Siyasal temsil boyutunda ise Komisyonun bileşimi ve parlamento içerisindeki farklı partilerin katılımı öne çıkmaktadır. Parlamentodaki hemen hemen bütün partilerin, ana muhalefet de dahil olmak üzere Komisyon içerisinde yer alması bu görüş kapsamında da sürecin avantajlarından biri olarak ifade edilmiştir. Bunun yanında siyasal temsilin yalnızca Komisyonun mevcut bileşimiyle sınırlı olmadığı, parlamenter denetim mekanizmalarının yapısına ilişkin öneriler üzerinden de tartışıldığı görülmektedir. Bir siyasi parti raporunda farklı ülkelerdeki komisyon başkanlıklarının muhalefet partilerine bırakıldığı örneklerden hareketle, TBMM'deki bazı komisyon başkanlıklarının muhalefete bırakılması önerilmektedir. Bu öneri, "çoğulcu ve katılımcı demokrasi" ve parlamenter denetimin etkinliği çerçevesinde gerekçelendirilmiştir. (Cumhuriyet Halk Partisi Raporu, 2025)

Demokratik katılımın bir diğer boyutu ise karar alma süreçlerine erişim ve şeffaflıktır. Komisyon çalışmalarının kamuoyuyla belirli aralıklarla paylaşılması önerilmiş ve ortak basın toplantıları yoluyla Komisyonun çalışmalarının görünür hale getirilmesi talep edilmiştir:

"Komisyondan ne oluyor ne bitiyor, neler tartışılıyor?"u da paylaşmak

yararlı olabilir. (2025b).

Bu söylem, demokratik katılımı yalnızca karar alma aşamasında bulunmakla sınırlandırmamakta, sürecin nasıl ilerlediğine ilişkin kamusal bilgiye erişimi ve şeffaflığı da katılımın bir unsuru olarak ele almaktadır.

3.5. Somutlaşma ve uygulama: Haklardan ekonomik kalkınmaya

Beşinci tema, toplumsal uzlaşmanın soyut bir siyasal hedef olarak bırakılmayıp somut hak, ekonomik gelişme ve kurumsal takip mekanizmalarıyla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Şehit aileleri, gaziler ve korucu derneklerinin söylemlerinde somutlaşmanın önemli bir boyutu, çatışma sonrasında hakların güvence altına alınmasıdır. Bu bağlamda şehit yakınları, gaziler ve terörle mücadelede yaralanmasına rağmen malul sayılmayan kişilerin özlük haklarının iyileştirilmesi talep edilmektedir:

"Şehit anne, baba, eş, çocukları ile gazilerin ve terörle mücadelede yaralanıp malul sayılmayanların özlük hakları en üst seviyede iyileştirilmelidir." (2025b).

Bu söylemde uzlaşmanın toplumsal karşılığı, geçmiş çatışmanın mağdurlarının haklarının nasıl düzenleneceği sorusuyla ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla silahsızlanma sonrasında ortaya çıkacak toplumsal düzenin yalnızca güvenlik boyutuyla değil, sosyal ve hukuki haklarla birlikte ele alınması gerektiği görülmektedir.

Somutlaşmanın ikinci boyutu ekonomik ve bölgesel kalkınmadır. İş dünyası temsilcilerinin söylemlerinde güvenlik ve istikrarın ekonomik gelişme için koşul oluşturduğu belirtilmekte, yatırım ve teşvik politikaları gündeme getirilmektedir:

"Bölgede oluşan ve oluşacak olan güvenlik ve istikrarla birlikte bölgenin ekonomik gelişmesini hızlandırmak, dışarıdan yatırımcıları çekmek ve uluslararası sermayeyi de çekmek için [...] yeni bir teşvik politikaları geliştirilmelidir." (2025b).

Benzer biçimde çatışma ve şiddetin sona ermesi, bölgedeki ekonomik gelişmeler açısından tarihsel öneme sahip bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Ekonomik boyutun toplumsal uzlaşma ile ilişkilendirildiği daha kapsamlı ifadede ise ekonomik gelişme; toplumsal barış, güven ve ortak yaşamın kurumsallaşmasıyla birlikte ele alınmaktadır.

Şekil 6: *Silahsızlanmadan demokratik bütünleşme söylemi kelime bulutu*

Komisyon raporlarında da benzer biçimde bölgesel kalkınma, turizm, sınır ticareti, yatırım, istihdam, üretim ve ihracat planlamasıyla ilişkilendirilen bir ekonomik çerçevenin bulunduğu görülmektedir. (Adalet ve Kalkınma Parti Raporu, 2025).

Somutlaşmanın üçüncü boyutu ise izleme, denetim ve raporlama mekanizmalarıdır. Şehit ve gazi örgütlerinin yalnızca görüşlerinin alınmasını değil, süreç boyunca Komisyona erişim ve izleme imkanının sürdürülmesini talep etmesi bu açıdan önemlidir. Mağduriyet ve göç örgütlerinin hakikat ve adalet komisyonu aracılığıyla tanıklıkların alınması ve zararların telafi edilmesine yönelik talebi de benzer biçimde uzlaşmanın kurumsal takip mekanizmalarıyla somutlaştırılmasını gündeme getirmektedir.

3.6. Aktörler arasındaki ortaklaşma ve ayrışma

Beş tema birlikte değerlendirildiğinde, farklı aktör gruplarının toplumsal uzlaşmayı aynı kavramlarla kurmadıkları, ancak belirli kesişim alanlarının bulunduğu görülmektedir. İlk ortaklaşma alanı, katılım ve kapsayıcılıktır. Sivil toplum kuruluşları, şehit ve gazi örgütleri ve siyasal aktörlerin söylemlerinde farklı toplumsal kesimlerin sürece dahil edilmesi önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır ki bu da toplumsal uzlaşmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ancak hangi kesimlerin öncelikli olarak dinlenmesi gerektiği ve temsilin hangi mekanizmalar üzerinden sağlanacağı konusunda söylemlerin odak noktaları farklılaşmaktadır. STK söylemleri daha geniş bir toplumsal katılım vurgusu taşırken, şehit ve gazi örgütleri kendi özgül mağduriyetlerinin süreç içerisinde görünür kılınmasını öne çıkarmaktadır. Siyasi partiler ise aynı şekilde farklı kesim vurgularında bulunsa da neticede toplumsla kapsayıcılık ortaya çıkmaktadır.

İkinci ortaklaşma alanı, toplumsal uzlaşmanın yalnızca silahların susmasına indirgenmemesi yönündedir. Özellikle mağduriyet ve göç örgütlerinin geçmiş deneyimlere ilişkin anlatıları ile Komisyon tutanaklarındaki

"silahların susması"nın tek başına yeterli olmadığı yönündeki değerlendirme, uzlaşmanın daha geniş bir toplumsal ve kurumsal dönüşüm gerektirdiğine işaret etmektedir. Üçüncü ortaklaşma alanı, kurumsallaşma ve süreklilik-tir. Şehit ve gazi örgütlerinin süreç boyunca Komisyona erişim talebi, siyasi aktörlerin düzenli toplantılar ve kamuoyuna açık bilgilendirme önerileri ve mağduriyet gruplarının hakikat ve adalet mekanizması talebi, uzlaşmanın sürekliliği olan kurumsal mekanizmalarla desteklenmesi gerektiğine ilişkin farklı örnekler sunmaktadır.

Ayrışmanın önemli bir boyutu ise uzlaşmanın hangi içerik üzerinden somutlaştırıldığı noktasında görülmektedir. Mağduriyet ve göç örgütleri geçmiş deneyimler, tanıklık, hakikat, adalet ve telafi üzerinde yoğunlaşır-ken, şehit ve gazi örgütleri özlük hakları, mağduriyetlerin tanınması ve süreç içerisinde sürekli temsil edilme taleplerini öne çıkarmaktadır. İş dünyası ve meslek örgütlerinin söylemlerinde ise güvenlik ve istikrarın ekonomik kal-kınma, yatırım, istihdam, turizm ve ticaret üzerindeki etkisi daha görünür hale gelmektedir. Siyasi aktörlerin söylemlerinde ise parlamenter temsil, par-tiler arası ortaklık, Komisyonun bileşimi, şeffaflık ve kurumsal denetim me-kanizmaları daha belirgin bir yer tutmaktadır. Böylece farklı aktör grupları aynı toplumsal uzlaşma çerçevesine farklı toplumsal deneyimler ve kurumsal öncelikler üzerinden de katkıda bulunmaktadır.

3.7. Uzman sunumlarındaki karşılaştırmalı verinin bulgularla ilişkisi

Komisyonun 20. toplantısında bir uzman tarafından sunulan çalışma, STK'lar ile siyasi partilerin bazı söylemsel kategoriler açısından karşılaştırıl-masına ilişkin yüzdelik değerler sunmaktadır. Bu sunumda barış dili ve zih-niyet dönüşümünün STK söylemlerinde yüzde 40, siyasi parti söylemlerinde yüzde 26 oranında, bir arada yaşama iradesinin siyasi partilerde yüzde 33, onarıcı adalet gereksiniminin STK'larda yüzde 42 ve siyasi partilerde yüzde 28 oranında görüldüğü aktarılmıştır. Aynı sunumda pozitif barışın yüzde 84 oranında, kapsayıcı ve bütünlükçü yaklaşımın ise siyasi partilerde yüzde 56 oranında ifade edildiği belirtilmektedir (2025t).

Bu veriler, araştırmanın MAXQDA kodlamasının sonucu olarak ortaya koyulan verilerle paralellik göstermektedir. Söz konusu sunumda yer alan "bir arada yaşama", "barış dili", "zihniyet dönüşümü" ve "pozitif barış" vurguları, bu araştırmada toplumsal uzlaşma düzeyleri ile kodlanan başlıklarla kesişim göstermektedir. Komisyon toplantısı Sunumda (2025t) da iki başlığın pozitif barışı tanımlayan bir dil taşıdığı, bunun bir arada yaşama iradesi, barış dili ve zihniyet dönüşümü üzerinden ifade edildiği belirtilmiştir. Toplantıda sunu-lan veriler bu çalışmayla paralellik göstermekte ve uzlaşmanın toplumsal bir karşılığı olduğuna dair vurguları desteklemektedir.

3.8. Genel bulgu: Toplumsal uzlaşmanın çok katmanlı kuruluşu

Bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, incelenen söylemlerde toplumsal uzlaşmanın çatışmanın sona erdirilmesinden daha geniş bir anlam alanına sahip olduğu görülmektedir. Uzlaşma, bir taraftan farklı toplumsal kesimlerin tanınmasını ve dinlenmesini, diğer taraftan siyasal aktörlerin aynı kurumsal zeminde bulunmasını gerektiren bir meşruiyet problemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında geçmiş mağduriyetlerin ve kolektif hafızanın dikkate alınması, uzlaşmanın toplumsal ilişkiler düzeyindeki karşılıklı güven sorunlarıyla birlikte ele alındığını göstermektedir. Mağduriyetlerin tanınması ve tanıklıkların alınması yönündeki talepler, geçmişin yalnızca hatırlanması değil, kurumsal mekanizmalar aracılığıyla ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Buna paralel olarak, silahsızlanmanın önemli bir eşik olmakla birlikte tek başına yeterli görülmemesi, uzlaşmanın toplumsal ve kurumsal boyutlarının ayrıca kurulması gerektiğine işaret etmektedir. Son olarak toplumsal uzlaşmanın somutlaşması, hakların düzenlenmesi, ekonomik ve bölgesel kalkınma, şeffaflık, izleme ve kurumsal süreklilik gibi mekanizmalar üzerinden ifade edilmektedir. Bu nedenle araştırma kapsamında incelenen söylemlerde toplumsal uzlaşma, tek bir aktörün ya da tek bir politika alanının ürünü olarak değil, meşruiyet, tanınma, güven, mağduriyet, demokratik katılım ve kurumsal uygulamanın birbirine bağlandığı çok katmanlı bir söylemsel alan olarak ortaya çıkmaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma, Türkiye'de Kürt sorununun çözümüne ilişkin 2025-2026 dönemindeki siyasal ve toplumsal söylemleri toplumsal uzlaşma ile demokratik katılım arasındaki ilişki üzerinden incelemiştir. Araştırmanın hareket noktası, silahlı çatışmanın sona erdirilmesi ile çatışmanın toplumsal ve siyasal sonuçlarının ortadan kaldırılmasının aynı süreç olmadığı varsayımıdır. Elde edilen bulgular bu ayrımı desteklemekte, ancak bunu yalnızca teorik bir önerme olarak değil, farklı aktörlerin söylemlerinde ortaya çıkan çok sayıda ilişki üzerinden somutlaştırmaktadır. Araştırmanın en önemli sonucu, toplumsal uzlaşmanın silahsızlanmanın ardından kendiliğinden ortaya çıkacak bir toplumsal durum olmadığıdır. Aksine uzlaşma, meşruiyetin oluşturulması, farklı toplumsal kesimlerin tanınması, geçmiş mağduriyetlerin görünür kılınması, güven ilişkilerinin yeniden kurulması, siyasal temsil ve katılım kanallarının genişletilmesi ve bu süreçlerin kurumsal mekanizmalarla sürdürülebilir hâle getirilmesiyle birlikte oluşan bir toplumsal ilişkiler alanıdır. Bu nedenle silahsızlanma önemli bir eşik olmakla birlikte, demokratik bütünleşmenin tamamlanması anlamına gelmemektedir.

Bu sonuç, çalışmanın temel kavramsal önerisini de oluşturmaktadır. Toplumsal uzlaşma, silahsızlanma ile demokratik katılım arasında doğrusal bir geçiş aşaması değil, bu iki alan arasındaki ilişkiyi kuran çok düzeyli bir

sosyolojik mekanizmadır. Bu mekanizmanın işleyebilmesi, hukuki düzenlemeler kadar toplumsal ilişkilerin niteliğine, siyasal tanınmaya, temsil kapasitesine, geçmişle kurulan ilişkiye ve kurumların sürekliliğine bağlıdır. Böylece çalışma, çözüm sürecinin değerlendirilmesinde "silahların susması" ile "demokratik bütünleşme" arasındaki mesafenin ayrıca analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın bir diğer sonucu, toplumsal uzlaşmanın homojen bir toplumsal beklentiye dayanmadığıdır. İncelenen aktörler aynı süreci farklı toplumsal konumlardan hareketle anlamlandırmaktadır. Şehit ve gazi örgütleri hak ve tanınma sorunlarına, mağduriyet ve göç deneyimlerini temsil eden aktörler geçmişle yüzleşme, tanıklık ve telafiye, iş dünyası ve meslek kuruluşları ekonomik gelişme ve istikrara, siyasal aktörler ise temsil, parlamenter katılım, şeffaflık ve kurumsal denetime daha fazla vurgu yapmaktadır. Bu farklılıklar, toplumsal uzlaşmanın başarısının aktörlerin aynı taleplerde birleşmesine indirgenemeyeceğini göstermektedir. Daha önemli olan, farklı taleplerin birbirini dışlamadan aynı demokratik siyasal alan içerisinde ifade edilebilmesi ve kurumsal karşılık bulabilmesidir.

Çalışma, toplumsal uzlaşmanın "mutabakat" kavramından ayrıldığı bir noktaya ulaşmaktadır. Mutabakat belirli bir konuda anlaşmayı ifade edebilirken, toplumsal uzlaşma anlaşmazlığın varlığını da kabul eden daha geniş bir siyasal ilişki biçimidir. Demokratik bir toplumda farklı kimliklerin, hafızaların, mağduriyetlerin ve siyasal taleplerin bütünüyle ortadan kalkması beklenmemelidir. Daha gerçekçi olan, bu farklılıkların demokratik kurumlar içerisinde temsil edilebilmesi ve siyasal çatışmanın şiddet dışı yollarla yönetilebilmesidir.

Bu sonuç aynı zamanda demokratik katılımın kapsamının yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Demokratik katılım yalnızca seçimlerde oy kullanma veya parlamentoda temsil edilme ile sınırlı değildir. Araştırmanın bulguları, tanınma, dinlenme, temsil edilme, karar alma süreçlerine erişim, süreci izleyebilme ve kamusal bilgilendirmeye ulaşabilme gibi unsurların da katılımın farklı biçimleri olduğunu göstermektedir. Bu nedenle demokratik bütünleşme açısından önemli olan, toplumsal grupların yalnızca siyasal sisteme dâhil edilmesi değil, siyasal sistem içerisinde etkili ve sürekli ilişki kurabilmeleridir.

Araştırma ayrıca geçmiş ile gelecek arasındaki ilişkinin toplumsal uzlaşmanın temel sorunlarından biri olduğunu göstermektedir. Geçmişte yaşanan zorunlu göç, köy boşaltmaları, kayıplar ve diğer mağduriyetlerin tanınması talepleri, çatışma döneminin toplumsal hafızasının güncel siyasal ilişkiler üzerinde etkisini sürdürdüğünü göstermektedir. Bu nedenle yeni bir toplumsal ilişkinin kurulması geçmiş deneyimlerin yok sayılmasını gerektirmemektedir. Bununla birlikte araştırma, belirli bir yüzleşme veya geçiş dönemi

adaleti modelinin zorunlu olduğunu da ileri sürmemektedir. Verinin gösterdiği daha sınırlı fakat önemli sonuç, geçmiş mağduriyetlerin ve tanıklıkların bazı aktörler bakımından uzlaşmanın ayrılmaz bir parçası olarak görüldüğüdür.

Buradan hareketle güncel sürecin sürdürülebilirliği bakımından kritik meselelerden biri, hukuki düzenlemeler ile toplumsal deneyim arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağıdır. Bir düzenlemenin yürürlüğe girmesi ile o düzenlemenin toplum tarafından meşru, öngörülebilir ve güvenilir olarak deneyimlenmesi aynı şey değildir. Benzer biçimde bir komisyonun kurulması ile farklı toplumsal grupların karar alma süreçlerine sürekli ve etkili biçimde katılabilmesi arasında da fark bulunmaktadır. Bu nedenle sürecin uzun dönemli başarısını değerlendirmek için yalnızca hukuki metinlere veya siyasal açıklamalara değil, bu düzenlemelerin zaman içerisinde toplumsal ilişkilerde nasıl karşılık bulduğuna da bakmak gerekecektir.

Bu nokta, çalışmanın yöntemsel sınırlarından birini de belirlemektedir. Araştırma kamuya açık kurumsal ve siyasal söylemlere dayandığından, elde edilen bulgular Türkiye toplumunun bütününün tutumlarını temsil etmemektedir. Aynı şekilde aktörlerin söylemlerinde yer alan güven, barış, tanınma veya uzlaşma ifadelerinden onların gerçek niyetleri ya da gelecekteki davranışları hakkında doğrudan sonuç çıkarılamaz. Bu sınırlılık, araştırmanın zayıflığından ziyade veri türünün doğasından kaynaklanmaktadır. Çalışmanın amacı da aktörlerin "gerçek" tutumlarını ölçmek değil, belirli bir tarihsel dönemde toplumsal uzlaşmanın hangi kavramlar, koşullar ve siyasal anlamlar üzerinden söylemsel olarak kurulduğunu ortaya koymaktır.

Bu nedenle gelecekte yapılacak araştırmaların söylemsel veriyi toplumsal deneyim verileriyle birlikte değerlendirmesi önem taşımaktadır. Özellikle farklı bölgelerde yaşayan yurttaşların güven, tanınma, temsil ve siyasal katılım algılarının karşılaştırılması, yaş, eğitim, sosyoekonomik konum ve siyasal katılım düzeylerinin toplumsal uzlaşma algılarıyla ilişkisinin incelenmesi, yerel yönetimler, medya, akademi, meslek kuruluşları ve farklı sivil toplum alanlarının sürece ilişkin söylemlerinin ayrıca araştırılması, mevcut çalışmanın ortaya koyduğu çerçeveyi genişletebilir. Benzer şekilde uzunlamasına çalışmalar, hukuki ve kurumsal değişikliklerin zaman içerisinde güven ve katılım üzerindeki etkisini gözlemleme imkânı sağlayabilir.

Sonuç olarak bu çalışma, Kürt sorununun güncel çözüm arayışını yalnızca "çatışmanın sona ermesi" sorunu olarak değil, çatışma sonrasında ortak siyasal yaşamın hangi toplumsal ve kurumsal koşullarda yeniden kurulabileceği sorunu olarak ele almıştır. Araştırmanın bulguları, bu yeniden kuruluşun tek bir hukuki düzenleme, tek bir siyasi uzlaşma veya tek bir kurumsal mekanizma ile açıklanamayacağını göstermektedir. Toplumsal uzlaşma; güven, tanınma, temsil, meşruiyet, geçmişle ilişki, katılım ve kurumsal

sürekliliğin birbirine eklemlendiği bir süreçtir.

Bu çerçevede çalışmanın ulaştığı temel sosyolojik sonuç, kalıcı toplumsal barışın yalnızca şiddetin sona ermesiyle değil, farklı toplumsal grupların aynı siyasal alan içerisinde eşit ve meşru aktörler olarak var olabilme kapasitesiyle ilişkili olduğudur. Silahsızlanma bu kapasitenin oluşması için önemli bir tarihsel eşik oluşturabilir, ancak bu eşiğin demokratik bütünleşmeye dönüşmesi, siyasal ve toplumsal ilişkilerin yeniden düzenlenmesine bağlıdır. Dolayısıyla çözüm sürecinin geleceğini anlamak bakımından temel soru yalnızca "silahların susup susmadığı" değil, silahların sustuğu bir ortamda farklılıkların hangi demokratik kurumlar, hangi toplumsal ilişkiler ve hangi meşruiyet biçimleri içerisinde birlikte yaşanabilir hâle geleceğidir.

Bu bakımdan toplumsal uzlaşma, çalışmanın ulaştığı sonuçlar çerçevesinde ne çatışmanın tamamen ortadan kalkması ne de bütün toplumsal kesimlerin aynı siyasal görüşte birleşmesi anlamına gelmektedir. Toplumsal uzlaşma, farklılıkların meşru kabul edildiği, geçmişin toplumsal hafızadan silinmesinin beklenmediği, siyasal taleplerin şiddet dışı kanallarla ifade edilebildiği ve farklı aktörlerin ortak demokratik kurumlar içerisinde sürekli ilişki kurabildiği bir toplumsal kapasite olarak düşünülmelidir. Bu nedenle demokratik bütünleşmenin nihai ölçütü, farklılıkların yokluğu değil, farklılıkların demokratik siyasal yaşam içerisinde sürdürülebilmesidir.

KAYNAKÇA

Adalet ve Kalkınma Partisi Raporu. (2025). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu AK Parti raporu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Akgül, M., & Akgül, Ç. G. (2022). Beyond mutually hurting stalemate: Why did the peace process in Turkey (2009-2015) fail? *Turkish Studies, 24 (1)*, 1-28.

Bar-Tal, D., & Bennink, G. H. (2004). The nature of reconciliation as an outcome and as a process. İçinde Y. Bar-Siman-Tov (Ed.), *From Conflict Resolution to Reconciliation* (ss. 11-38). Oxford University Press.

Borsuk, İ. (2016). Turkey's Kurdish peace process from a conflict resolution perspective. *Insight Turkey, 18*(3), 259-266.

Cumhuriyet Halk Partisi Raporu. (2025). *Cumhuriyet Halk Partisinin Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonuna sunulan raporu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Çelik, A. B., & Blum, A. (2007). Future uncertain: using scenarios to understand Turkey's geopolitical environment and its impact on the Kurdish question. *Ethnopolitics*, *6*(4), 569-583.

Demir, K. A. (2018). Toplumsal uzlaşıda devlet yönetimi ile toplum arasındaki fren-denge unsuru: Sivil toplum yönetimi üzerine bir değerlendirme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8*(1), 247-271. https://izlik.org/JA59CJ36CS

Demokratik Sol Parti Raporu. (2025). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu Demokratik Sol Parti raporu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Emek Partisi Raporu. (2025). *Dünden bugüne Kürt sorunu ve Emek Partisi'nin çözüm önerileri*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Güllüpunar, H., & Gümüşok: (2016). Türkiye'de Kürt sorununun çözümü amacıyla yürütülen "Çözüm Süreci"nde oluşan algı ve ortak tanımlama sorunu: Gümüşhane ve Şırnak örneğinde yapılan bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 4*(1), 18-49. https://doi.org/10.19145/guifd.02669

Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi Raporu. (2025). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu DEM Parti raporu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Hür Dava Partisi Raporu. (2025). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu Hür Dava Partisi raporu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Kara-Kaşka, M. (2025). *PKK açıklamasının satır araları: Öcalan'ın şartları nasıl değişecek, Lozan referansı neden önemli?* BBC News Türkçe. https://www.bbc.com/turkce/articles/c989e68d8d1o

Kıymaz, E. (2010). *Türkiye'nin Kürt sorununa yaklaşımında değişim (1990-2010)* [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi].

Köse, T. (2017). Çözüm sürecinin yükseliş ve düşüşü. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları

Dergisi, 4(1), 13-40.

Lederach, J. P. (1997). *Building peace: Sustainable reconciliation in divided societies*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.

Lijphart, A. (2008). *Thinking about democracy: Power sharing and majority rule in theory and practice*. London: Routledge.

Milliyetçi Hareket Partisi Raporu. (2025). *Terörsüz Türkiye raporu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Mousseau, D. Y. (2012). An inquiry into the linkage among nationalizing policies, democratization, and ethno-nationalist conflict: The Kurdish case in Turkey. *Nationalities Papers, 40*(1), 45-62. https://doi.org/10.1080/00905992.2011.638279

OECD. (2021). *Perspectives on Global Development 2021: From protest to participation*. OECD Publishing. OECD

Özpek, B. B. (2018). *The peace process between Turkey and the Kurds: Anatomy of a failure*. London: Routledge

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu. (2026). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu raporu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025a). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 1'inci toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025b). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 2'nci toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025c). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 3'üncü toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025d). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 4'üncü toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025e). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 5'inci toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025f). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 6'ncı toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025g). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 7'nci toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025h). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 8'inci toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025i). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 9'uncu toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025j). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 10'uncu toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025k). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 11'inci toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025l). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 12'nci toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025m). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 13'üncü toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025n). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 14'üncü toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025o). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 15'inci toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025p). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 16'ncı toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025q). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 17'nci toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025r). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 18'inci toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025s). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 19'uncu toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2025t). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 20'nci toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2026a). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu 21'inci toplantı tutanağı.* TBMM toplantı tutanağı

Türkiye İşçi Partisi Raporu. (2025). *Komisyon sonuç raporu önerisi.* Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Yeğen, M. (2011). The Kurdish question in Turkey. İçinde M. Casier & J. Jongerden (Ed.), *Nationalisms and politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish issue* (ss. 67-84). London: Routledge.

Yeni Yol Partisi Raporu. (2025). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu Yeni Yol Partisi raporu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Yeniden Refah Partisi Raporu. (2025). *Millî Dayanışma, Kardeşlik ve Demokrasi Komisyonu Yeniden Refah Partisi raporu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

MURRAY BOOKCHİN'İN ÇAĞDAŞ SOSYOLOJİDEKİ YERİ: TOPLUMSAL EKOLOJİ VE ELEŞTİREL PARADİGMA

Sibel YOL AYCAN[1]

1 Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sblyol@ankara.edu.

GİRİŞ

Murray Bookchin (1921-2006), ekolojik krizin kökenini teknolojide ya da nüfus artışında değil, toplumsal hiyerarşik örgütlenişinde arayan toplumsal ekolojik kuramının kurucusudur. Sosyal bilimler literatüründe çoğunlukla anarşist ya da eko-anarşist bir düşünür olarak anılmasına karşı düşünsel yaşamın Marksizm'den anarşizme, oradan da her ikisini aşmayı hedefleyen komünalizme uzanan bir dizi kopuşla şekillenmiştir. (Bookchin, 2020, Biehl, 2026). Bu dönüşümler onu belirli bir siyasal etikete yerleştirmeyi güçleştirdiği gibi, sosyoloji disiplini içindeki konumunu da tartışmalı kılmaktadır. Bookchin, Ramapo Koleji'nde tam zamanlı profesörlük yapış ve 1982'de bu görevden emekli olmuşsa da (Biehl,2012, s. 14) radikal düşüncenin akademiye çekilerek toplumsal pratikten kopmasını ve bir akademik ideolojiye dönüşmesini sert biçimde eleştirmiştir (Eryılmaz, 2022, s. 161). Ancak toplumsal tabakalaşma tahakküm, kapitalizm, kentleşme, teknoloji ve toplumsal hareketler gibi sosyolojinin konularında sistematik bir külliyat bırakmıştır (Eryılmaz, 2022, s.1-2).

Bu bölümün amacı Bookchin'in toplumsal ekolojik kuramının sosyolojik paradigmalar çerçevesinde konumlandırmak ve bu konumlandırmayı 2020-2026 döneminde ortaya çıkan literatür ışığında yeniden değerlendirmektedir. Çalışma üç iddia etrafında örgütlenmiştir. Birincisi Bookchin'in toplumsal gerçeklik, insan doğası, bilim ve tarihi anlayışı pozitif ve yorumlayıcı yaklaşımlardan çok eleştiriler sosyal bilim paradigmasıyla örtüşmektedir. İkincisi, bu örtüşme Bookchin'in kendi düşünsel dönüşümleri boyunca korunan bir süreklilik olarak göstermektedir; Anarşizimden komünalizme geçiş eleştiri paradigmanın praksist talebine verilmiş bir yanıt olarak okunabilir. Üçüncüsü Bookchin'in ölümünden sonra, özellikle 2020 sonrasında Türkiye'de ve uluslararası alanda gelişen literatür, toplumsal ekolojinin sosyolojik değerini teslim etmekle birlikte kuramın iki temel gerilimi; hiyerarşinin doğal olup olmadığı sorununu ve komünalist siyasal projenin uygulanabilirliğini görünür kılmıştır.

Çalışma kurumsal bir derlemedir. Bookchin'in Türkçeye çevirmiş temel eserleri birincil kaynak olarak; onun hakkında yazılmış ikincil literatür ise hem Türkçe hem İngilizce yayınlar taranarak kullanılmıştır. Bölüm, Bookchin'in entelektüel biyografisi ile başlamakta sosyolojik paradigmalar tartışmasıyla kuramsal çerçevesini kurmakta, toplumsal ekolojinin temel tezlerini ve muhataplarını ele almaktadır. Son olarak güncel tartışmaları ile eleştirel bir değerlendirmeye yer vermektedir.

ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİ VE DÜŞÜNSEL DÖNÜŞÜMLER

Bookchin, 14 Ocak 1921'de New York'ta Rus devrimci hareketinde yer almış, göçmen bir ailenin çocuğu olarak doğdu. 1930'larda komünist gençlik örgütlerine katıldı, ancak hareketin otoriter karakterini erken fark ederek Stalin-Hitler paktının ardından bu çerçevelerden koptu. 1940'ların ilk yarısında New Jersey de bir dökümhanede çalıştı ve Troçkist çizgide işçi örgütlenmesi ile uğraştı; savaş sonunda beklenen proleter devrimin gerçekleşmemesi, sanayi işçi sınıfının öncü rolüne ilişkin kanaatlerini sarstı. 1948 General Motors grevinin ardından bu sorgulama derinleşti ve Bookchin, New York'taki muhalif Alman sürgün Marksistleriyle birlikte otoriter olmayan bir sosyalizmin olanaklarını aramaya yöneldi (Biehl, 2026; Morris, 2019).

1950'lerde Lewis Harber takma adıyla yayımladığı yazılar, henüz ekoloji kavramının kamusal dolaşıma girmediği bir dönemde tarım ilaçlarını gıda katkı maddelerini ve kentsel kirliliği toplumsal bir sorun olarak ele alıyordu. 1962'de yine bu takma adına çıkan Sentetik Çevremiz, ekolojik krizi, kapitalist büyüme mantığıyla ilişkilerden ilk eserlerinden biridir. 1960'larda Yeni Sol ve karşı kültür hareketlerinin içinde yer aldı; klasik Marksizm'e yönelttiği "Dinle Marksist" başlıklı eleştiri döneminin Amerikan solunda geniş yankı buldu. 1970'lerin başında eko-anarşist fikirlerini "toplumsal ekoloji" adı altında sistemleştirdi; 1974'te kurucuları arasında olduğu toplumsal ekoloji enstitüsü bu düşüncesinin kuramsal merkezi oldu (Biehl, 2026).

1980'lerde Özgürlüğün Ekolojisi (1982) ile kuramın olgun biçimini ortaya koydu ve 1987'den itibaren derin ekolojislerle sert bir polemiğe girdi; doğa mistisizmini ve insan karşıtı eğilimleri gerici bularak seküler, hümanist ve toplumsal bir ekolojiyi savundu. 1990'larda ise anarşizmin içindeki bireyci ve yaşam tarzı odaklı eğilimlerle hesaplaşarak 1999'da anarşizmden açıkça koptu ve komünalizme yöneldi (Bookchin 1994). Bu dönemde dört ciltlik Devrimci Halk Hareketleri Tarihini tamamladı; bu çalışma köylü insan isyanlarından İspanya İç Savaşı'na uzanan devrim deneyimlerini sömürülen sınıfların kendi liderlerince gasp edilen kazanımları geri alma mücadelesi olarak okumuştur (Bookchin, 2012, s. 31-32; 2012; 2013 ve 2014b). Bookchin 30 Temmuz 2006'da Vermont taki evinde öldü.

Ölümünden sonra düşüncesinin taşıyıcılığını uzun yıllar birlikte çalıştığı Janet Biehl ile kızı Debbie Bookchin üstlendi. Biehl'in Toplumsal Ekoloji Siyaseti (2016), özgürlükçü belediyecilik düşüncesinin en sistematik özeti niteliğinde; 2015'te yayımlanan ve 2026'da Türkçeye çevrilen biyografisi ise Bookchin'in yaşamını ekoloji ile özgürlük arasında kurulan bağın öyküsü olarak sunmaktadır (Biehl, 2026). Şunu belirtmek gerekir ki, Biehl, 2011'den itibaren Bookchin'in devlet karşıtı siyasal düşüncesinden kamuoyu önünde ayrılmıştır. Bu nedenle onun sonraki çalışmalarını kuramın kesintisiz bir devamı olarak değil, eleştirebilir olarak okumak daha doğru olur. Debbiye Bookchin

ise babasının geç dönem yazılarını Geleceği Devrimi başlığıyla derleyerek yayınlamıştır (Bookchin, 2017).

Bu kısa biyografi Bookchin'in kuramını anlamak için iki ipucu sunar. Birincisi her kopuş bir öncekinin otoriter ya da indirgemeci bulunan yönüne tepki olarak gerçekleşmiş, ancak toplumun radikal biçimde değiştirilebileceği inancı hiç terk edilmemiştir. İkincisi Bookchin'in ekolojiye ilgisi bir doğa bilimi ilgisi değil, baştan itibaren toplumsal bir ilgidir. Bu iki süreklilik aşağıda tartışılacağı üzere onun eleştiriler paradigma içindeki konumunu belirlemektedir.

KURAMSAL ÇERÇEVE, SOSYOLOJİK PARDİGMALAR VE TOPLUMSAL EKOLOJİNİN KONUMU

Bir kuramcının topluma hangi sorularla yaklaştığını, hangi olguları çıkış noktası saydığını ve hangi tür açıklamayı geçerli kabul ettiğini belirleyen çerçeveye paradigma denir. Kavramı bilim tarihine Thomas Kuhn kazandırmıştır. Ancak Kuhn'un doğa bilimleri için betimlediği ardışık paradigma değişimlerinin sosyolojide bire bir karşılığı yoktur. Sosyolojide paradigmalar birbirini izlemekten çok yan yana var olur ve her biri içinde çok sayıda kurumsal yaklaşım barındırır (Richter, 2017, s. 21-22). Richter, sosyolojideki üç temel paradigmayı materyalist eleştirel sistem odaklı ve eylem odaklı olarak ayırırken Neuman aynı ayrımı pozitivist, yorumlayıcı ve eleştirel sosyal bilim başlıkları adı altında araştırmanın amacı, toplumsal gerçekliğin doğası, insan doğası, insan eylemliliği ve bilginin ölçütü gibi sorulara verilen yanıtlar üzerinden ideal tipler olarak kurar (Neuman, 2012a). Aynı kavramların, farklı paradigmalarda farklı anlam ve değer taşıması düzeni, merkeze alan sistem kuramcısı ile değişime hedeften eleştiri kuramcının neden birbirini anlamakta güçlük çektiğini açıklar (Richter, 2017, s. 24-25).

Bu çerçevede Pozitivist paradigma toplumu yöneten yasaları bularak düzeni açıklamayı ve öngörmeyi amaçlar; yapı, işlev ve sistem gibi soyut kavramlara dayanır ve toplumsal gerçekliği olduğu gibi kabul ediyor. Yorumlayıcı paradigma, anlam üreten ve eylemde bulunan birey merkeze alır; toplumsal gerçekliği, aktörlerin karşılıklı etkileşimde inşa ettiği bir şey olarak görür. Eleştirel paradigma ise yüzeyde görünenin altındaki yapıları, ideolojileri ve tahakküm ilişkilerini açığa çıkarmayı ve bu bilgiyle toplumu değiştirmeyi amaçlar; toplumsal gerçekliğin çok katmanlı olduğunu, insanın yaratıcı ama yapılarca sınırlanmış bir özerkliğe sahip olduğunu varsayar (Neuman, 2012a, s. 143-144).

Bookchin'in toplumsal ekolojisi bu üç paradigma arasında açık biçimde eleştirel geleneğe yakın durur. Kuramın amacı toplumu açıklamak değil değiştirmektir. Toplumsal gerçekliği çatışma ve dönüşüm kavramları etrafında kavrar; hiyerarşi ve tahakkümü, toplumsal uyum söyleminin gizlediği derin yapılar olarak ele alır. Pozitivizmin düzen vurgusu ve doğa yasası arayışı,

Bookchin'in insanı doğadan ayıran ve toplumu yönetmek için yasa arayan bir bilim anlayışına yönelik eleştirisiyle doğrudan çelişir. Yorumlayıcı paradigmanın bireysel anlam dünyasına odaklanması ise Bookchin'in incelenme biriminin birey değil toplum olmasıyla bağdaşmaz. Bu saptama yeni değildir; ancak Türkçe literatürde en sistematik biçimde Eryılmaz (2022) tarafından Neuman'ın on ölçütü tek tek uygulanarak temellendirilmiştir. Eryılmaz, Bookchin'in Hegel, Marx ve Frankfurt Okulu etkisiyle eleştirilen geleneğin ekolojik ve ütopyacı bir versiyonunu geliştirdiği sonucuna varır (Eryılmaz, 2022, s.269-285). Bu bölüm söz konusu saplamayı paylaşmakla birlikte, iki noktada ondan farklılaşmaktadır. Birincisi, eleştirel paradigma ile toplumsal ekoloji arasındaki uyumu Bookchin'in düşünsel dönüşümleri boyunca korunan bir süreklilik olarak okumakta; ikincisi bu uyumun 2020 sonrası literatürde nasıl sınandığını tartışmaya açmaktadır.

TOPLUMSAL EKOLOJİNİN TEMEL TEZLERİ

Ekolojik Krizin Toplumsal Kökeni Hiyerarşi ve Tahakküm

Toplumsal ekolojinin kurucu önermesi, doğa üzerindeki tahakküm fikrinin insanın insan üzerindeki tahakkümünden türediğidir. Bookchin'in bu tahakkümü yalnızca sınıfsal sömürüyle sınırlamaz; erkeğin kadın, yaşlının genç, bir etnik grubun diğeri, devletin toplum, bürokrasinin birey ve sömürgeci gücün sömürge halkı üzerindeki egemenliğini aynı sorunun farklı biçimleri sayar (Bookchin, 1996, s. 76-77). Bu nedenle ekolojik sorunlar özünde toplumsal sorunlardır ve sınıfsız sömürüsüz bir toplumda bile hiyerarşik ilişkiler ortadan kalkmadıkça tahakküm varlığını sürdürür. Ekoloji hareketi için bu tezin sonucu açıktır; doğayla yeni bir denge kurmak isteyen bir hareket, hedefini kirlilik, nükleer santral ya da otoyol gibi tekil semptomlarla sınırlayamaz, toplumun hiyerarşik yapısıyla hesaplaşmak zorundadır.

Bookchin'in bu tezi kapitalizm eleştirisiyle birleştirir. Burjuva toplamunda herkes alıcı ve satıcı olarak eşittir; ancak bu eşitlik piyasanın "büyü ya da öl" buyruğu altında yalnızca ahlaki kaygılardan arınmış olanların yükselebildiği bir rekabet düzeninin eşitliğidir (Bookchin, 1996, s. 69; 2017b, s. 36). Sermaye birikimi bu toplumun metabolizmasıdır. Onu büyümenin sonuçlarıyla korkutarak vazgeçirmeye çalışmak, bir bitkiyi fotosentezden vazgeçmeye ikna etmekten daha zordur. Büyümeye sınır koymayan bu ekonomi, insanlık tarihinde benzeri olmayan bir tahribat düzeyine yol açmıştır: kirletilen hava ve su, çoraklaşan toprak, yok edilen yabanıl yaşam, radyoaktif atıklar ve gıdaya karışan binlerce kimyasal. Bookchin'e göre tek bir kuşağın gezegene verdiği zarar, binlerce yıllık insanlık tarihinin toplamını aşmıştır (Bookchin, 1996, s. 39-40).

Bu çözümlemenin sosyolojik önemi, çevre sorunlarının mühendislik ve biyoloji alanında çıkarıp toplumsal tabakalaşma sorunuyla İlişkilendirmesindedir. Eryılmaz (2022, s. 286-287), Bookchin'in bu adımının çevre sos-

yolojisinin kurucularından Dunlap ve Catton'ın "yeni ekolojik paradigma" çağrısıyla örtüştüğünü ve toplumsal ekolojiyi çevre sosyolojisinin meşru bir parçası kıldığını vurgular. Özcan ve Örküp (2025) ise aynı noktaya ekoloji, toplumsal olanın kurucu gücü olarak kavramsallaştırarak ileri taşır. Bookchin'de doğa toplum ilişkisi, eşitlik ve özgürlük ile hiyerarşi arasındaki karşıtlık üzerine anlam kazanır ve çözüm sınıftan cinsiyete ve ırka uzanın tahakküm ilişkilerinin ortadan kaldırılmasında aranır.

Birinci Doğa İkinci Doğa ve Diyalektik Doğacılık

Bookchin, ekoloji kar odaklı imajından kurtarmak için doğanın ve toplumun gerçekte ne olduğu sorusuna döner. Doğayı insan dışı, duran bir manzara olarak algılamak, onun sonsuza dek sürecekmiş yanılgısını üretir. Buna karşılık Bookchin doğayı bir tarih, yani kendi evriminin bütünü olarak tanımlar. İnsan da bu evrimin ürünüdür; zekâya, öz farkındalığa, iradeye ve amaçlılığa doğru ilerleyen organik bir sürecin içinden çıkmıştır. İnsan toplumunun ortaya çıkışı, içgüdüsel davranış kalıplarından sıyrılarak akılcılık potansiyeli taşıyan yeni bir alanın açılmasıdır. Bookchin bu ayrımı birinci doğa (biyolojik evrim) ve ikinci doğa (toplum ve kültür) kavramlarıyla ifade eder. İkinci doğa birinciden türemiştir, ondan ne tümüyle ayrıdır ne de onunla aynıdır (Bookchin, 2017a, s. 13-23).

Bu düşünme tarzını Bookchin diyalektik doğacılık olarak adlandırır. Hegelci diyalektiği sabit bir varlık anlayışı yerine gelişen, farklılaşan ve bir potansiyeli gerçekleştirilen süreç anlayışı olarak devralır; ancak Hegel'in tinsel teolojisini reddederek diyalektiği evrimsel bir doğalcılığa yerleştir (Bookchin, 2014b). Sonuç insanı doğaya karşı konumlandıran ikici (düalist) anlayışın da insanı doğanın herhangi bir parçasını indirgeyen biyomerkezci anlayışın da reddedilmesidir (Eryılmaz, 2022, s. 287), Bookchin'in bu önemli konumunu batı düşüncesindeki tahakkümcü ikiliyi aşma çabası olarak yorumlar. Demir (2020) ise aynı çerçeveyi katılımcı evrim kavramı üzerinden okuyarak Bookchin'in türlerin gelişmesinde rekabet yerine işbirliğini öne çıkardığını belirtir.

Diyalektik doğacılığın sosyolojik sonucu, insanın önce kendisini sonra çevresine dönüştürmesi gerektiği önermesidir. Bookchin'in insanın ikinci doğasını gerçekleştirmesi için toplumun hiyerarşiden arınması gerektiğini savunur; böylece doğanın kendisinin farkına varan ve akılcı biçimde eyleyen bir parçası haline gelebilecek "üçüncü doğa" ya da ekolojik toplum imkânı doğar. Bu, pozitivist paradigmanın topluma dışarıdan uygulanacak doğa yasaları arayışının tam karşıtıdır; akıl ve özgürlük doğaya dışarıdan dayatılamaz, doğadan gelir.

Üç Yanlış Hedef: Teknoloji, Nüfus ve Tüketim

Ekolojik Bir Topluma Doğru'nun "Ekolojik Bunalımın Kökleri" başlıklı bölümü bir dizi soru olarak kurulmuştur. Bunalımın kökleri teknolojinin

gelişmesinde mi, nüfus artışında mı, yoksa refah toplumlarının akılsızca tüketiminde mi yatmaktadır? Bookchin üç adayı da sırayla ele alıp reddeder (Bookchin, 1996, s. 41-44). Reddin ortak gerekçesi, bölümün asıl katkısıdır. Her üç açıklama da bir sonucu nedene dönüştürmekte ve böylece bunalımın toplumsal kökenini karanlıkta bırakmaktadır.

Teknoloji, Bookchin'e göre, makineleri ve teknik süreçleri zararlı hale getiren derinlerdeki toplumsal koşulları göz ardı etmek için uygun bir hedef haline getirilmiştir. Buna iki itiraz vardır. Birincisi tarihseldir: teknoloji yalnızca yıkmaz, iyileştirir de; insanlıkla doğa arasındaki ahenkli dönemi yaratan Neolitik Devrim her şeyden önce teknolojik bir devrimdi ve tarımı, dokumacılığı, çömlekçiliği, hayvanların evcilleştirilmesini ve tekerleği insanlığa o dönem kazandırdı. İkincisi kavramsaldır: tüm toplumsal koşullara hükmeden tekil bir teknoloji yoktur; kimi dengenin kurulması için vazgeçilmez, kimi yıkıma katkıda bulunan farklı teknolojiler vardır. Görev, ileri teknolojileri toptan devre dışı bırakmak değil, teknolojiyi ekolojik ilkelere göre yeniden düzenlemek ve geliştirmektir (Bookchin, 1996, s. 41).

Bookchin'in ekoteknoloji kavramı bu nedenle teknik bir ölçüte indirgenemez; nitekim kavramı ölçek üzerinden tanımlayan yaklaşımları açıkça eleştirir. Schumacher'in "küçük güzeldir" kitabında teknolojiyi "yumuşak", "uygun" "küçük" sıfatlarını ahlaki bakımdan yansız bulu: nasıl büyük iyi değilse, küçük de zorunlu olarak güzel değildir; belleri büken bir saban da küçüktür (Bookchin, 1996, s. 96). Ekoteknoloji, ekosisteme yabancı devasa güneş kolektörleri ya da rüzgâr jeneratörleri demek değildir; insan topluluklarıyla ortak biyosferin parçası olarak işlevsel bütünlük kuran ve biyosferin bütünlüğünü bilinçli olarak desteklemeyi hedefleyen bir birlikteliktir. Doğaya hükmetmek üzere teknoloji kullanımını öngören Prometeci arayışın yerini burada ekolojik bir etik alır (Bookchin, 1996, s. 108). Yenilenebilir kaynaklar bile, merkezi kaldıkları ve insanla doğa arasında yeni ilişkilere bağlanmadıkları sürece salt birer enerji kaynağı olmaktan öteye geçmez; "yumuşak enerji yöntemlerini" savunurken temsil ettikleri kurumlara dokunmayanlar, ekolojik teknolojilere hiyerarşik değerlerin deli gömleğini giydirmiş olurlar (Bookchin, 1996, s. 79). Teknoloji sorusu böylece aygıtlara değil kurumlara ilişkin soruya dönüşür. Erbaş'ın (2009, s. 56-57) biyoteknoloji tartışmasında ayırt ettiği üç yaklaşımdan – teknolojist iyimserlik, postmodern cemaatçi karşıtlık ve ekonomik-politik temelli eleştirel bakış – Bookchin açıkça üçüncüsüne yerleşir.

Nüfus argümanına yönelik eleştirisi daha serttir; Bookchin bunu Amerikan ekoloji hareketinin ortaya attığı en huzur bozucu ve en sinsi tez olarak niteler, çünkü burada "nüfus artışı" denen sonuç bir nedene dönüştürülmektedir (Bookchin, 1996, s. 41). Dünya nüfusunun yüzde yedisinden azını oluşturduğu halde kaynakların yüzde ellisinden fazlasını tüketen ve o sırada çevresiyle asırlardır dengeli yaşayan bir halkı yerinden etmekle meşgul olan bir

ulusun önceliği nüfusa vermesini edepsizlik sayar; sömürülenlerin ihtiyacı doğum kontrol aletleri ve silahlı kurtarıcılar değil, topraklarından yağmalanan kaynaklardan adil bir paydır (Bookchin, 1996, s. 42). Argümanın sosyolojik ağırlığı ise tarihsel kısmındadır. Sanayi Devrimi sırasında nüfus artışı, fabrikaları doldurmak ve ücretleri düşürmek için gereken emek rezervleri uğruna hevesle onaylamıştı; doğum oranlarının ölüm oranlarını aşması tıbbi bakımdaki ilerlemeden değil, kapitalist teşebbüsün endüstri öncesi aile işletmelerini, köy kurumlarını, karşılıklı yardımlaşmayı ve istikrarlı geleneksel yaşam biçimlerini tahrip etmesinden kaynaklanmıştı (Bookchin, 1996, s. 42-43). Bugün ise aylak emek gücü bir ihtiyaç olmaktan çıkıp burjuva ekonomisinin istikrarı eçısından tehdit hâline gelmiştir ve "fazla nüfus" söylemi buna göre yeniden kurulmaktadır. Bookchin bu mantığın en uç ifadesini Nazilerde bulur ve aynı mantığın ekoloji maskesi takan yeni-Malthusçu argümanlarda gizlendiğini ileri sürer. Vardığı sonuç kesindir: ya ekolojik bunalımın toplumsal temellerine inilecek ya da hileyle bir totalitarizm çağına sokulacaktır, çünkü ekolojik eylem temelde toplumsal eylemdir (Bookchin, 1996, s. 43).

Üçüncü hedef refah toplumlarının tüketimidir; Bookchin burada bir yarı doğrunun bütün bir yalan üretmekte kullanıldığını söyler. Ortaya atılan bir doğuştan gelen günah nosyonu, ekolojik sorunun nedenlerini insanların çocuk yaptıkları yatak odalarına, yemek yedikleri masalara ve sıradan yaşamın ayrılmaz parçası haline gelmiş taşıtlara yönlendirmektedir. Oysa Amerikan toplumunun lojistiği General Motors ve enerji endüstrisi tarafından bile bile anayollar etrafında kurulmuşken çalışan insanları otomobil kullandıkları için, kentlerin yaşanmaz hale gelmesine izin verilip arsa spekülatörleri "Amerikan Rüyası"nı pazarlarken orta sınıfı banliyöde ev aldığı için, temel yaşam araçlarından asırlarca yoksun bırakılmış azınlık gruplarını beyaz eşyaları oldu diye suçlamak mümkün değildir. Dahası enflasyon, büyümeyi sınırlama, gönüllü sadelik ifadelerinin içini çoktan boşaltmıştır: işçiler ve azınlıklar sadeliğe zaten ulaşmıştır, ama tercihle değil zorunlulukla (Bookchin, 1996, s. 44). Bu pasaj yeşil çileciliğe yöneltilmiş bir sınıf eleştirisidir ve bölümün güncel tartışmalara en doğrudan bağlanan yeridir; bireysel karbon ayak izi ve tüketici sorumluluğu söylemlerine yöneltilen bugünkü itirazların erken bir formülasyonu olarak okunabilir.

Bookchin bölümü, üç hedefi de reddettikten sonra bakışı başka yere çevirerek bitirir: ekolojik bunalımın kökeni teknik, demografi, büyüme ve marazi bolluk tek tek ele alınarak değil, uygarlığın şafağında hiyerarşi ve tahakkümü doğuran kurumsal, ahlaki ve tinsel değişimlere bakılarak bulunabilir (Bookchin, 1996, s. 44-45). Bu nedenle buradaki tartışma, ortaya konulan tezden ayrı bir konu değil, onun olumsuz yoldan kanıtıdır. Kıtlık sorunu da aynı çerçeveye oturur. Hiyerarşik dünya görüşünün çözülmeye başlamasının ana nedeni, Bookchin'e göre, modern teknolojinin üretkenliğinin maddi bolluk, kıtlığın sona ermesi ve asgari zahmetle elde edilen serbest zaman imkanını

açmasıdır (Bookchin, 1996, s. 45). Marksist kıtlık varsayımına itirazının zemini de budur: sınıflı toplumlar doğayı yağmalamaya yetecek teknik ve emek birikimi oluştuğu için mi ortaya çıkmıştır, yoksa ekonomik tabakalar emeğin ve tekniğin yararlarını gasp edecek mi yönetici sınıflara dönüşmüştür (Bookchin, 1994, s. 152-153). Bolluğu üretecek teknik kapasitenin mevcut olduğu bir çağda tahakkümü doğal bir zorunluluk olarak sunan her açıklama ideolojiktir. Sosyolojik açıdan bu, eşitsizliği doğallaştıran söylemlerin çözülmesi anlamına gelir ve eleştirel paradigmanın şeyleşme eleştirisiyle doğrudan bağlantılıdır (Eryılmaz, 2022, s. 274-275).

BOOKCHİN'İN MUHATAPLARI: MARKSİZM, ÇEVRECİLİK VE POSTMODERNİZM

Marksizm ile Diyalektik Bir Hesaplaşma

Bookchin'in eserleri Marx'a yönelik uzun ve sert bir polemik olarak okunabilir ancak; bu polemik Marx'ın kavramlarını devralıp aşma çabasıyla iç içedir (Eryılmaz, 2022, s. 2). Bookchin, Marksist teorinin insanı maddi gerçekliğin iki özelliği üzerinden tanımladığını söyler; kendini emekle var eden üretici ve işlevleri öncelikle ekonomik olan toplumsal varlık, doğanın insan tarafından kullanacak bir nesne olarak görmesi insanın da tinden arındırılmasına yol açmıştır (Bookchin, 1996, s. 195). Marx, insanın doğa üzerindeki hakimiyetini kaçınmaz bir özellik olarak kabul ederken, insanın insan üzerindeki hakimiyetini de bu sürecin bir uğrağı saymıştır. Bookchin'e göre bu yaklaşım özgürlük alanını zorunluluk alanına teslim eder; devrim, özgürlük ve sınıfsız toplum amaç olarak kalırken, kapitalizm, burjuva toplumu ve tahakküm araç olarak meşrulaştırılır. Araç özgürlükçü olmadığında varılacak yerin özgür bir toplum olmasını beklemek ise ütopyadır (Bookchin, 1996, s. 197-202).

Bu eleştirinin özgün yanı, Marx'ın sınıf kavramı yerine tahakküm ve hiyerarşiyi, ilkel komünal toplum yerine organik toplumu, komünist toplum yerine ekolojik toplumu koymasıdır (Eryılmaz, 2022 s. 157-191). Bookchin'in ekonomik indirgemecilik eleştirisinin Frankfurt Okulu çizgisini sürdürdüğünü, ancak Frankfurt Okul'un geliştiremediği çözüm önerisini ütopyacı bir perspektifle ortaya koyduğunu belirtir. Uluslararası literatürde de benzer bir değerlendirme yapılmakta, Bookchin'in devrimci, sosyalist geleneğe ekolojinin entegrasyonu, hiyerarşi sorunu, devrimler tarihinin yeniden okunması ve komünalist proje olmak üzere dört katkı sunduğu ileri sürülmektedir (Tarinski, 2021). Öte yandan Bookchin kapitalizmin anlaşılmasında Marksın yetkinliğini hiç yadsımamış ve geç dönem yazılarına Marksizm ile anarşizmin en iyi yanlarını birleştiren yeni bir sol tahayyülünü savunmuştur (Bookchin, 2020). Marksizm'le ilişkisi bu anlamda bir kopuş değil diyalektik bir aşma girişimidir.

Liberal Çevrecilik ve Derin Ekoloji: İki Yanlış Yanıt

Bookchin ekoloji sorunu verilen iki yaygın yanıtı reformist çevrecilik ve derin ekoloji olarak ayırır ve her ikisini de reddeder. Çevrecilik ona göre çevre mühendisliğinden başka bir şey değildir: mevcut toplumun temel kavramlarını özellikle insanın doğaya hükmetmesi fikrini sorgulamaz. Tahakkümün yol açtığı hasarı azaltacak teknikler geliştirerek bu tahakkümü kolaylaştırır. Ekolojinin moda haline gelmesiyle doğan yeni çevrecilik hevesi bu eğilimi beslemiştir. Bookchin, çevreci taleplerin fazla radikal olduğu iddiasının aksine yeterince radikal bile olmadığını savunur. Bir nükleer tesisi ya da otoyolu engellemek sorunun toplumsal niteliğini görmeyi engellediği ölçüde bir perde işlevi görür (Bookchin, 1994; 1996, s. 79). Şirketlerin bu eğilimi beceriyle manipüle ettiğini en büyük kirleticilerin reklam kampanyaları kendilerini çevre dostu olarak sunduğunu ve ahlak nutuklarıyla yaşam tarzı değişikliği çağrılarının gerçek iktidar ilişkilerini gizlediğini ekler (Bookchin, 2017a s. 10; 2017b, s. 37). Bu eleştiri sosyolojik olarak liberal, çevreci, pozitivist paradigmanın statükocu konumuna yerleştirir. Mevcut sistemi doğal kabul edip bilim, ekoloji ve yasal düzenleme alanında iyileştirmeler önerir (Eryılmaz 2022, s. 270-272).

Derin ekolojiye yönelik eleştirisi ise bunun tam karşı ucunu hedefler. Doğa mistisizmi İnsanın doğadaki herhangi bir tür olduğu iddiası ve insanlığın kendisini sorun olarak gören anti hümanist eğilimler, Bookchin'e göre ekolojik krizin toplumsal kökeninin gizlediği gibi, nüfus argümanı üzerinden gerici bir siyasete de kapı aralar. Bookchin'in seküler ve hümanist ekolojisi insanın aklı ve toplumsal örgütlenme kapasitesi sayesinde doğanın kendi kendisinin farkına varan parçası olabileceği önermesine dayanır. Türkiye ritüelinde Oral (2023) ve Demir (2020) Bookchin'in derin ekoloji ve ekofeminizme yönelik eleştirilerini toplumsal ekolojinin sınırlarını belirginleştiren kurucu tartışmalar olarak ele almaktadır.

Postmodernizm ve Aydınlanmanın Savunusu

Bookchin'in bilim ve tarihi anlayışı düşünsel, dönüşümleri boyunca en az değişen alanlardır. Aydınlanmanın akıcı geleneğine bağlı kalmış inanç yerine bilgi, mistisizm yerine akıl ilkesini savunmuştur. Bu bağlılık, onu 1980'lerden itibaren yükselen postmodernizmle karşı karşıya getirir. Bookchin'e göre postmodernizm, gerçeğin nesnelliğini, tarihin gerçekliğini ve aklın dünyayı değiştirme gücüne olan inancı hiççilik, parçalanma, tarih, dışılık ve görecelikle ikame eder. Bu gidişat toplumu tevekküle sürükler, insanı kabuğuna çekilmeye zorlayarak pasifleştirir ve gerici bir siyasete zemin hazırlar (Morris, 2019, s. 315). Bookchin'in tarihe iki türlü bakılabileceğini söyler: Ya akıl dışı olanın gücü insani davranışın üzerine yerleştirerek tarih göreceleştirilir ya da kültürlerin farklılığı kabul edilmekle birlikte aralarındaki dikkat çekici tutarlılıklardan hareketle genellemeler yapılır. İlk seçenek toplumsal

gelişimi ruhsal ve içsel nesnelere indirger; ikincisi tarihin diyalektik ve ussal olarak kavranmasına ve etik bir temele izin verir (Bookchin, 2014b, s. 24-25).

Bu tavır Bookchin'i modernizmin toptan reddine karşı yapıcı bir eleştirmen konumuna yerleştirir. Bilgi arayışında temel ilkelerin gerekliliğini savunurken, şiirin, sezginin ve duyguların önemini de yadsımaz; bilimsel bilginin imgelemenin itaatsizliğine alan açması gerektiğini düşünür. Ancak doğal ve toplumsal dünyayı anlamak için sezgiye başvurulmasını onaylamaz. Eleştirel paradigma açısından bu duruş tutarlıdır; toplumsal gerçekliğin altındaki yapıları açığa çıkarma iddiası, nesnel bir gerçekliğin var olduğu ve akılla kavranılabileceği varsayımını gerektirir. Postmodernizmin bu varsayımı terk etmesi, Bookchin'e göre eleştirinin kendisini olanaksız kılar.

SİYASAL PROJE: ÖZGÜRLÜKÇÜ BELEDİYECİLİK VE KOMÜNALİZM

Eleştirel paradigmanın ayırt edici talebi, açıklayıcı eleştirinin toplumsal değişimin araçlarını da sağlamasıdır. Bookchin'in bu talebe özgürlükçü belediyecilik ve komünalizm düşüncesi ile yanıt verir. Bu düşünceden çıkış noktası, insanın yanılsamanın pençesine düşmüş ancak iradeye sahip bir varlık olduğu tespitidir. Tüketim toplumunda seçim hükümsüzleşmiştir. Reklam ve kitle iletişim araçları, ihtiyaçları icat edilmiş bir zorunluluğa dönüştürür ve tüketici, özgürce seçtiğine inandırıldığı ölçüde başkalarına tabidir. Özgür özne ise akıcı biçimde tasarlanmış isteklerini kendiliğinden gerçekleştiren özerk bireydir (Bookchin, 1194, s. 158-159). Bu tanım Neuman'ın eleştirel paradigma için betimlediği sınırlı özerklik anlayışıyla örtüşür. İnsan yaratıcı potansiyele ve iradeye sahiptir. Ancak maddi ve kültürel yapılarca kısıtlanmıştır ve bu potansiyel büyük ölçüde gerçekleşmemiştir. Bookchin, insan doğasının değişmez olduğu yöndeki her anlayışı iyimser ya da kötümser olsun insanın davranışını pasifleştirdiği gerekçesiyle reddeder (Biehl, 2016, s. 181-182).

Kısıtlanmış ama iradeli bireyin nasıl özgürleşeceği sorusuna Bookchin'in yanıtı, inceleme biriminin toplum olmasıyla tutarlı olarak, kurumsaldır. Ekolojik toplum, eşitlerin eşitsizliği yerine eşit olmayanların eşitliğini koyar, zayıfın gücüyle yoksulun zenginle biçimsel eşitliği yerine farklılıkları telafi eden bir tamamlayıcılık etiğini savunur (Bookchin, 1994, s. 68; 1996, s.70). Bu etiğin siyasal karşılığı, yitirilmekte olan kamusal alanın yüz yüze demokrasi yoluyla yeniden siyasallaştırılmasıdır. Bookchin'e göre bu fırsatı sunan ölçek belediyelerdir: şehir, kasaba ve köy düzeyindeki yerel yönetimler, insanların yaşadıkları ekonomi ve toplum hakkında karar aldıkları halk meclislerine dönüştürülebilir. Bu meclisler konfedere edilerek devletin karşısında bir karşı iktidar oluşturulabilir. Bu dönüşüm kendiliğinden gerçekleşmez. Bu dönüşüm, tabandan denetlenen, yeni bir Bolşevik parti üretmeyecek biçimde örgütlenmiş ciddi ve dirayetli bir hareket gerektirir (Biehl, 2016, s. 90-110).

Akılcı bir toplum ayrıca demokratik, esnek ve yaratıcı yasalara, yani akla dair bir anayasaya sahip olmalıdır. Aksi halde kurtuluş, insan doğasının iyi olduğuna dair mistik bir inanca havale edilmiş olur (Biehl, 2016, s. 181-182).

Bookchin'in 1999'da anarşizmden kopuşu; Anarşizmi, kitlesel eylemden ziyade serbest bir yaşam tarzını teşvik eden bireyci bir bakış olarak; modern kent ve sanayi ortamından çok basit bir köylü ve zanaatkâr dünyasına uygun bir duyarlılık olarak nitelemiş ve "anarşizm bir toplum kuramı değildir" demiştir (Bookchin, 2017a s.92). Anarşistlerin oy vermeye ve her türlü seçim siyasetine karşı olmaları, özgürlükçü belediyeciliğin kurumsal stratejisiyle bağdaşmıyordu. Komünalizm, bu anlamda, eleştiriler paradigmanın praksis talebinin bireyci anarşizmin kurum kurmayı reddeden tutumuna karşı savunulmasıdır. Kocaoğlu (2025), Bookchin'in bu konumunu sol liberteryenizmin farklı versiyonları içinde toplumcu anarşizmle özdeşleştirilen kanada yerleştirir ve Türkçe literatürde bu kimliğin yeterince analiz edilmediğini belirtir.

GÜNCEL TARTIŞMALAR (2020-2026)

Bookchin'in Türkçeye çevirisi 1900'larda Ayrıntı ve Kabalcı yayınlarıyla başlamış, 2010'lardan itibaren Sümer ve Dipnot yayınlarının sistematik çeviri programlarıyla külliyatın büyük bir bölümü Türkçeye kazandırılmıştır. Bu çeviri birikimi, 2020 sonrasında dikkate değer bir ikincil literatürün doğmasına zemin hazırlamıştır. Akademik literatürün ilk evresi felsefe ve siyaset bilimi ağırlıklıydı. Sosyoloji alanındaki ilk kapsamlı çalışma Eryılmaz'ın (2012) hidroelektrik santral karşıtı yerel hareketleri toplumsal ekoloji çerçevesinde analiz eden doktora tezidir. Eryılmaz bu tezde, HES tehdidinin yerelde karar alma süreçlerine katılım talebini tetiklediğini ve "yaşam alanı" söyleminin özgürlükçü belediyecilik özellikleri taşıdığını göstermiştir. Aynı yazarın 2022 tarihli kitabı, toplumsal ekolojiyi Durkheim, Weber, Simmel, Wallerstein ve çevre sosyolojisinin kurucularıyla sistematik biçimde karşılaştırarak kuramın makro ve eleştiri niteliğini temellendiren, Türkçedeki en kapsamlı sosyolojik değerlendirmedir (Eryılmaz, 2022).

2020-2025 arasında yayınlanan hakemli makaleler, Bookchin'in literatürünü üç eksende genişletmiştir. Birinci eksen kavramsal yeniden inşadır; Demir, (2020) toplumsal dönüşüm ve katılımcı evrim kavramları üzerinden, Oral (2023) toplumsal ekolojinin genel çerçevesi üzerinden, Özcan ve Örküp (2020) ise ekolojinin toplumsal olanın kurucu gücü olması üzerinden kuramı yeniden okumaktadır. İkinci eksen siyasal kimlik tartışmasıdır; Kocaoğlu, (2025) Bookchin'in "ekolojik liberteryenizmn"ini sol liberteryen düşünce içinde konumlandırarak anarşizm-komünalizm gerilimine kavramsal açıklık kazandırmaya çalışmaktadır. Üçüncü ve eleştiri açıdan en verimli eksen Feyzioğlu'nun (2024) tahakküm ve hiyerarşisinin antropolojik kökenlerine ilişkin çalışmasıdır. Bu çalışma aşağıda ele alınacağı üzere kuramın iç tutarlığına ilişkin ciddi bir soru ortaya koymaktadır.

Bu literatürün ortak özelliği, Bookchin'i ağırlıklı olarak yine Bookchin'in metinleri üzerinden okuması ve uluslararası ikincil literatürle (White, 2008; Tarinski, 2021; Biehl, 2026) sınırlı diyalog kurmasıdır. Bir diğer boşluk Eryılmaz'ın da işaret ettiği gibi, kuramın ampirik uygulamalarının azlığıdır. Türkiye'de çevre hareketlerini, kentsel muhalefeti ya da yerel demokrasi deneyimlerini toplumsal ekoloji çerçevesinde inceleyen saha araştırmaları hâlâ sınırlıdır.

Bookchin'in ölümünden sonra uluslararası alanda en görünür tartışma, düşüncesinin Ortadoğu'da aldığı biçim üzerinedir. 2000'lerin başında Bookchin'in eserlerinin toplumsal ekolojinin unsurlarının "demokratik konfederalizm" altında yeniden formüle edilmesi, özgürlükçü belediyeciliğin kurumsal bir ütopya olmaktan çıkıp siyasi bir programa dönüşmesine yol açmıştır. Ancak, Bookchin şiddete kesin biçimde karşıydı ve ekolojik toplumun kurulması için herhangi bir lider, parti ya da devlet yapısını reddediyordu. Bu nedenle ona referans veren şiddet yanlısı eğilim ve yapıların toplumsal ekolojiyle ilgisi olmadığını belirtmek gerekir (Eryılmaz, 2022, s. 304-305). Bookchin'in mirasının 21. yüzyılda yansımalarını derleyen Tarinski (2021), düşüncenin farklı coğrafyalarda aldığı biçimleri kuramın esnekliğinin göstergesi olarak sunarken, kuramın hangi ölçüde bu deneyimlerden sorumlu tutulabileceği sorusu açık kalmaktadır.

ELEŞTİREL DEĞERLENDİRME

Toplumsal ekolojinin eleştirel paradigma içindeki konumu, kuramın güçlü yanlarını olduğu kadar gerilimlerini de görünür kılar. Üç gerilim özellikle önemlidir.

Birincisi hiyerarşisinin ontolojik statüsüne ilişkindir. Bookchin'e göre hiyerarşik tahakküm sistemleri insan elinden çıkmadır; yönetici seçkinlerin tarih boyunca başvurduğu aldatmaca, bu kurumların ilahi ya da biyolojik bir yaptırım kazandırarak onları sabit bir insan doğasının ürünü gibi göstermektir. Eleştirel paradigmanın diliyle bu bir şeyleşmedir: tarihsel olarak kurulmuş bir ilişki, değişmez bir doğa olgusu kılığına girer (Eryılmaz, 2022, s. 273). Feyzioğlu (2024), bu antropolojik yorumsamanın istenmeyen bir sonuç doğruluğunu ileri sürer. Hiyerarşi insan evrimine koşut doğal bir olgu olarak sunulduğunda hem varlığı hem de ortadan kaldırılabilirliği tartışmalı hâle gelir. Eleştirel paradigma açısından bu, şeyleşme eleştirisinin kendi zeminini aşındırma riskidir. Hiyerarşinin tarihsel olarak üretildiği tezi ile evrimsel olarak ortaya çıktığı tezi arasındaki gerilim, Bookchin'in metinlerinde çözülmüş değildir. Eryılmaz (2022, s. 273-275) aynı sorunu ters yönden okur ve organik toplumdaki tamamlayıcılık etiğinin, tahakkümün doğal olmadığını gösteren tarihsel bir kanıt olarak kullanılabileceğini savunur. Ancak bu okuma da organik toplumun ampirik statüsüne ilişkin antropolojik tartışmayı devralmak zorundadır.

İkinci gerilim praksis sorunudur. Eleştirel paradigma, açıklayıcı eleştirinin değişimin araçlarını sağlanmasını bekler. Bookchin'in özgürlükçü belediyecilik ile bu beklentiye verilmiş en somut yanıttır. Ancak Eryılmaz'ın (2022, s. 285, 303) tespitiyle, kuram çevre sorunlarının toplumsal niteliğini göstermede etkili olmakla birlikte geçerli bir çözüm önerisi geliştirmede ütopyacı çerçeveyi aşamamıştır. White (2008) ise daha temel bir soru sorar; yerel meclislere dayalı bir konfederasyonun, küresel kapitalizmin ölçeğiyle nasıl baş edeceği, Bookchin'de ikna edici biçimde yanıtlanmamıştır. Bu eleştiriye demokratik konfederalizm deneyimi kısmı bir ampirik yanıt sunmaktadır. Ancak bu deneyimin karşılaştığı jeopolitik ve ekonomik engeller, ölçek sorununun kuramsal olarak çözülmediğini de göstermektedir (Hammy ve Miley, 2022, s. 5).

Üçüncü gerilim Bookchin'in Aydınlanmacı hümanizmiyle ilgilidir. Postmodernizme yönelik eleştirisi eleştiriler paradigmanın nesnellik varsayımıyla tutarlıdır. Ancak bu tutarlılık bir bedel üretir. Bookchin'in tarihi ussal bir gelişim süreci olarak okuması ve Batı devrim geleneğini evrensel özgürlük mücadelesinin ana hattı sayması, Avrupa-merkezcilik eleştirisine açıktır. Kropotkin ile toplumsal ekoloji arasındaki bağı biyolojiyi ve devrim ekseninde inceleyen Pantel, Verango ve Venturini (2023), Bookchin'in evrimsel iyimserliğinin bilimsel dayanaklarını sorgulamaktadır. Ayrıca Bookchin'in 2006'daki ölümü, kuramın internet ve sosyal medya çağının toplumsal ilişkilerini, dijital gözetimi ve platform kapitalizmini kapsamamasına yol açmıştır (Eryılmaz, 2022, s. 303). Yüz yüze demokrasiye dayanan bir siyasal program, kamusal alanın dijitalleşmesi karşısında yeniden düşünülmeyi gerektirmektedir.

Bu gerilimler kuramın değerini ortadan kaldırmaz. Aksine onu canlı bir araştırma programı haline getirir. Toplumsal ekolojinin sosyolojiye kalıcı katkısı, ekolojik krizi, toplumsal sorunla ilişkilendirmesi ve çevre sosyolojisine eleştirel bir kurumsal çerçeve kazandırmasıdır. Bu katkı, 2020 sonrası literatürde tartışılmaz biçimde teslim edilmektedir.

SONUÇ

Bu bölüm, Murray Bookchin'in için toplumsal ekoloji kuramını sosyolojik paradigmalar çerçevesinde konumlandırmayı ve bu konumu 2020-2026 literatürü ışığında yeniden değerlendirmeyi amaçlamıştır. Ulaşılan sonuçlar dört başlıkla özetlenebilir.

Birincisi, Bookchin'in toplumsal gerçeklik, insan doğası, bilim ve tarih anlayışı, eleştiriler sosyal bilim paradigmasının varsayımlarıyla örtüşmektedir. Yüzeydeki illüzyonların altında tahakküm yapılarını açığa çıkarma amacı, toplumsal gerçekliğin çok katmanlı kavranışı, insanın sınırlı ama gerçek özellikliğe sahip yaratıcı bir varlık olarak görülmesi ve bilginin toplumu değiştirme aracı sayılması, bu örtüşmenin temel unsurlarıdır. Bookchin'in

Marksizmden anarşizme ve komünalizme uzanan dönüşümleri bu çekirdeği değiştirmemiş; her kopuş, bir önceki konumda otoriter ya da kurumsal zeminden yoksun bulduğu yöne karşı eleştirel paradigmanın praksis talebini yeniden savunmak olmuştur. Anarşizmden komünalizme geçiş, bu açıdan bir tutarsızlık değil tutarlılığın gereğidir.

İkincisi literatürün en önemli tartışması hiyerarşinin ontolojik statüsü etrafında dönmektedir. Bookchin'in hiyerarşiyi hem toplumsal olarak üretilmiş hem de evrimsel olarak ortaya çıkmış bir olgu olarak sunması, 2024 sonrası Türkçe literatüründe kuramın iç tutarlılığına yönelik en ciddi soruyu doğurmuştur. Bu soru, toplumsal ekolojinin şeyleşme eleştirisinin kendi antropolojik dayanaklarıyla nasıl bağdaştırılacağına ilişkin bir kuramsal çalışmayı gerektirmektedir.

Üçüncüsü 2020-2026 dönemindeki gelişmeler mevcut anlayışı iki yönden değiştirmiştir. Türkiye'de Eryılmaz'ın (2022) kitabıyla toplumsal ekoloji, çevre sosyolojisinin meşru bir kuramı olarak sistematik biçimde temellendirilmiş, ardından gelen makaleler kavramsal, siyasal ve antropolojik eksenlerde bu temeli genişletmiştir. Uluslararası alanda ise demokratik konfederalizm tartışması, Bookchin'in en çok eleştirilen yönü olan uygulanabilirlik sorununu ampirik bir sınama alanına taşımıştır. Bu iki gelişme, kuramın artık yalnızca Bookchin'in metinleri üzerinden değil, uygulanma biçimleri üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Dördüncüsü açık kalan sorular gelecekteki araştırmaların yönünü belirlemektedir. Türkiye'de çevre hareketlerini, kentsel muhalefeti ve yerel demokrasi deneyimlerini toplumsal ekoloji çerçevesinde inceleyen ampirik çalışmalar sınırlıdır. Eryılmaz'ın (2012) tezinden sonra bu alanda karşılaştırmalı saha araştırmalarına ihtiyaç vardır. Son olarak Bookchin'in kuramı, sorulara yanıt vermek için değil, soruları sorabilmek için hâlâ vazgeçilmez bir çerçeve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Biehl, J. (2012). Türkçe basıma önsöz. M. Bookchin, *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi: Köylü İsyanlarından Fransız Devrimine* (Cilt 1) içinde (s. 13–16) (S. Ata, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.

Biehl, J. (2016). *Toplumsal Ekoloji Siyaseti* (E. Eren, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Biehl, J. (2026). *Ya Ekoloji Ya Felaket: Murray Bookchin'in Yaşamı ve Mücadelesi* (İ. Akçay, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.

Bookchin, M. (1994). *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü* (A. Türker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bookchin, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bookchin, M. (2012a). *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi: Köylü İsyanlarından Fransız Devrimine* (Cilt 1) (S. Ata, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.

Bookchin, M. (2012b). *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi: Fransız Devriminden İkinci Enternasyonale* (Cilt 2) (D. Keskin, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.

Bookchin, M. (2013). *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi: 1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri* (Cilt 3) (A. İ. Başgül, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.

Bookchin, M. (2014a). *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi: Spartakistlerden İspanya İç Savaşına* (Cilt 4) (A. Sarı, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.

Bookchin, M. (2014b). *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi: Diyalektik Doğalcılık Üzerine Denemeler* (R. G. Öğdül, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Bookchin, M. (2017a). *Toplumsal Ekoloji ve Komünalizm* (F. D. Elhüseyni, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Bookchin, M. (2017b). *Geleceğin Devrimi: Halk Meclisleri ve Doğrudan Demokrasi* (İ. Yıldız ve S. Torlak, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.

Bookchin, M. (2020). *Anarşizm, Marksizm ve Solun Geleceği* (G. Demir, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Demir, A. B. (2020). Murray Bookchin'de Toplumsal Ekoloji ve Toplumsal Dönüşüm. *Dört Öge*, 18, 97–111.

Erbaş, H. (2009). Modern Biyoteknolojinin Sunduğu Olanaklar, Etik Kutuplaşmalar ve Gelecek. Mantık, Matematik ve Felsefe VII. Ulusal Sempozyumu: Toplum, Bilim, Teknoloji ve Etik Değerler içinde (s. 53–67). İzmir.

Eryılmaz, Ç. (2012). Social ecology challenges environmental participation: HES opposition cases in Turkey (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Eryılmaz, Ç. (2022). *Toplumsal Ekoloji Kuramının Sosyolojik Analizi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Feyzioğlu, Ü. (2024). Murray Bookchin'de Tahakküm ve Hiyerarşinin Antropolojisi. *Kastamonu İnsan ve Toplum Dergisi,* 2(3), 82–102.

Kocaoğlu, M. (2025). Murray Bookchin'in Ekolojik Liberteryenizmi. *İdealkent,* 17(47), 237–259. doi:10.31198/idealkent.1584209

Hammy, C. ve Miley, T. J. (2022). Lessons from Rojava for the paradigm of social ecology. *Frontiers in Political Science, 3*, 815338. doi:10.3389/fpos.2021.815338

Morris, B. (2019). *Ekolojik İnsancıllığın Öncüleri: Mumford, Dubos ve Bookchin* (B. Esen, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.

Neuman, W. L. (2012a). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (Cilt 1) (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayın Odası.

Oral, E. (2023). Murray Bookchin'in Toplumsal Ekoloji Anlayışı. *Beytülhikme,* 13(3), 391–414.

Özcan, E. ve Örküp, A. (2025). Murray Bookchin'de Toplumsal Olanın Kurucu Gücü Olarak Ekoloji. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 10(2), 297–309.

Pantel, J. H., Varengo, S. ve Venturini, F. (2023). Peter Kropotkin and social ecology: Between biology and revolution. *Anarchist Studies,* 31(2), 73–95.

Richter, R. (2017). *Sosyolojik Paradigmalar* (N. Doğan, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Tarinski, Y. (Ed.). (2021*). Enlightenment and ecology: The legacy of Murray Bookchin in the 21st century.* Montréal: Black Rose Books.

White, D. F. (2008). *Bookchin: A critical appraisal.* London: Pluto Press.